

JAROMÍR KINCL

**STUDIE O OTROCÍCH,
KOLÓNECH A PROPUŠTĚNCÍCH
VE VIZIGÓTSKÉM STÁTĚ
5.—8. STOLETÍ**

Obsah	5
Seznam užívaných zkratk	6
Úvod	7
Kapitola I. Breviarium Alaricianum	17
— Otroci	19
— Propuštění	30
— Kolónové	31
Kapitola II.	
1. část. Breviarium Alaricianum a Leges Visigothorum	39
2. část. Codex Euricianus	43
3. část. Leges Antiquae	48
Kapitola III.	
1. část. Od Reccareda k Chindasvindovi	65
2. část. Zákony Chindasvindovy	75
3. část. Legislativa doby Reccessvindovy	82
4. část. Poslední králové	87
Závěrem	95
Resumé	97
Poznámky	99
Seznam literatury	113

AA	Auctores antiquissimi
AHDE	Anuario de Historia del Derecho español
AHR	The American Historical Review
BA	Breviarium Alaricianum
BACTh	Zákony z Theodosiova kodexu, recipované Breviariem
BA Gai	Výtah z Gaiových Institucí v Breviaru
BA Nov.Val.	Valentiniánovy novely, převzaté Breviariem
BA Paul	Paulovy Sentence, recipované Breviariem
Cc. Tol.	Concilium Toletanum
CE	Codex Euricianus
CELR	Codicis Euriciani leges restituae
DRG	Deutsche Rechtsgeschichte
FG	Fragmenta Gaudenziana
FV	Formulae Visigothicae
int.	interpretatio
int. ad l. c.	interpretatio ad legem citatam
l. c.	lex citata
LV	Leges Visigothorum
MG	Monumenta Germaniae
PL	Patrologia Latina
ZRGGA	Zeitschrift für die Rechtsgeschichte, Germanistische Abteilung

Dějiny tolosánské a toledánské říše Vizigótů tvoří důležitou etapu v procesu vzniku a upevnění feudalismu v západní Evropě.

Řada historických skutečností nás opravňuje k tomu, abychom vizigótský stát charakterizovali jako jeden z nejvýznamnějších „barbarských států“, tj. států, jež v souvislosti s germánskou invazí vznikly v 5. a 6. století na území bývalého západořímského impéria. Vizigóti nesehráli sice politicky tak závažnou úlohu jako např. Frankové nebo Langobardové, kteří na celá staletí určili hlavní rysy společenského vývoje na západě, nehráli však ani úlohu docela vedlejší. Oni první založili vlastní říši na troskách otrokářské velmoci, oni první také zkodifikovali do objemné sbírky své národní právo. Tato kodifikace — později Kodex Eurichův nazývaná, ovlivnila řadu zápisů práv ostatních Germánů, např. kodifikaci burgundskou, zvláště výrazně kodifikaci bavorskou a jiné. Ve vizigótském státě vznikla i obsáhlá *Lex Romana Visigothorum*, sbírka římského práva, pořizená pro poddané římské provinciály (Gallořímany a Hispánce), sbírka, která se na dlouhou dobu stala hlavním pramenem poznání římského práva v západní Evropě. Byla rozšířena u Franků, Langobardů, Burgundů, Alamannů a jinde až do doby, než ji vytlačily kodifikace justiniánské.

Jiným nesmírně zajímavým a pro raný středověk příznačným rysem vizigótských dějin je velmi svérázný poměr katolické církve ke státu. Krok za krokem je možno v pramenech sledovat nebývalý mocenský rozmach církve a jejího duchovenstva, růst církevního majetku a politického vlivu na chod světských záležitostí, rozmach směřující k cíli úplného podrobení moci světské moci duchovní.

Nejde však jenom o zvláštnosti a okolnosti mimořádné. Dějiny vizigótské říše tvoří — jak jsme již řekli — významný článek v procesu vzniku feudalismu v západní Evropě, konkrétně v oblasti dnešního Španělska a Portugalska.

Stejně jako germánské kmeny Franků, Langobardů, Burgundů a Ostrogotů zlikvidovali i Vizigótové panství otrokářského impéria na rozsáhlém území západoevropských oblastí a odstranili tak z cesty sílu, jež byla hlavní překážkou

pokrokovějšího hospodářského vývoje v těchto krajích. Založením vlastního „barbarského státu“ vytvořili příznivé podmínky k tomu, aby se ozdravily společenské poměry a aby mohly být alespoň do jisté míry vyřešeny hospodářské a politické problémy, jež způsobily zkázu západořímské říše. Rozbitím panství otrokářské třídy byla zčásti vůbec odstraněna, zčásti potom alespoň zmírněna ona břemena, která drtila produktivní síly jihogalských a hispánských provinciálů, břemena, která — jak říká Salvianus z Marseilles — byla příčinou pohromy Galie a Hispánie.¹⁾ Zanikl byrokratický státní aparát, zanikla císařská armáda římská a vojenská organizace byla vybudována na nových základech. V souvislosti s tím došlo k pronikavému omezení daňových povinností, které zvláště tíživě ležely na bedrech obyvatelstva, restringována byla i jiná veřejná břemena, „functiones publicae“ nejrozmanitějších forem, jež dříve musili poddaní římského císaře plnit.

Politické panství vizigótského krále, jeho aristokracie a masy svobodných sedláků učinilo přítrž chaotickému boji různých mocenských skupin římských provinciálů a v obsazených územích byla tak obnovena alespoň relativní stabilita.

Je jisté nesporné, že nová etapa ekonomického a politického vývoje, která se počala zánikem panství otrokářské třídy a vznikem samostatného státu vizigótského, zůstala ještě v mnohém poznamenána starými pořádky římskými, na které se koneckonců navazovalo. Z druhé strany je však stejně nesporné, že se objevilo i mnoho momentů nových, od starých poměrů kvalitativně odlišných, které vtiskly barbarskému státu Vizigótů docela zvláštní charakter.

Historicky plnil vizigótský stát úplně stejné úkoly jako říše Franků, Langobardů, Anglosasů či jiných germánských „dobyvatelů“ Západu. Byl státem, ve kterém se formovaly a prvá stadia vývoje prodělávaly feudální formy společenské výroby; byl státem, kde na místě otroků se stále více dostávali do popředí bezprostřední producenti nového typu — feudální nevolníci.

Ríká-li B. Engels v „Původu rodiny“, že mezi římským otrokem a středověkým nevolníkem stojí svobodný francký sedlák,²⁾ můžeme tuto myšlenku na poměry iberského poloostrova bez dalšího aplikovat a říci, že mezi hispánským otrokem římským a středověkým nevolníkem španělským či portugalským stál svobodný sedlák vizigótský. Za pomoci svobodných sedláků-občinníků se vizigótským králům podařilo rozbít římský otrokářský stát. Svobodný vizigótský rolník se vedle vizigótského otroka a římského otroka a kolóna stal hlavní produktivní silou nově vzniklé germánské říše. Spolu s barbarským a římským otrokem byl vizigótský občinník hlavní vykořisťovanou vrstvou obyvatelstva, spolu s ním nakonec i postupně splýval v jednotnou třídu polozávislých výrobců.

Chceme-li v dalším pojednání analyzovat společenské postavení otroků, kolónů a propuštěnců ve vizigótském státě, stojíme vlastně před úkolem analyzovat počátky procesu vzniku nevolnictví ve Španělsku, Portugalsku a jiho-

západní Francii. Není třeba zvlášť zdůrazňovat význam této otázky. Měla by svou cenu i tenkrát, kdyby opravdu šlo jen o proces lokálního charakteru. Problém má však dosah širší. Je známou skutečností, že hospodářský a sociální vývoj různých společností, determinovaný stejnou anebo víceméně podobnou historickou situací, vykazuje téměř vždycky určité shodné rysy u nejrůznějších společenských celků — ať již evropských, asijských či amerických. Přitom — čím dále jdeme do minulosti a čím primitivnější jsou výrobní síly, stupeň samostatnosti výrobce ve vztahu k objektivním podmínkám výroby určující — tím více podobnosti objevujeme. Toto pravidlo platí i pro charakter vzniku feudálního způsobu výroby, vzniku třídy nevolníků potom speciálně. Je pozoruhodné, kolik společných rysů vykazují procesy vzniku feudálních států Germánů a Slovanů — Franků a Rusů či Čechů, chcete-li konkrétně — kolik společného má však třeba i vznik státu u Mongolů (jak jej líčí např. „Tajná kronika Mongolů“³⁾) se vznikem státu u Ostrogotů, Vizigotů apod.

A tak má studie o vzniku nevolnictví ve státě vizigótském i obecnější význam. Umožňuje nám odhalit některé zákonitosti vývoje, jež jsou společné všem sociálním celkům, předcházejícím od prvotně pospolné či otrokářské formace k výrobnímu způsobu feudálnímu.

*

K analýze třídní struktury vizigótského státu a k analýze právního postavení otroků a lidí polosvobodných potom zvláště máme k dispozici relativně velmi bohatý pramenný materiál. Je ovšem poněkud jednostranný, převážně právní.

Archeologické nálezy nemají pro posouzení společenských poměrů závažnější význam. Jsou zatím také velmi neúplné.⁴⁾ Narativní prameny obsahují poměrně více, jde však převážně o patristickou literaturu katolickou, jež má zjevně tendence kosmopolitické a jednotlivé zprávy nutno proto posuzovat velmi opatrně. Vzhledem ke kvantitě není ostatně konkrétních údajů ani mnoho. Sem tam padne v textu zmínka o významnější politické události, jisté závěry umožňují narážky na organizaci církevního aparátu apod. Pokud jde o otroky a osoby polosvobodné, zůstávají texty patristické literatury omezeny jen na povšechné úvahy, s kterými se běžně setkáváme ve spisech celého křesťanského světa. Pokud se o nesvobodných mluví konkrétněji, jsou to obyčejně zmínky o tom, že ten a ten biskup či opat vykoupil tolik a tolik otroků ze zajetí, tolik a tolik jich propustil na svobodu, jako svých osobních služebníků užíval těch a těch apod.

Jenom jedno je třeba poznamenat zvláště. Bohatá literární pozůstalost Isidora ze Sevilly — největšího z vizigótských Otců — se nijak nevymyká průměru. Isidor je v zajetí minulosti a vypisuje často jenom starší literaturu římskou. Na současné poměry reaguje ve svých největších dílech málo.⁵⁾ V podstatě stejně platí i o spisech Eugenia z Toleda,⁶⁾ pročítáme-li potom díla

biskupa Juliána, žasneme až nad tím, jak je možno tak planě a bezobsažně psát i knihy historického zaměření (např. Juliánovy dějiny povstání vojevůdce Paula proti králi Wambovi).⁷⁾

Listinný materiál se z vizigótského státu nedochoval žádný, skromné údaje epigrafické jsou shromážděny ve sbírkách E. Hübnera a Edm. le Blanta.⁸⁾

Za takové situace je pochopitelné, že bohaté prameny právní zatlačují nejen svou kvantitou, ale i svou kvalitou všechno ostatní do pozadí. Jde jednak o velké kodifikace vizigótského práva světského, a to jak práva národního (*Leges Visigothorum*), tak i práva římského (*Lex Romana Visigothorum*), jednak o početná a obsahově velmi zajímavá akta vizigótských koncilů katolického duchovenstva, tedy o soubory partikulárních kanonických norem.

Všechny tyto prameny obsahují nesmírně bohatý materiál k problému postavení otroků, kolónů, propuštěnců a lidí závislých. Vznikne ovšem problém, lze-li normativní texty používat samy o sobě. Právní norma nepodává zpravidla zprávu o tom, co je nebo co bylo, ale o tom co má nebo co mělo být. Aby bylo možno užít právní normy jako spolehlivého historického pramene, je třeba ji konfrontovat s ostatním pramenným materiálem (archeologickým, listinným apod.). U Vizigótů podobná konfrontace možná není. Není, s čím bychom srovnávali, konfrontovali. Skromné údaje nejuristických pramenů bohatosti zákonného materiálu zdaleka nestačí, zvláště ne v kritických, uzlových problémech.

Znamená to tedy, že bychom právních norem samotných prostě užívat neměli? Jistě ne. Prameny jsou sice jednostranné, ne úplně objektivní, mají však nesporně svou velkou vnitřní hodnotu.

Především: právní norma nepodává sice bezprostřední zprávu o existenci jistých skutečností, jistých společenských vztahů, je však jejich odrazem ve vůli zákonodárce. Nevzniká zpravidla náhodně. Reaguje na společenské poměry, přitom obvykle způsobem do jisté míry zobecňujícím. Zákonodárce nevěnuje pozornost skutečností, jež se vyskytují ojediněle a náhodně, ale obvykle těm, jež jsou z hlediska společenského průměru závažné a důležité, tedy těm, jež se objevují zákonitě, ne náhodou. V zobecňující tendenci právní normy je nesporně klad ve srovnání s pramenným materiálem archeologickým, epigrafickým, event. listinným, jež je sice vždycky konkrétní, přitom ovšem vždycky do jisté míry ojedinělý, případně náhodný (právě proto, že je konkrétní). Za druhé: je možno namítnout, že i v právní normě může být mnoho náhodného a netypického. Vždyť jde jenom o „zbožné přání“ zákonodárce, o výron vůle jediné osoby nebo několika málo osob, byť i to byl projev třídně podmíněný. To je nesporně pravda, na „zbožném přání“ však zpravidla málo záleží. Pro nás není ani tak důležité, jakou konkrétní sankci stanoví zákonodárce na útěk otroka nebo na falšování peněz apod., ale skutečnost, že vůbec musela býti sankce stanovena, protože otroci utíkali nebo protože peníze byly falšovány. Ani sankce nebývá ovšem bez významu. I když připustíme, že v praxi nebyla vždycky dodržována a že zákony se na soudě i mimo soud obcházely, je sankce vždycky výrazem intenzity zájmu vládnoucí třídy na tom, aby se něco dělo nebo nedělo. A máme-li potom k dispozici více právních norem, jež upravují týž anebo příbuzný společenský vztah, můžeme z jednotlivých jejích sankcí víceméně spolehlivě usuzovat na to, jak se onen vztah vyvíjel, zda „zbožné přání“ došlo nebo nedošlo v praxi svého naplnění.

Za třetí: právní normu prověřuje praxe. Reaguje-li zákonodárce na společenské poměry opravdu tak, jak to objektivní zájmy příslušníků vládnoucí třídy vyžadují, odstraní-li ze svého volního projevu pokud možno všechno náhodné a netypické, tedy — laicky řečeno odhadne-li situaci správně, právní norma se osvědčí a je životná.

Spolehlivým dokladem životnosti právní normy je judikatura, doklady o konkrétní aplikaci. Tam, kde judikatura k dispozici není (a v raně feudálních státech je to typické), může jako méně spolehlivé kritérium posloužit skutečnost, jak dlouho se ten který zákon, ta která norma v zápisech práva udržovaly, jak dlouho je panovník nebo jiný kompetentní činitel předkládal svým soudním orgánům k aplikaci. Norma, jež neodpovídala objektivním skutečnostem, zapadla nebo byla novelována a zlepšena, norma vyhovující se po generace aplikovala vždy znova a znova, resp. vždy znova měla být aplikována, protože zákonodárce považoval vzhledem k objektivním podmínkám její užívání stále za prospěšné.

Historicky má tedy každá právní norma svou cenu, a to i tenkrát, stojí-li osamoceně. Je-li součástí celého systému, její význam stoupá, protože z ostatního materiálu je možno vysledovat některá zásadní, obecná stanoviska zákonodárce.

Vizigótské právní normy jsou zachovány v systému (kodifikaci), přitom v systému po více jak dvě stě let zdokonalovaném a precizovaném. Nejde tedy o právo, jež bylo dílem okamžiku nebo poměrně krátkého časového sledu, ale o právo, jež se po dvě století vyvíjelo, bylo novelováno, doplňováno a rušeno. To dodává vizigótským normám zvláštní historickou cenu. Je možno sledovat, jak se to které pravidlo v praxi uplatnilo, jak ohráželo zájmy vládnoucí třídy, jak tedy odpovídalo objektivním historickým podmínkám.

Nechceme tvrdit, že obraz vývoje vizigótské společnosti je právními normami zachycen naprosto spolehlivě a že konfrontace s nejuristickým pramenným materiálem je proto zbytečná. Faktem ovšem zůstává, že vzhledem k historickému vývoji vizigótského práva, jenž díky moderním vydáním kodifikací může být spolehlivě sledován, jsou právní normy světského a církevního práva pramenným materiálem, který víceméně objektivně zachycuje základní tendence vývoje visigótské společnosti, vedle jiného tedy i tendence vývoje postavení otroků, kolónů a lidí závislých.

Podrobnou charakteristiku vzniku vizigótských kodifikací práva ponecháme zatím stranou. Postačí jen stručně poznamenat, že jde o tyto sbírky:

1. „*Lex Romana Visigothorum*“ — kodifikace římského práva, kterou roku 506 publikoval král Alarich II. pro římské obyvatelstvo své říše. V textu je sbírka citována podle Haenelova vydání z roku 1849.

2. „*Codex Euricianus*“ — soubor národního práva vizigótského, porýzený králem Eurichem v sedmdesátých letech 5. století.

3. „*Leges Visigothorum — forma Reccessvindiana*“ — kodifikace vizigótského práva, porýzená králem Reccessvindem někdy v šedesátých letech 7. století.

4. „*Leges Visigothorum — forma Erwigiana*“ — revidovaný a doplněný zákoník Reccessvindův z osmdesátých let 7. století.

5. Novely připojené králem Egikou a králem Wittizou k Erwigově redakci.

Poslední čtyři uvedené sbírky jsou citovány z edice Karla Zeumera (*Monumenta Germaniae historica, Legum sectio I, Legum nationum Germanicarum tomus I, Leges Visigothorum [Hannoverae et Lipsiae 1902]*). Je to dnes jediná použitelná edice vizigótských právních pramenů, protože na základě důkladného porovnání všech rukopisů rozlišuje jednotlivé historické etapy vzniku kodexů a umožňuje podrobné sledování vývoje právních institucí.

Vedle velkých oficiálních kodifikací ustupují do pozadí dva právní prameny drobnější: fragment patrně soukromého zápisu vizigótsko-římského práva v literatuře obyčejně „*Fragmenta Gaudenziana*“ nazývaný a vizigótská formulářová sbírka (*Formulae Visigothicae*), rovněž neúplně dochovaná. Oba prameny jsou citovány podle Zeumerova vydání: *Fragmenta Gaudenziana* tvoří doplněk edice kodexů v MG, formulářovou sbírku zahrnuje souborné dílo „*Formulae Merovingici et Karolini aevi*“ (MG, *Legum sectio V*).

Důležitým pramenem poznání vizigótských dějin jsou i akta katolických koncilů. Obsahují soubory kanonických norem, někdy s celostátní, jindy jen s místní platností. Pro posouzení postavení církevních otroků a propuštěnců představují zpravidla výlučný pramen, mnoho cenného zahrnují však i pokud jde o nesvobodné a závislé obyvatelstvo vůbec. V textu jsou akta koncilů citována vesměs podle klasického vydání Mansiho.⁹⁾ Jenom v jednotlivostech bylo přihlédnuto k edicím starším.¹⁰⁾

*

Literatura o dějinách vizigótského státu je nesmírně bohatá. Stačí jen prohlédnout bibliografii, kterou Felix Dahn připojil ke svým dvěma dílům vizigótské historie („*Könige der Germanen*“, V, VI), abychom si uvědomili, jak velkou pozornost dějepisci nové doby Vizigótům věnovali. Od vydání Dahnových prací dnes uplynulo málem již celé století a počet vizigótských studií se od té doby dále rozrostl, takže ve svém souboru představují dnes úplně nepřehlédnou a nevyčerpátnou řadu.

Nebylo by snad ani možné a není to ostatně ani naším úkolem, zabývat se „vizigótskou literaturou“ komplexně. Předmětem našeho pojednání je jenom speciální úsek dějin vizigótské společnosti, a povšimneme si proto pouze těch prací, které se problému přímo či nepřímo dotýkají.

Na prvním místě je třeba jmenovat práce, které jsou bezprostředně věnovány postavení otroků a poddaných lidí. Jsou vesměs novějšího data.

Roku 1928 publikoval pod názvem „*Las clases serviles bajo la monarquia Visigoda y en los estados cristianos de la reconquista española*“ J. M. MANS PUIGARNAU stručné pojednání o otrocích ve státě vizigótském a v křesťanských státech v období rekonkisty. Kniha má spíše informativní charakter a opírá se vydatně o výsledky vědecké práce starších autorů, zejména Eduarda Péreze Pujola a Felixe Dahna. Jinak je napsána velmi přehledně, nesporně se smyslem pro historický vývoj společenských institucí. S hlavními tezemi závěrečné kapitoly první části práce („*Las clases serviles en la España visigoda*“) je možno většinou vyslovit souhlas, a bude proto na ně v dalším textu pojednání častěji poukazováno.

Mnohem méně podnětná je o pět let později vydaná studie portugalského historika MANUELA HELENA „*Os escravos em Portugal*“.¹¹⁾ Helenova analýza „otrockých“ norem vizigótských kodexů je značně schematická. Autor se zpravidla omezuje jenom na shrnutí, citace a překlady jednotlivých příbuzných míst, závěry většinou nedělá. Celý systém jeho výkladu je nad to převzat ze starší portugalské literatury.¹²⁾

Podobně jako Manuel Heleno traktuje vývoj instituce otroctví i CHARLES VERLINDEN v rozsáhlé práci „*L'esclavage dans l'Europe médiévale*“, jejíž první díl byl publikován r. 1955. Také Verlinden většinou jenom parafrázuje, i když je třeba uznat, že s mnohem větší dávkou samostatnosti a místy i s nespornou originalitou. Ve srovnání s ostatními kapitolami jeho díla je však vizigótská partie slabá a nových podnětů přináší jenom málo.¹³⁾

Poslední, speciálně instituci otroctví věnovaná práce z vizigótských dějin, je marxistická studie A. R. KORSUNSKÉHO „Otroci a propuštěnci ve vizigótském státě VII.—VII. století“.¹⁴⁾ Na základě analýzy bohatého pramenného materiálu dochází v ní autor pomocí metody dialektického a historického materialismu k některým novým závěrům, jež překonávají anebo alespoň do správného světa staví téze historiků starších.

Vedle monografického zpracování problému vývoje vizigótského otroctví najdeme v literatuře řadu pojednání, jež analyzují postavení nesvobodných a polosvobodných lidí jako dílčí otázku obecněji položeného problému. Je tomu tak v dílech, jež jsou věnována historii vizigótského státu, eventuálně vizigótského práva, a dále v pracích, jež jednají o dějinách španělských, portugalských a francouzských, a to buď obecně, anebo speciálně o období nejstarším.

Pokud jde přímo o stát vizigótský, je třeba na prvním místě uvést dva starší autory, kteří svým dílem položili základy každému dalšímu bádání o Vizigótech: španělského historika Eduarda Péreze-Pujol a německého Felixe Dahna.

Životní dílo E. PÉREZE-PUJOLA, posmrtně publikovaná „Historia de las instituciones sociales de la España Goda“ (čtyři díly, Valencia 1896), obsahuje v partiích věnovaných otrokům a polosvobodným (zejména v prvním a čtvrtém díle) velmi obsáhlou, precizní a dodnes cennou analýzu pozdně římského i vizigótského pramenného materiálu. I když Pérez-Pujol zjevně stranil katolické církvi a na mnoha místech idealizoval, eventuálně přeceňoval její vlivy, zůstalo mnoho jeho závěrů platnými a trvalými tezemi, jež je možno i dnes bez výhrad přijmout.

Z obsáhlého díla FELIXE DAHNA jsou vizigótským dějinám věnovány tři velké práce: V. a VI. díl encyklopedie „Könige der Germanen“ (V. pod titulem „Die äussere Geschichte der Westgoten“ — 1870 (1883), VI. „Die Verfassung der Westgoten“ (druhé vydání 1885) a speciální „Westgotische Studien“ (1874). Bohatstvím důkladně zpracovaného materiálu, interpretací někdy velmi komplikovaných textů královských konstitucí a postižením celé řady souvislostí mezi normami vizigótského práva zůstávají Dahnovy práce stále ještě užitečné. Treba také zdůraznit, že autor se staví velmi kriticky k působení katolické církve a zdárně obeplouvá úskalí, na kterém obyčejně ztroskotají historikové-klerikové.

Vedle prací Dahnových a Péreze-Pujola ustupuje významem do pozadí celá řada dalších vizigótských studií speciálních. Tak kniha amerického historika A. K. ZIEGLERA „Church and State in Visigothic Spain (Washington 1930), práce THEOFILA MELICHERA „Der Kampf zwischen Gesetzes- und Gewohnheitsrecht im Westgotenreiche“ (Weimar 1930), STROHEKEROVA disertace „Eurich, König der Westgoten“ (Stuttgart 1937), sborník „Estudos de direito Visigótico“ (Coimbra 1948), jehož autorem je vynikající portugalský historik PAULO MERA, kniha „The Jews in the Visigothic and Frankish Kingdoms of Spain and Gaul“ (Cambridge, Massachusetts 1937) od SALOMONA KATZE a některé další práce data staršího.

Bohatá literatura, rozptýlená na stránkách starších i novějších vědeckých časopisů, se otroků a lidí závislých týká většinou jen nepřímou. Nebudeme proto jednotlivé práce zvláště uvádět a omezíme se na příslušné odkazy v textu.

Jenom několik slov o speciálních studiích, jež jsou součástí obsáhlejších výkladů o dějinách španělských a portugalských, resp. součástí výkladů o povšechných dějinách germánských států v západní Evropě.

Pomineme-li publikace staršího data, jež vesměs byly pozdějším výzkumem překonány, bude třeba uvést zvláště tyto:

„Historia de España desde la invasión de los pueblos germanicos hasta la ruina de la monarquia visigoda“, jež tvoří součást kolektivního díla „Historia general de España“, redigovaného A. Cánovasem del Castillo. Jak z titulu patrně, je kniha věnována dějinám vizigótského státu, převážně ovšem dějinám politickým. O právu se dočteme jen na několika místech, také pojednání o sociálních problémech říše nepřinášejí mnoho nového. Autory

knihy, publikované v Madridě r. 1890, jsou dva významní španělští historikové A. FERNANDES GUERRA a E. HINOJOSA.

Poměrně málo může být pro naše účely využito i Hinojosovy samostatné práce „Historia general del derecho español.“¹⁵⁾ V rozsáhlém komplexu problémů povšechného vývoje národního práva mohlo být vizigótskému období věnováno jen nemnoho místa. V podstatě stejně platí i o „Dějínách Španělska“ z pera slavného historika RAFAELA ALTAMIRY Y CREVEA,¹⁶⁾ také ANTONIO BALLESTEROS Y BERETTA jedná ve svých několikasvazkových španělských dějinách¹⁷⁾ o otrocích a lidech závislých jenom docela stručně.

Dvě práce nejnovějšího data, kolektivní dílo „España Visigoda“ (třetí část obsáhlého souboru „Historia de España“¹⁸⁾ a samostatná „Historia de España“ LUISE G. DE VALDEAVELLANA (první díl vyšel v Madridě r. 1952),¹⁹⁾ se zaměřují převážně na dějiny politické.

Užší problematikou se zabývá ERNEST MAYER ve dvoudílné práci „Historia de las instituciones sociales y políticas de España y Portugal durante los siglos V al XVI“. Mayerův spis, vydaný v Madridě 1925—1926, je pln protikladů, chybné interpretace pramenů a nepřesvědčivých závěrů. I pokud jde o otroky a polosvobodné, byly Mayerovy teze moderní historiografii vesměs odmítnuty.

Mnohem užitečnější jsou dva díly studií významného současného španělského historika MANUELA TORRESE „Lecciones de historia del derecho español“ (Salamanca 1935—1936). Pojednání o vizigótském období, jež autor analyzuje ve druhém svazku, obsahuje celou řadu důležitých postřehů k vývoji instituce otroctví a právní závislosti lidí svobodných vůbec.

Jenom docela povšechně a stručně jedná o otrocích a sociálních problémech vizigótského státu S. MINGUIJÓN ve svých přehledných dějinách španělského práva,²⁰⁾ podobně i někteří právní historikové další (A. GARCIA GALLO,²⁰⁾ J. BENEYTO²²⁾ aj.).

Z rozsáhlého souboru prací, které se dotýkají dějin vizigótského státu a práva v souvislosti s výkladem problematiky všech germánských států západní Evropy, postačí uvést: stále aktuální, byť i víc jak sto let starou knihu ERNESTA GAUPPA „Die germanischen Ansiedlungen und Landtheilungen“ (Breslau 1844), základní práci W. E. WILDY „Strafrecht der Germanen“ (Halle 1842), BETHMANNOVU-HOLLWEGOVU obsáhlou studii „Der germanisch-romanische Civilprozess“, dále díla KOVALEVSKÉHO, FUSTELA DE COULANGES, VON HALBANA, SCHRÖDEROVY a BRUNNEROVY „Německé právní dějiny“, z novějších prací potom vizigótské partie v knize LUDWIGA SCHMIDTA „Geschichte der deutschen Stämme“, v DOPSCHOVĚ díle „Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung“, v pracích F. LOTA, E. STEINA, E. LEVYHO, W. WESTERMANNY a řady autorů dalších.

Bohatá literatura je k dispozici i o dějinách církve a vzájemném poměru církve a vizigótského státu. Ze starších prací jsem nejčastěji používal Gamsovy práce „Církevní dějiny Španělska“ (O. GAMS: Kirchengeschichte Spaniens, I—II, Regensburg 1862) a knihu EDGARA LOENINGA „Geschichte des deutschen Kirchenrechts“ (díly II, 1878), z novějších potom zejména tyto: ZACARIAS GARCÍA VILLADA „Historia eclesiástica de España“ (díly II, 1, 2, 1932—1933), AL. ZIEGLER „Church and State in Visigothic Spain“ (viz výše), KARL VOIGT „Staat und Kirche von Konstantin dem Grossen bis zum Ende der Karolingerzeit“ (Stuttgart 1936) a některé další. Protože jde převážně o autory, kteří nekriticky obhajují a přeceňují úlohu církve ve vizigótském státě, zůstaly vydatnou oporou kontroly jejich údajů partie o poměru církve a státu v 5. a 6. dílu Dahnových „Kráľů Germánů“.

Nakonec stručnou poznámku o literatuře k vizigótským právním pramenům. Pokud jde o Breviarium Alaricianum a tzv. Fragmenta Gaudenziiho, je dnes k dispozici dosti bohatý seriál většinou drobných studií romanistických. Nebudeme jednotlivé uvádět, pokud potřeba ukáže, ocitujeme je přímo v textu.

Pokud jde o vlastní kodifikace vizigótské, může být bibliografická poznámka ještě stručnější. Všechno, co bylo napsáno před KARLEM ZEUMEREM, dnes zastaralo. Všechno, co bylo napsáno po Zeumerovi, má již jenom nevelký význam.

Zeumerovy práce podržují základní důležitost. Autorovi se na přelomu 20. století podařilo definitivně identifikovati sporný rukopis „Codex Parisinus Latinus 12161“ jako fragment nejstarší germánské kodifikace práva, tzv. Eurichova kodexu, a pečlivou konfrontací rukopisu sbírky „Leges Visigothorum“ (Liber iudiciorum) určit stáří jednotlivých míst a rekonstruovat tak vývoj vizigótského zákonodárství. Výsledky své práce shrnul Zeumer v teoretické studii „Geschichte der westgotischen Gesetzgebung“ (Neues Archiv, sv. 23, 24 a 26), prakticky je potom aplikoval v klasickém vydání vizigótských kodexů v Monumentech Germaniae r. 1902.

Cenné doplňky k Zeumerovým závěrům přinesla ještě kniha „La legislación gótico-hispana“ kterou r. 1905 vydal v Madridě RAFAEL DE UREÑA Y SMENJAUD, práce mladšího data jsou již epigonské. Z významnějších uvedeme RAUCHHAUPTOVU knihu „Geschichte der spanischen Gesetzesquellen von den Anfängen bis zur Gegenwart“ (Heidelberg 1923), studii FR. BEYERLEHO „Die Frühgeschichte der Westgotischen Gesetzgebung“ (ZRGA, 67, 1950) a partie o problematice pramenů v moderních dějinách španělského práva (A. GARCÍA GALLO, MANUEL TORRES, G. SANCHEZ „Curso de Historia del Derecho“ Intrudicción y Fuentes (Madrid 1953), S. MINGUIJÓN aj.).

Vůbec stranou ponecháme literaturu, jež vznikla v souvislosti s diskusí o teritoriální platnosti Eurichova kodexu, Breviaria a starších vrstev zákonů Reccesvindovy redakce. Diskuse nezviklala starší názory, a protože se naší problematiky nedotýká přímo, nebudeme se jí ani zvláště zabývat. Její shrnutí podává H. CONRAD ve svých „Německých právních dějinách“ (I., Karlsruhe 1954, str. 81–82) a LUIS G. DE VALDEAVELLANO v informativní stati „El desarrollo del derecho en la peninsula iberica hasta alrededor del año 1300“ (Cuadernos de historia mundial, III-4/1957, str. 835–837).

Studie o postavení otroků, propuštěnců a lidí závislých je rozdělena do tří kapitol. Dělení podmínila povaha pramenného materiálu. Ve snaze vyhnout se pokud možno dogmatické analýze a podat výklad opravdu historický, rozebíral jsem prameny v chronologickém pořádku, postupuje od nejstarších vrstev k mladším. Jedině tak mohly být postiženy základní i vedlejší vývojové tendence. Tímto způsobem vydělila se především zvláštní kapitola o právním postavení otroků a lidí závislých podle Alarichova Breviaria, sbírky norem ještě římského práva, tedy materiálně norem nejstarších. Pojednání o vlastním vizigótském právu obsahují kapitoly druhá a třetí. V kapitole druhé je zkoumáno postavení otroků a polosvobodných ve světle norem Eurichova kodexu a tzv. „zákonů starých“ (*Leges antiquae*), tj. nejstarší vrstvy materiálu Reccesvindovy kodifikace. Zatímco Eurichův kodex obsahuje o otrocích jen jednotlivé zmínky, jsou „*Leges antiquae*“ obsahově tak bohaté, že právě na jejich základě bylo možno načrtnout obraz právního postavení lidí nesvobodných a polosvobodných systematicky. Partie o „starých zákonech“ tvoří tak jádro druhé kapitoly. Kapitola třetí probírá v chronologickém pořádku doplňky a novely vizigótských králů 7. století k legislativě starší, především k tzv. antikvám.

Vedle práva světského obsahují obě kapitoly i analýzu norem vizigótského práva církevního. I tady je přísně dodržovaná časová posloupnost a o usnesení jednotlivých koncilů se jedná vždy v souvislosti se světským zákonodárstvím krále, za jehož vlády byly konány.

Breviarium Alaricianum

Po celou dobu samostatné existence vizigótského státu tvořili hlavní masu nesvobodných a polosvobodných lidí otroci, kolóni a propuštěnci římských provinciálů.

Provinciálů bylo především vždycky daleko více než Vizigótů samých. Odhaduje se, že v prvních etapách vývoje tolosánské říše netvořil vizigótský element více jak dvě procenta všeho obyvatelstva.¹⁾ Postupem doby nastal patrně přírůstek, i tak však zůstávali germánští kolonizátoři trvale v menšině. Kromě toho znali provinciálové otroctví v jeho vyvinuté, resp. již přežívající podobě, Vizigótové praktikovali ještě primitivní otroctví patriarchální a exploatovali nesvobodnou pracovní sílu v rozsahu daleko menším než jejich noví sousedé.

Začínáme-li svou analýzu rozborem právního postavení poddaných římských provinciálů, není tomu ovšem zdaleka jen proto, že jde o závislé obyvatelstvo, jež svým počtem převažovalo. Hlavním důvodem je skutečnost, že právní normy, status římských nesvobodných a polosvobodných určující, představují materiálně nejstarší předpisy, jež byly ve vizigótském státě aplikovány.

Vizigótský král nezasahoval v prvních dobách existence státu nijak výrazně do právní úpravy, kterou v kolonizovaných oblastech nalezl. Ponechal Římanům jejich posavadní právní systém a vydával nové předpisy zpravidla jenom pro své soukmenovce, Vizigóty, kteří žili podle vlastního práva národního.²⁾ V zemi tak existovaly vedle sebe dva odlišné právní systémy. Říkáme-li odlišné, neznamena to ovšem nikterak protikladné. Již proto ne, že oba sloužily potřebám jediné vládnoucí třídy, třídy vizigótsko-románské aristokracie. Formálně trvala odlišnost až do poloviny 7. století, materiálně probíhalo však již od samých počátků existence vizigótského státu vyrovnávání.

Je charakteristické, že toto vyrovnávání se realizovalo v podstatě na římském základě. Normy vizigótského zvykového práva byly velmi záhy (počínaje prvou polovinou 5. století) doplňovány a novelovány normami, které král-zákodárce recipoval ze systému římského.³⁾ Recepce využíval k vlastním cílům

forem, jež vytvořil otrokářský stát: kde za nové společenské situace se germánská zvyková norma ukazovala málo účinnou, resp. neaplikovatelnou, vypořádávaly osvědčené a prověřené vzory otrokářské. Římské právo se tak stalo jedním z historických předpokladů vzniku právního systému vizigótského.

A to je druhý důvod, proč o normách římského práva pojednáváme na místě prvním.

Když se v prvé polovině 5. století podařilo vizigótským králům konstituovat v obsazených oblastech svou moc jako moc státní, byla pro „poddané“ provinční obyvatelstvo nadále ponechána v platnosti právní soustava římská. V denní praxi a na soudech se postupovalo v podstatě stejným způsobem jako v dobách, kdy existovalo ještě samostatné otrokářské impérium.

Hlavními prameny práva zůstaly „*leges*“ (Theodosiův kodex císařských konstitucí a novelly císařů 4. a 5. století) a „*ius*“ (tj. spisy klasické jurisprudence římské a jejich poklasická zpracování). Pevná pravidla pro užívání jednotlivých pramenů neexistovala a lze mít za to, že nejasnosti a komplikace v mimosoudní i soudní aplikaci trvaly i nadále.⁴⁾

Aby zjednal v nekontrolovatelné praxi alespoň relativní pořádek, publikoval r. 506 vizigótský král Alarich II. se souhlasem provinční duchovní i světské aristokracie⁵⁾ zvláštní kodex práva pro římské obyvatelstvo země. Sbíрка nese název „*Lex Romana Visigothorum*“⁶⁾, v nové době se vžil neoficiální pojmenování *Breviarium Alaricianum*.⁷⁾

Alarichovi se v primitivní a nedokonalé formě zdařilo to, oč již před šedesáti lety neúspěšně usiloval římský císař Theodosius⁸⁾ a co se později podařilo byzantskému císaři Justinianovi.⁹⁾ Shrnul ve své sbírce „*leges*“ i staré „*ius*“.

„*Leges*“ jsou v Breviaru zastoupeny obšírným výtahem z kodexu Theodosiova a výběrem z posttheodosiánských novel; „*ius*“ reprezentuje výtah ze starších dvou kodexů neoficiálních (*Codex Gregorianus* a *Hermogenianus*), přepracování Gaiových Institucí (tzv. *Liber Gai*), obšírlý výbor z Paulových Sentencí a konečně jedno místo z Papiniána. S výjimkou Gaiových Institucí jsou všechna místa v Breviaru opatřena výkladem, tzv. interpretací. Ta stručně a srozumitelně vysvětluje to, co je obšírně a často nejasně řečeno v originálním textu.¹⁰⁾ Dosti často interpretace mění i sám obsah normy. Vypouští zastaralé instituce, zjednodušuje komplikovaná ustanovení, reaguje na změny, ke kterým v aplikaci římského klasického práva došlo ve 4. a 5. století. Interpretace vznikla zřejmě z potřeb praxe, a je proto i praxi blíže než klasické a poklasické originální texty.¹¹⁾

Po dlouhou dobu panovalo v historické literatuře přesvědčení, že interpretace je dílem kodifikační komise Alarichovy, že tedy vznikla až ve vizigótském státě a že obráží změny, ke kterým v užívání římského práva došlo v souvislosti se zánikem otrokářského impéria a vznikem říše Vizigótů.¹²⁾ Novější bádání přesvědčivě dokázalo, že „*interpretatio*“ je již staršího data.¹³⁾ Vznikla mezi koncem 4. a první polovinou 5. století¹⁴⁾ a plnila též úkol jako právnícké výtahy a přehledy, které se v době poklasické zhusta objevovaly a nám zčásti i zachovaly.

V Alarichově kodifikaci je interpretace, jak jsme právě řekli, připojena ke všem citovaným právním textům s výjimkou Gaia. Ten je podáván jen ve výtahu a citace původního textu vůbec odpadá.

Breviarium bylo publikováno jako výlučný zákoník,¹⁵⁾ všechny jeho normy měly mít stejnou platnost, předpokládalo se, jako by všechny byly vydány ve stejnou dobu a měly stejnou právní relevanci. Formálně je Breviarium jednotné, v obsahu jednotlivých míst jsou však diskrepance, a to mnohdy nemalé. Jde o právní normy různého stáří, jež obrážejí

různé názory na problémy právního života a zaujímají k němu i různá stanoviska. Vidíme to velmi dobře i na dispozicích, které upravují postavení nesvobodného a závislého obyvatelstva. Některé stojí ještě na stanovisku čistě otrokářském, jiné jsou již výrazem úpadku a rozkladu otrokářské formy výroby a zachycují změny v nazírání na postavení otroka či polosvobodného producenta, změny jež byly vyvolány jeho měnícím se ekonomickým postavením a významem.

Nejvíce nových momentů najdeme pochopitelně v konstitucích, které Breviarium recipuje z kodexu Theodosiova a z posttheodosiánských novel. Starý způsob nazírání — ještě čistě otrokářský — je naproti tomu příznačný pro normy převzaté z Gaia a Paula. A tedy nejen pro vlastní text Paulův, který pochází někdy z počátku 3. století,¹⁶⁾ ale i pro jeho interpretaci, stejně jako i pro interpretaci Gaia. Je to jev koneckonců vysvětlitelný. Můžeme v něm spatřovat doklad toho, jak právníci 4. a 5. století lpěli na starých vžitých formách a názorech a jak jen nesměle a zdráhavě reagovali na nové momenty ekonomického života a prováděli odpovídající korektury ve svých zásadách. Onen konzervativismus měl ostatně i své dobré důvody politické. Byla to metoda chránící na významné frontě společenského života upadající a rozkládající se postavení vládnoucí aristokracie římské.

Nepřekvapuje ani skutečnost, že Alarich, vizigótský král, setrval na principech stejných a normy otrokářských juristů do své kodifikace prostě převzal. Provinční aristokracie galská a později hispánská se již velmi záhy po založení vizigótského státu stala významnou politickou oporou barbarského krále. To, co prospívalo jí, prospívalo koneckonců i jemu, a chtěl-li si panovník aristokracii zvláště zavázat (a to bylo v době první dekády 6. století nezbytně nutné, protože tolosánskému království hrozilo od sousedních Franků smrtelné nebezpečí), nemohl udělat nic lepšího, než že se pokusil upevnit její postavení zavedením pevného pořádku do chaotické praxe soudů, jež aplikovaly staré právo římské.¹⁷⁾

Základní díla dvou z nejvýznamnějších římských právníků se stala východiskem a teoretickým základem reformy. Řekli jsme již, že právě ona obsahují nejvíce ze starého způsobu nazírání. Nijak to ovšem neznamená, že by pozdější zákonodárství obsahovalo snad již jenom momenty nové. Zákony z kodexů Gregoria a Hermogeniana, kodex Theodosiův a pozdější novely byly také právními normami, jež sankcionoval otrokářský stát. I v nich najdeme proto velmi mnohé principy klasického otrokářského práva; je v nich však i více nových rysů, je v nich již mnohem více výjimek z pravidla, než bývalo dříve. A právě proto, že tyto výjimky se později měly u Vizigótů stát východiskem dalšího vývoje, budeme jim věnovat zvláštní pozornost.

Otroci

V textech Breviaria jsou otroci, lidé nesvobodní, označováni různými termíny. Nejčastěji se užívá názvu *servus* (pro otrokyně *serva* nebo *ancilla*), *mancipium* a *familia*. Termín *mancipium* platí jednotně pro obě pohlaví, *familia* je souhrn otroků jednomu vlastníku patřících (BA Paul V, 7, 1). Poměrně zřídka se objevují názvy jiné. Tak *famulus*, *servulus*, zcela výjimečně i *vernula* (BA CTh IX, 9, 1; BA Nov. Val. VIII, 2). Všechny uvedené termíny jsou chápány jako synonyma a je jich proto užíváno docela volně, zejména dvou nejběžnějších — *servus* a *mancipium*. Střídání určujících obvykle důvody stylistické.

Ještě počátkem 6. století mělo římské obyvatelstvo vizigótského státu otroků velmi mnoho, po nesvobodné pracovní síle trvala však přesto živá poptávka. Je ji možno předpokládat z několika důvodů.

Hlavní pramen přílivu otroků — válečné zajetí — pro římské obyvatelstvo vizigótského státu téměř úplně vyschl. Římané se v prvních dobách existence říše nepodíleli na službě ve vojsku¹⁸⁾ a byli odkázáni jen na překupníky, kteří otroky prodávali. V dobách zmatků ve 4. a 5. století nadto mnohé otroky ztratili. Utekli jim, přeběhli k barbarům, byli vítěznými barbary osvobozeni apod.¹⁹⁾ I když odmítneme názor, že se Římané s vizigótskými kolonizátory dělili vedle nemovitostí i o otroky,²⁰⁾ je jasné, že úbytek nesvobodných musil být značný a že vyvolal živý zájem o získání nových otrockých pracovních sil, jakmile se politická situace v zemi alespoň relativně stabilizovala.

Svým způsobem o tom svědčí i normy Alarichovy kodifikace. Najdeme v ní především mnoho zákonů, které upravují legální způsoby nabývání otroků, jejich koupi, vydržení, nabytí darováním, odkazem atp. Daleko významnější jsou však v této souvislosti předpisy, potírající nedovolené formy zotročení. Jde především o trestný čin krádeže svobodných lidí (BA CTh IX, 14, 1 a interpretace se sankcí trestu smrti na krádež dětí; BA CTh IX, 16, 1; BA Paul V, 7, 12 a interpretace), nemalá pozornost je věnována i nedovolenému prodávání dětí vlastními rodiči (BA Paul V, 1, 1; BA CTh IV, 8, 2 a int.; BA CTh V, 8, 1 a int.; BA CTh III, 3, 1; BA Nov. Val. XI a int.). Jsou to mimořádné způsoby vzniku otroctví, ukazují však, že pro římské obyvatelstvo vizigótského státu měly v 5. a 6. století nesvobodné pracovní síly stále ještě velký hospodářský význam. Vyplácelo se získávat je i nelegálním způsobem.

Zákonných forem vzniku otrockého poměru zná Breviarium Alaricianum několik. „*Iusta servitus*“ vzniká: 1. *ex captivitate* — zajetím ve válce; 2. narozením z otrokyně; 3. zrušením manumisse; 4. ze zákonem speciálně stanovených důvodů; 5. z trestu.

1. O prvním důvodu není třeba mluvit zvláště. V 5. a 6. století bylo zotročení válečných zajatců jak pro Římany, tak i pro Germány věcí běžnou a samozřejmou.²¹⁾ Osudu zajatých nepřátel si Breviarium nevšímá, značnou pozornost věnuje však úpravě majetkových a rodinných poměrů Římana, který byl zajat a stal se otrokem v cizí zemi. Z klasického i poklasického práva římského jsou přejímány normy o právu návratném (*ius postliminii*),²²⁾ je známa „*fictio legis Corneliae*“²³⁾ atd.

2. V prvních dobách existence vizigótského státu mělo římské obyvatelstvo jenom omezené možnosti získávat nesvobodné pracovní síly přímo z válečného zajetí. Bylo odkázáno převážně na trh a na přirozený přírůstek, na rozmnožování otroků. Narození dítěte z otrokyně stalo se tak hospodářsky významným zdrojem nabývání nesvobodných lidí.

V římském klasickém právu platila zásada, že dítě, které porodí otrokyně, patří bez dalšího jejímu pánovi. Porod rozmnožoval majetek právě tak jako přírůstek jiných věcí, jako plody, které se urodí na polích, jako zvířata, která vrhne dobytek atd. Status otce nerozhodoval, bylo lhostejno, byl-li to otrok či svobodný. Postavení dítěte, které bylo počato v nelegitimním svazku

(a otrokyně v legitimním svazku žít nemohla), se určovalo postavením matky v době porodu. Z matky — otrokyně se rodil otrok.²⁴⁾

Breviarium recipovalo zásady římského práva beze změn, v nejmladších vrstvách zákonného materiálu připustilo však některé výjimky.

Tak je ve výtahu z theodosiánského kodexu uveden v 6. titulu IX. knihy text zákona císaře Konstantina z r. 326, který pod přísnou sankcí zakazuje soužití svobodných žen s otroky. Ženě hrozí trest smrti upálením, dítě, které se ze svazku zrodilo, má však zůstat svobodným. Jde o aplikaci zásady klasického práva: svazek nebyl legitimní, matka v době porodu svobodná, svobodné bude tedy i dítě.

K zákonu připojená interpretace parafrázuje v hrubých rysech jeho obsah, vypouští však pasáž o postavení dítěte. Považoval snad autor interpretace za zbytečné opakovat pravidlo dobře známé anebo se závěrem nesouhlasil?

Pravdivá je druhá domněnka. V interpretaci, která je připojena k jinému zákonu Konstantinovu (BA CTh IX, 8, 3), používá autor argumentace, která je se zásadami klasického práva již v přímém rozporu. Konstituce císaře Konstantina mluví o vydržení svobody a na samém závěru opakuje známou zásadu: „*Iure enim communi maternam conditionem natum sequi necesse est, ita ut, etsi herilem lectulum ancilla adscenderit, non liberorum domino sed servorum partum suscipiat.*“ Dítě otrokyně zůstane otrokem, byť i otcem byl její vlastní pán. Z textu, který citovanému místu předchází, je zřejmé, že i tady jde o aplikaci klasické zásady římské.

Autor interpretace rozumí však místu jinak. Dítě bude nesvobodné proto, že status matky je nižší než status otce, a právě nižší status je rozhodující. Aby rozvinul svou myšlenku, připojuje ještě jeden konkrétní příklad (v textu Konstantinově se o něm vůbec nemluví): dítě propuštěnky, která počala z otroka, bude otrokem „*quia ad inferiorem personam vadit origo*“. Byla-li při řešení právního postavení dítěte, jež se zrodilo z otrokyně a jejího pána, shodou okolností různá jenom argumentace, je v případě propuštěnky v rozporu s klasickým právem již samo řešení: dítě propuštěnky by muselo mít status libertina.

Do rozporu se autor interpretace dostal zřejmě i při výkladu prvně citovaného zákona Konstantinova: dítě otroka a svobodné ženy nemohlo podle jeho názoru být svobodným, jak konstituce uváděla, ale otrokem. Proto kritickou pasáž zákona raději vynechal.

Skutečnost, že zásada „*ad inferiorem personam vadit origo*“ pronikala do římského poklasického práva, lze patrně vysvětlit dvěma momenty. Především tím, že její aplikace rozšiřovala okruh případů, kdy se rodilo nesvobodné dítě, a napomáhala tak k získání většího počtu otrockých pracovních sil. Za druhé: „*ad inferiorem personam vadit origo*“ byl princip, podle kterého posuzovaly status dětí všechny germánské právní systémy (*Das Kind folgt der ärgeren Hand*). Je možné, že jejich vlivům podléhalo římské vulgární právo i v tomto směru.

3. *Revocatio in servitute* je v Alarichově kodifikaci upravena dvěma konstitucemi. Konstantinovým zákonem z r. 332 (BA CTh IV, 10, 1) a Valentinianovou novelou z r. 447 (BA Nov. Val. VI, 1). Konstantinův zákon stanoví, že propuštěnci, kteří se zprotiví patronovi a třeba i jen lehce jej urazí, mají být znovu zotročeni. Interpretace normy důvody revokace zeslabila. Vypustila „lehkou urážku“ a parafrázovala místo obecněji: „...si ... *superbire coeperit aut patronum ... laeserit ... in servitium revocetur*“.

Možnost revokace omezila i novela Valentinianova. Odepřela dědicům patrona právo volat zpět do otroctví propuštěnce svých auktorů a pro urážky jim povolila jenom obvyklé žaloby. K ochraně propuštěnců před zvůli patronů užívalo se patrně i Konstantinova zákona, který uvádí Breviarium v titulu „*De liberali causa*“ (BA CTh IV, 8, 1).

Revokace nebyla nijak významnou formou získávání otroků. Jejím účelem byla spíše ochrana omezeného právního panství patrona nad osobou, která byla propuštěna na svobodu.

4. Otroctví vznikalo výjimečně i ze zákonem speciálně stanovených důvodů. Tak podle konstitucí „*De expositis*“ (BA CTh V, 7, 1–2 a int.) mohl ten, kdo se s vědomím otce, matky anebo pána ujal pohozeného dítěte, vychovat z něho buď svobodného, anebo otroka.

Někdy vznikalo otroctví prodejem svobodných lidí. Podle starších zákonů Konstantina nebylo vyloučeno, aby to bylo otroctví trvalé (uznávalo se promlčení svobody — tak typicky int. ad BA CTh IV, 8, 2), novější zákony připouštěly však obyčejně jen zotročení dočasné (BA CTh III, 3, 1 a int. [r. 391]), resp. prodej pod sankcí vůbec zakazovaly (BA Nov. Val. XI. [r. 451]).

Důvodem vzniku dočasného otroctví byl podle zákona císařů Honoria a Theodosia z r. 409 výkup z nepřátelského zajetí. Vykoupený byl povinen zaplatit kupci cenu, za kterou byl osvobozen. Nebyl-li solventní, stal se na pět let otrokem kupce (BA CTh V, 5, 2 a int.).

Jako zvláštní důvod vzniku otroctví je konečně možno uvést i trestání uprchlého kolóna podle Konstantionova zákona z r. 332 a připojené interpretace. Zotročením měl být trestán kolón, který utekl a chtěl žít jako svobodný (int. ad. l. c.: „*ipse vero [sc. colonus], qui noluit esse, quod natus est, in servitium redigatur*.“ BA CTh V, 9, 1).²⁵⁾

5. *Servitus poenae*. Byl-li pachatel trestného činu odsouzen „*in metallum*“ nebo „*in opus publicum*“, stával se dočasně nebo trvale otrokem. Ne ovšem otrokem osoby soukromé, ale otrokem státním. Zvláštností bylo, že *metallum* a *opus publicum* se ukládalo pravidelně jenom otrokům a osobám nízkého postavení (tzv. *humiliores*), tedy osobám, jež obyčejně již žily ve volnější nebo přísnější formě závislosti.²⁶⁾ Pro rozmnožení řad nesvobodných měla tak *servitus poenae* význam jenom neveliký. V Alarichově kodifikaci je trest nucených prací v dolech a nucených veřejných službách uváděn hlavně ve výtahu z Paula

(BA Paul V, 3, 5; V, 48; 20; V, 27, 1; 6—9; IV, 24, 2; III, 6, 2 atd.), ojedinele u Gaia (VI, 1) a v císařských konstitucích (BA CTh II, 14, 1; IX, 7, 3). Poklasické právo římské dávalo zřejmě přednost trestům tělesným (popravě, mrzačení), majetkovým a vypovězením ze země. Z vizigótských pramenů není známo, jakou formou byly tresty realizovány. Pracovali-li odsouzenci v dolech, které patřily státu, či byli-li prodáváni soukromým podnikatelům, nevíme.

Římsští otroci tvořili ve vizigótském státě právně jednotnou kategorii obyvatelstva. Breviarium nezná žádné privilegované skupiny nesvobodných. Otrok mohl mít různou cenu (podle své kvalifikace, hospodářské upotřebitelnosti apod.), mohl mít vyšší nebo nižší postavení ve společnosti — před zákonem byl však každý koneckonců jen bezprávným objektem práv. Rozlišování skupin otroků městských a venkovských na tomto principu nic neměnilo. Právní normy regulovaly jenom dispoziční volnost pána odlišně, u venkovských otroků ji omezovaly.

Exploatace nesvobodné pracovní síly měla podle textu Alarichova Breviaria tři hlavní formy. Otroci 1. byli zaměstnáni jako osobní služebníci pána, 2. provozovali řemeslo, 3. pracovali v zemědělství, a to buď jako rolníci, anebo jako dohlážitelé, správci panských statků.

Pokud jde o skupinu prvou, o otroky-služebníky, uvádí Alarichova kodifikace jenom velmi málo. Z Paulovy sentence (BA Paul III, 9, 54) se dovídáme, že se jim souhrnně říkalo „*servi amanuenses*“, z Paulova komentáře k senatuskonsultu Silaniovu potom je možno usuzovat, že tito otroci bydlili obyčejně v pánově domě, doprovázeli ho na cestách a byli mu vůbec stále na blízku.²⁷⁾ Jinak měli při správě domu nejrozličnější úkoly a podle toho se potom rozlišovali: *obsonatores*, *coqui*, *cubicularii*, *cellarii*, *lectarii* atd. (BA Paul III, 9, 55, 56; III, 9, 42). Z juristického hlediska nebyl význam této kategorie veliký a právní normy si jí proto ani zvláště nevšímají. Netřeba pochybovat o tom, že právě v oblasti vztahů pána k osobnímu služebníkovi se nejdéle udržovaly staré otrokářské představy o poměru vlastníka k bezprávnému otroku. Naprostá nesamostatnost a závislost nesvobodného, denní bezprostřední osobní styk s pánem, přitom styk soukromý, neveřejný a nekontrolovatelný, byly hlavní příčinou toho, že postavení otroků-služebníků bylo nejistější než postavení ostatních skupin.

S otroky-řemeslníky se v normách Breviaria setkáváme častěji. Říká se jim obyčejně „*artifices*“²⁷⁾ a pracují ve městech i na venkovských statcích pána. Zvláště jsou uváděni např. *fabri ferrarii*, *tignarii*, *vestiarii* (BA Paul III, 9, 34, 42, 48, 56), „*ancillae quae vestimenta rusticis faciunt*“ (BA Paul III, 9, 21) atd. Kvalifikace řemeslníka zvyšovala hodnotu otroka (BA Paul II, 18, 3; BA CTh IV, 9, 1) a majitelé nesvobodných měli proto zájem na tom, aby se nějakému řemeslu vyučili (BA Paul III, 9, 36 a int.). Řemeslo provozoval otrok obyčejně formou pekulia. Vyráběl především pro pána a pro potřeby jeho hospodářství, s přebytky však obchodoval i s osobami cizími. Ve srovnání

s domácími otroky měl otrok-řemeslník postavení volnější. Jeho hodnota byla vyšší, také závislost na pánovi nebyla obvykle bezprostřední: forma pekulia poskytovala jistou volnost v podnikání.

Nejvíce otroků zaměstnávalo nesporně zemědělství. V souvislosti s tím, jak se za pozdního císařství římského drobil vnitřní trh, upadala města, obchodní podnikání a řemeslnická produkce, zvyšoval se význam zemědělské výroby, a tím i význam pracovních sil v tomto odvětví. V dobách římské republiky a ještě v prvních stoletích císařství bylo mezi zemědělskými výrobci nemálo lidí svobodných, drobných římských sedláků. Ve 4. a 5. století našeho letopočtu však již svobodní skoro úplně vymizeli a na polích pracovali převážně polosvobodní a otroci.

Vznikem vizigótského státu se na těchto poměrech mnoho nezměnilo. Římští provinciálové drželi nadále velké komplexy půdy (areály odstoupené Germánům v průměru valnou újmu neznamenaly)³⁰⁾ a stejně jako dříve je obhospodařovali hlavně prostřednictvím svých nesvobodných lidí.

V Alarichově Breviariu najdeme místa, která mluví o otrocích-zemědělci přímo (např. „*servi aratores*“, „*servi cultores*“ v BA CTh II, 31 a int.); valná většina ostatních norem je sice formulována obecně a neurčitě, při bližším rozboru však nevzniknou pochyby o tom, že zákonodárce všude tam, kde mluví o otrocích, má na mysli především nesvobodné na polích pracující, otroky-rolníky. Je to zřejmé ze všech těch zákonů, kde je otrok jmenován spolu s kolónem (kolón byl zemědělcem *par excellence*), z konkrétních podmínek, ve kterých normy otroka uvádějí, z charakteru deliktů, které nesvobodný může spáchat atd. atd.

Stejně jako v posledních staletích existence západořímského impéria byl i ve vizigótském státě otrok-zemědělec vykořisťován svým majitelem nepřímou, formou pekulia. Areál panského velkostatku se rozděloval na drobnější údíly a ty byly dávány do správy nesvobodným. Juristicky zůstávala sice půda v majetku pána, jemu patřilo i všechno to, co otrok vypěstoval nebo jinak z pozemků získal. Vydělením pekulia nabýval však nesvobodný jistou samostatnost, začal hospodařit „ve vlastní dílně“ (řemeslnické pekulium) nebo „na vlastním pozemku“ (rolnické pekulium), sám vedl jeho správu, sám podstupoval jednání, jež v zájmu prosperity pekulia bylo třeba uzavřít, z vlastní vůle plnil kontrahované závazky, resp. vymáhal dluhy atd.³¹⁾ Zprvu se všechno dalo jenom *via facti* (pekulium patřilo pánovi, otrok nebyl vůbec způsobilý k právnímu jednání, z vůle pána mohl být pekuliární poměr kdykoliv zrušen), velmi záhy je však možno pozorovat, jak hospodářská samostatnost otroka začala působit i na právní úpravu jeho postavení. Některé základní zásady otrokářského práva počaly být ve druhém a třetím století prolamovány výjimkami.

S jednáním otroka spojovalo již klasické a hlavně potom poklasické právo římské daleko

častěji právní důsledky, nežli tomu bylo dříve. Stoupl význam naturálních obligací, zvláštním systémem žalob se chránily zájmy majitele, který svěřil svému otroku do správy část majetku: za závazky, které nesvobodný kontrahoval, neodpovídal jeho vlastník neomezeně, ale jenom do výše hodnoty pekulia (*actiones adjectitiae qualitatis*).³²⁾ Ve 2. století zasáhl císař Antoninus Pius do vzájemného vztahu mezi pánem a otrokem a zeslabil zákazem svévolného zabíjení a týrání nesvobodných i právní závislost otroka na otrokáři.³³⁾ O něco později začalo právo respektovat rodinné svazky nesvobodných: zákony 4. a 5. století již běžně mluví o jejich rodinách a agnátských vztazích. Také v soudní praxi pozdního císařství se vytvořily pevnější zásady trestní odpovědnosti otroka: byl rozmnožen počet deliktů stíhaných státními orgány, veřejnou mocí.³⁴⁾

V systému otrokářského práva byla všechna tato opatření ovšem jenom výjimkami. Hospodářský vývoj sice vyžadoval jisté osvobození bezprostředního producenta, politická krize v římské společnosti však vládnoucí třídu nutila, aby v zájmu uchování svého panství držela právě nesvobodné a potlačované obyvatelstvo co nejpevněji na uzdě. Došlo-li přesto v systému římského práva k revizi některých principů, byla prováděna spíše v detailech, nadto ještě nedůsledně, polovičatě a neúplně. Novoty se připuštěly jen mimořádně, staré zásady byly naproti tomu jako neotřesitelný základ horlivě obhajovány.

V takové podobě přešla úprava právního postavení otroků, kolónů a propuštěnců i do Breviaria. Jednotlivé jeho normy sice na mnoha místech počítají s hospodářskou samostatností a nezávislostí bezprostředního producenta, jenom nejistě a váhavě s ní však spojují i odpovídající nezávislost právní.

U valné většiny nesvobodných lidí předpokládá BA držbu pekulia. Lze tak usuzovat již z formulace některých pasáží (např. BA Paul I, 4, 5; BA CTh II, 32, 1; 8, 3; BA Nov. Val. XII, 6), hlavně však ze skutečnosti, že mnoho norem (a jsou to charakteristicky právě nejmladší vrstvy kodifikace — interpretace, zákony z Theodosiova kodexu a novely posttheodosiánské) přestává prakticky rozlišovat mezi otrokem a kolónem. Postavení obou kategorií, původně výrazně odlišné, bylo již v 5. století považováno za víceméně stejné, a pokud se ještě objevovaly rozdíly, tedy obvykle jen formální.

Stejně jako kolón na svěřeném pozemku hospodařil i otrok-zemědělec na svém pozemkovém pekuliu.

Za delikty nesvobodného odpovídal i nadále jeho majitel (BA Paul II, 32, 11; 12; 27 a další),³⁵⁾ ručení za jednání kontraktní byla upraveny systémem adjektických žalob. Do Breviaria byly převzaty: „*actio de peculio*“, „*actio quod iussu*“ (BA Paul I, 4, 6; BA CTh II, 31, 1), „*actio de in rem verso*“ (BA Paul II, 9, 1) a „*actio institoria*“ (BA Paul II, 8, 1–2). Prvá žaloba je uváděna s modifikací, kterou roku 422 zavedla konstituce císařů Honoria a Theodosia. Protože jde o změnu, jež je pro vývoj instituce otroctví v 5. a 6. století příznačná, zmíníme se o ní několika slovy.

Pokud existovalo užší spojení pána s otrokem na pekuliu hospodařícím, platila zásada, že pán odpovídá za otrokovy závazky jen do výše hodnoty pekulia.³⁶⁾ Jak se postupem doby svazek uvolňoval a pán vůbec ztrácel o jednání otroka přehled (často ani nevěděl, jak velké pekulium má), jevílo se přičítání i v této omezené odpovědnosti nespravedlivým a zájmům majitele

škodlivým. Konstituce Honoria a Theodosia proto ručení vlastníka zrušila. Pán neměl být napříště vázán (*int. ad l. c.*: „*Nullus dominum ad reddendum debitum, sicut hucusque fiebat, adstringat...*“) a věřitelé mohli nastupovat jen na otroka samého. Měl-li vyrovnány všechny závazky vůči svému pánu, směl věřitelům plnit z pekuliárního majetku, nestačilo-li pekulium, ztráceli věřitelé prostě své pohledávky. Majitelé otroka žalovat nemohli: BA CTh II, 31, 1; II, 32, 1.

„*Actiones adjectitiae qualitatatis*“ počítají vždycky s jistou samostatnou činností osoby podrobené cizí moci. Typické je to vedení pekulia, mohou to však být i formy jiné.³⁷⁾ V Breviaru se na mnoha místech setkáváme např. se situací, kdy otrok je dosazen pánem jako správce celého majetku anebo jednotlivého statku, někdy zastupuje pána za jeho nepřítomnosti apod.³⁸⁾ Je pochopitelné, že takové pověření nebo zmocnění uvolňovalo postavení nesvobodného ještě daleko více než prostá správa pekulia. Faktickou cestou stávali se takoví — jak prameny říkají — *actores, ordinatores, rationales* privilegovanou vrstvou nesvobodných.

Pravomoc pána nad otrokem nebyla podle textů Breviaria neomezená. Otrok se sice považoval za věc, za kus pánova majetku, se kterým bylo možno volně nakládat, svévolné usmrcení však již dovoleno nebylo a majitel mohl být volán k odpovědnosti. Alarich cituje v této souvislosti dvě významné normy římského práva: r. 326 vydanou konstituci císaře Konstantina („*De emendatione servorum*“, BA CTh IX, 9, 1 a int.) a slavné místo Gaiových institucí (Gai I, 52—53), které komentuje a vykládá reskript Antonina Pia (BA Gai III, 1). Obě normy popírají starobylé otrkářské „*ius vitae necisque*“ a připouštějí jenom kárnou pravomoc pána nad otrokem. O jejích hranicích se text Konstantinova zákona nezmiňuje, interpretace Gaia formuluje však velmi důležitý princip: „*Nam si servus dignum morte crimen admiserit, iis iudicibus, quibus publici officii potestas commisa est, tradendus est, ut pro suo crimine puniatur*“. Ve srovnání s principy klasického římského práva trestního, které připouštělo zásahy veřejné moci do poměru pána k vlastnímu otrokovi jenom výjimečně, omezuje interpretace Gaia trestní pravomoc majitele velmi silně.

Nelze ovšem říci, jaký praktický význam měl Konstantinův zákon a citované místo interpretace Gaia v denním životě římského obyvatelstva vizigótského státu. Patrně ale neveliký. Zasahovat do poměru pána a otroka nebylo snadné, protože šlo o vzájemné vztahy těžko zjištělné, nadto potom o politický vztah příslušníka vládnoucí třídy člověku porobenému, potlačovanému. Nepřekvapí proto, zjistíme-li, že ještě v polovině 7. století bylo svévolné a bezdůvodné zabíjení otroků zjevem běžným, a to dokonce i mezi katolickým duchovenstvem. Provinční koncil, konaný v Meridě r. 666, musil staré zákazy Antonina Pia a Konstantina znovu opakovat.³⁹⁾

Došlo-li k veřejnému trestání otroka, aplikovaly se pravidelně, jak to již sama povaha veřejně stíhaného zločinu napovídá, tresty nejtěžší. Podle

Breviaria to byl nejčastěji trest smrti,⁴⁰⁾ praktikovaly se i tresty tělesné (zejména bití důtkami) a mrzačící.⁴¹⁾ O způsobu, jakým trestal otroka sám vlastník, víme jenom málo. Bylo to hlavně bití, spoutání řetězy, vypálení znamení apod.⁴²⁾ V zastoupení pána mohli soukromý trest vykonávat i otroci, kteří byli pověřeni správou majetku (*actores*), ev. osoby, kterým byl otrok propůjčen, pronajat, dán do usufruktu.⁴³⁾

Zákazem zabíjet otroky (nejprve bezdůvodně, později vůbec vědomě) a pevnějším vymezením okruhu soukromé trestní pravomoci majitele a trestní pravomoci státní bylo postavení nesvobodných nesporně upevněno. Otrokům byla přiznána jakási minimální právní subjektivita: vůči svému pánovi (a pochopitelně i vůči ostatním lidem) měli právo na vlastní život.

Podle poklasických norem římských se otrokům přiznávala některá práva i v oblasti vztahů rodinných. Kdybychom chtěli na základě zákonů recipovaných Breviariem formulovat tato oprávnění pozitivně, řekli bychom, že otrok měl právo nebýt oddělován od své manželky a dětí.

Klasické právo římské, jak známo, nepovažovalo soužití otroka s otrokyní za manželství. Mluvil o kontuberniu, jež bylo pouhým faktickým poměrem, z něhož nevznikaly žádné právní skutečnosti.⁴⁴⁾ V souvislosti s tím, jak se v době císařské postavení nesvobodných postupně právně konsolidovalo, bylo manželství sankcionováno nejdříve morálně. Za Konstantina se potom objevily první sankce právní. Soužití otroků nebylo sice ani potom považováno za řádné manželství, pánům se však zakazovalo kontrubernia svévolně rozlučovat. Muž neměl být oddělován od ženy, rodiče od dětí, příbuzenské svazky (*agnatio servorum!*) měly být respektovány (BA CTh II, 25, 1 a int.; BA CTh IV, 8, 3; V, 8, 1; V, 10, 1; BA Nov. Val. IX, 2).

Jedná-li se ovšem v těchto případech opravdu o práva otroků, je velmi problematické. Je to ostatně problematické, i pokud jde o výše uvedený zákaz svévolného zabíjení nesvobodných lidí. Pánovi je sice stanovena povinnost, omezuje se jeho svoboda v nakládání s otrokem, otrokovi však není dovoleno právo této povinnosti odpovídající uplatnit. Nesmí vznést svůj nárok na soudě, za žádných okolností nemůže svého pána žalovat, není mu dovoleno ani proti pánovi svědčit.

Breviarium Alaricianum tyto zákazy vždy znovu a znovu opakuje. Cituje řadu Paulových sentencí (BA Paul I, 12, 3; II, 18, 9; V, 15, 3; V, 18, 4–8) a zákonů z Theodosiova kodexu (BA CTh IV, 10, 2; IX, 3, 1–3; X, 5, 5), výjimky připouští jenom docela mimořádně (BA CTh IX, 3, 1; IX, 6, 1 a IX, 19, 1). A tak byl otrok odkázán jenom na zásah osoby třetí, na svobodného žalobce, jedině jehož pomocí mohl být realizován „nárok“ na život, event. respektování rodinných svazků.

Nutnost zprostředkování třetí osobou vidíme velmi zřetelně i ve sporech „*De liberali causa*“ (BA Paul V, 1, 5; BA CTh IV, 8, 1; cf. IV, 8, 4).⁴⁵⁾ Stačilo, aby se člověk dostal do podezření, že je otrokem, a již bylo třeba, aby status

svobody byl hájen zvláštním „*assertorem libertatis*“, svobodným člověkem, kterého si obžalovaný vyhledal.

Nárok, který není soudně chráněn, který není sankcionován státní mocí, není nárokem právním. Z povinností, jež pánům nesvobodných ukládalo římské císařské zákonodárství, nevznikala otrokům žádná subjektivní práva. Otrok nepožíval přímé, ale vždycky jenom zprostředkované ochrany. Sama skutečnost ovšem, že vůbec nějaké ochrany požíval, byla historicky velmi důležitá. Stala se jedním z kořenů, ze kterých pozvolna, po celá staletí trvajícím vývojem vyrostla omezená právní subjektivita středověkého bezprostředního výrobce — nevolníka.

Několik slov o zániku otroctví. Podle Alarichovy kodifikace se mohl otrok stát svobodným člověkem buď a) bez vůle pána — na základě zvláštního právního předpisu, anebo b) z vůle majitele moci — propuštěním na svobodu, *manumissio*.

Sub a) je možno uvést vesměs jen případy mimořádné. Tak pětileté otročení (BA CTh V, 5, 2), dočasné otroctví (BA CTh III, 31), *proclamatio libertatis* (BA CTh IV, 8, 2), vydržení svobody po šestnácti (BA CTh IV, 8, 3), dvaceti (BA CTh IV, 8, 4), resp. třiceti letech (BA Nov. Val. VIII, 1, 3, 4, 6; IX, 1, pr.; int. ad Nov. Val. XII, 1: ve druhé polovině 5. století se žaloba na uprchlé otroky, původně „*perpetua*“, stala temporální), dále dosažení hodnosti biskupa nebo presbytera (otrok, který se protiprávně stal duchovním hodnostářem, nemohl být požadován nazpět: BA Nov. Val. XII, 1), prozrazení trestného činu (BA CTh IX, 6, 1; IX, 19, 1) a jiné.

b) Řádnou a obvyklou formou zániku otrockého poměru zůstala vždycky *manumissio*, propuštění na svobodu. Od 4. století se vlivem církevní propagandy považovala za bohubilý skutek, kterým pán vykupoval své pozemské hříchy. Měla však i aspekt ekonomický. Byla odměnou, kterou pán poskytoval svému nesvobodnému za věrné služby (cf. BA Nov. Val. VIII, 1), a možnost jejího provedení povzbuzovala otroka k lepším pracovním výkonům a oddané podřízenosti.

Pokud jde o formy propouštění uvádí Breviarium Alaricianum tyto: *manumissio testamento*. Mohla být přímá (BA Paul IV, 13, 2, BA Gai, tit. 2 aj.) nebo fideikomisární (BA Paul IV, 11, 4; II, 25, 2; BA Gai II, 7, 7—8 aj.); *manumissio in ecclesia*.⁴⁶⁾ Zákon císaře Konstantina z r. 321 (BA CTh IV, 7, 1 a interpretace) stanovil, že otrok světského pána může být propuštěn na svobodu v chrámu za přítomnosti kněze a věřících. Klerikové směli propouštět své nesvobodné i „*extra conspectum*“;

manumissio apud magistratus. Vlastník prohlásil svobodu svého otroka před úředníkem a o jednání byl proveden záznam (BA Gai I, 1; 4; II, 1; BA Paul II, 26, 4).

Podle interpretace Gaia (BA Gai I, 1) měly pouze tyto formy plné právní účinky: propuštěnec se stával „*civis Romanus*“.⁴⁰⁾

Jenom latinitu získával tenkrát, propustil-li jej pán dopisem, mezi přáteli nebo přizváním k hostině (BA Gai I, 2). Nejnížší postavení měl libertinus, který v době svého otročení spáchal nějaký zločin a byl za to pánem nebo veřejně potrestán. Nabyl-li potom svobody, zůstával „*dedititius*“. Stejně jako „*latinus*“ měl jen omezená majetková práva, na rozdíl od něho však se nikdy nemohl stát plnoprávným občanem (BA Gai I, 3–4).⁴⁰⁾ Lze těžko říci, mělo-li v 6. století dělení propuštěnců na tři zvláštní kategorie ještě nějaký význam. Zdá se však, že ne. Nesetkáváme se s ním alespoň v žádném jiném dochovaném vizigótském pramenu. Naproti tomu víme, že již koncem římského císařství byly oněm právně ne zcela relevantním formám propuštění přiznány zčásti plné účinky (např. BA CTh IV, 7, 1) a že ve vizigótském státě se potom kombinací forem *manumisse* „*per epistulam*“ a „*inter amicos*“ vyvinul nový způsob propouštění, tzv. *manumissio per cartulam libertatis*. *Amici* byli chápáni jako svědci, kteří spolu s manumissořem podepisovali dopis, propouštěcí list otrokovi adresovaný.

Řadu dokladů o užívání formy „*per cartulam libertatis*“ nám dochovala formulářová sbírka z Kordoby.⁴⁰⁾ Její texty byly určeny potřebám Gotů i Římanů, a protože ty, jež měly sloužit Římanům, vycházejí z římského práva (přesněji z praxe, jež se vyvinula užívám *Breviaria*), mohou nám osvětlit i některé problémy týkající se propouštění otroků římského provinčního obyvatelstva.

Podle formulářových textů se „*manumissio per cartulam libertatis*“ prováděla takto: manumissor přizval svědky (FV 1: „*testibus a me rogitis*“), učinil ústní prohlášení (FV 1: „*stipulatus sum et spopondi*“; FV 6), přečetl propouštěcí list (FV 2), potvrdil jej a podepsal (FV 1; 6). Potom jej předal svědkům, kteří jej rovněž podepsali, ev. utvrdili přísahou (FV 1; 5).⁵⁰⁾

Propuštění takto provedené mělo plné účinky, propuštěnec byl „*civis Romanus*“ a „*ingenuus*“ (!!) (FV 1–5). Jednání bylo nenapadatelné (FV 1; 5), závazky propuštěnce k patronovi (tzv. *obsequium*, ev. *patrocinium*) mohly (FV 3; 5), ale nemusily být vyhrazeny (FV 2, 3, 6).

Všechny citované formule zdůrazňují, že *manumisse* je bohužel skutek (zvláště výrazně FV 2), a vedle světské sankce na její porušení uvádějí i sankci náboženskou (FV 1: „*Sit ille* (rušitel) *Deo reus*...“; FV 5). *Manumissio per cartulam libertatis* byla u římského obyvatelstva vizigótského státu velmi populární. Formule vedle ní uvádějí jenom propuštění testamentem (FV 21 a 25), o jiných formách nemluví. Není to jistě důkaz toho, že by vůbec neexistovaly, *manumissio per cartulam* měla však zřejmě význam zvláštní.

Otroka propouštěl na svobodu pravidelně jeho pán. Bylo-li pánů více (otrok ve spoluvlastnictví), vyžadoval se souhlasný projev vůle všech (BA Paul IV, 11, 1; 5). Dát svobodu otrokovi cizímu nebylo možné. V případě, že cizí otrok byl propuštěn před králem nebo „*in ecclesia*“, zůstávala sice *manumisse* v platnosti, manumissorovi však hrozil trest (BA CTh IV, 9, 1 a int.).

Manumissio byla neplatná, propouštěl-li pán otroky „*in fraudem creditorum*“ (BA Gai I, 5) nebo „*in fraudem patroni*“ (BA Gai I, 6). Jenom výjimečně mohl propouštět své otroky pán mladší dvaceti let (BA Gai I, 7).

Pokud jde o otrocká pekulia, bylo již v římské říši zvykem ponechávat je propuštěným. Pekulium se pokládalo za majetek, který fakticky patřil nesvobodnému, pro pána nadto představoval jistou hodnotu obyčejně jen ve spojení s otrockou pracovní silou. Jak ubývalo v Římě otroků, stával se tento moment stále významnější a darování pekulia propouštěncům bývalo za pozdního císařství pravidlem.⁵¹⁾ Ve vizigótském státě je právní praxe pokládala již přímo za atribut manumisse. Cf. FV 25: „*Ill. et ill. liberos esse volo, quorum pro confirmanda ingenuitate donare eis elegi et dono hoc et illud*“; FV 2: otrok dostává pekulium a ještě zvláštní dar „*ut haec libertas plenissimam habeat firmitatem*“; podobně i FV 5: darování je poskytnuto „*propter confirmandam ingenuitatem*...“. Darování pekulia nebylo sice ani ve visigótské říši právní povinností, praxe je však posuzovala jako obvyklé a téměř nezbytné.

Propuštěnci

Libertinové tvořili polozávislou kategorii obyvatelstva vizigótského státu. Byli sice osobně svobodní (obyčejně „*cives Romani*“, podle formulí dokonce „*ingenui*“), vůči svému bývalému pánovi však zůstávali různým způsobem zavázáni a jejich práva majetková, rodinná i veřejná byla zkrácena. Pokud jde o závazky vůči patronovi (tj. manumissorovi):

- propuštěnec musel prokazovat patronovi úctu. Nesměl ho žalovat na soudě, proti patronovým dětem a vnukům nemohl na soudě svědčit. Porušil-li své povinnosti, mohl být znovu zotročen, ev. přísně trestán (např. trestem smrti za to, že bývalého pána obžaloval nebo udal — BA CTh IX, 3, 2–3);
- propuštěnec byl povinen poskytovat patronovi služby nebo služby (*operas*), příležitostně i dary (*donum aut munus*). Zavazoval se k tomu slavnostní přísahou (BA Gai IX, 4);
- majetek propuštěnců byl vázán dědickým právem patrona. Zemřel-li libertinus bez dětí, připadala část pozůstalosti manumissorovi nebo jeho potomkům. Proto byla neplatná právní jednání, která bezdětný propuštěnec podstoupil „*in fraudem patroni*“ (BA Gai I, 6; BA Paul III, 3, 1), proto byl i neplatný testament, jež libertinus pořídil bez souhlasu bývalého pána (BA Nov. Val. VI, 1);
- podle staré zásady nesměl se propuštěnec ženit s patronkou nebo ženou či dcerou patrona (BA Paul III, 20, 60); zákonem Valentinianovým a Martianovým z r. 454 (BA Nov. Mart. IV, 1) bylo senátorům — bohatým a vlivným Římanům — zakázáno ženit se s propuštěnkami a jejich dcerami jako osobami nízkými.

Méněcenné právní postavení propuštěnce bylo přechodného rázu. Vůči dětem a dědicům patronovým se závazky libertina již oslabovaly. Nebyl např. povinen službami a dárkami, nemohl být ani povolán nazpět do otroctví pro urážku. U dětí propuštěnců docházelo k dalšímu uvolnění. Libertinové se tak postupně stávali řádnými, plnoprávními svobodnými.⁵²⁾

Nepřihlédneme-li k výjimečným případům, kdy propuštěnec nabyl většího majetku a pronikl do skupiny privilegovaných lidí svobodných, je možno říci, že libertinové tvořili kategorii drobných výrobců, jejich hospodářské a společenské postavení bylo labilní a nejisté. Byla-li časem rozvázána právní pouta, která je spojovala s patrony a jejich rodinami, zůstali nadále vystaveni hospodářskému a politickému tlaku třídy světských i duchovních velkostatkářů. Bývalý pán mohl být potom snadno nahrazen pánem novým.

Kolónové

Ve starších vrstvách zákonného materiálu Alarichovy kodifikace se s kolóny nesetkáváme. Gaius o nich nemluví, Paulovy Sentence uvádějí kolóna na jediném místě.⁵³⁾

V době, kdy psal Gaius a Paulus, byl římský kolón ještě svobodným člověkem, prostým pachtýřem, který za smluvený poplatek užíval cizí půdu.⁵⁴⁾ Teprve v průběhu třetího století došlo k závažnějším změnám. Jak ubývalo otrockých pracovních sil a jak se v důsledku hospodářské a politické krize otrokářského výrobního způsobu vyliďňoval venkov i město, stoupal neustále ekonomický význam svobodných nájemců půdy. Daňová reforma, provedená na přelomu 3. a 4. století císařem Diokleciánem, počítala již s produkcí kolónů jako s významnou položkou státního důchodu. Počet svobodných pracovních sil na propachtovaných pozemcích velkostatkáře stal se jedním z hlavních ukazatelů pro stanovení výše daňového břemena.⁵⁵⁾ Pokud zůstával kolón svobodným člověkem a měl možnost kdykoliv rozvázat právní pouto, které jej spojovalo s pachtýřem, byl však tento ukazatel nejistý. Císařské konstituce začaly proto pracovníky v zemědělství imobilizovati. Nejdříve došlo na otroky. Právní řád vytyčil hranici mezi otrokem městským (*familia urbana*) a venkovským (*familia rustica*) a omezil dispoziční volnost na majitele v případě druhého.⁵⁶⁾ Počátkem 4. století připoutal zákon císaře Konstantina k půdě i kolóny.⁵⁷⁾ Kolón zůstal sice nadále *ingenuus*, byl však zbaven stěhovací svobody a musil „věčně“ pracovat na pozemku, který původně volně pronajal.

Zásahem Konstantinovým, omezením stěhovací svobody, se právní i ekonomické postavení kolóna přiblížilo postavení otroka s pozemkovým pekuliem. Postupem doby se objevila omezení další. Jestliže jsme zatím konstatovali, že situace otroků se v posledních staletích existence západořímského impéria relativně zlepšila, platí o kolónech opak. Jejich pozice se neustále zhoršovala a z původně svobodného nájemce se postupem doby stával člověk polosvobodný a nakonec nesvobodný. Pročítáme-li právní normy z posledních desetiletí života římské říše, vidíme, že mezi otroky a kolóny se již prakticky nerozlišuje.

Takový je v průběhu rysech i obraz, který o právním postavení kolónů podává Brevarium Alaricianum v konstitucích, jež byly převzaty z Theodosiova kodexu a posttheodosiánských novel. Také interpretace rozdíly vyrovnává.

Povšimneme si nejprve těch recipovaných míst, která se týkají výlučně kolónů, tedy právních norem, které traktují kolóny ještě jako zvláštní kategorii obyvatelstva.

Není jich mnoho. BA CTh V, 9, 1 (známý Konstantinův zákon z 30. října r. 332) zbavuje kolóny stěhovací svobody a připoutává je k pozemkům, na kterých sedí. Kdo uprchlého kolóna přechovává, je povinen jej vrátit pánovi (tak interpretace, originální text Konstantinův říká jenom „*origini suae*“) a zaplatit dávky, které uprchlý neodváděl po dobu, co se skrýval.

BA CTh V, 11, 1 zakazuje kolónovi volnou dispozici majetkem. Bez souhlasu pána (tak interpretace, originální text — konstituce Valentiniana a Valense z r. 365 — říká ještě *patrona*!) nesmí kolón nic zcizit ani z pronajaté půdy, ani z věcí vlastních. Tyto vlastní věci označuje originál slovy (*coloni*) „*si qua propria habeant*“, podle interpretace je to již prostě „*peculium*“ (stejně BA CTh V, 10, 1 a int.: majetek kolóna = *peculium*).

Římský kolón byl de iure svobodný člověk (*ingenuus*) a jeho manželská a rodinná práva nebyla původně nijak zkrácena.⁵⁸) Jak se však postupem doby jeho postavení zhoršovalo, začaly rodinné poměry kolónů upravovat právní normy zvláštní, jež svými principy navazovaly na zásady platné pro otrocká kontubernia. Tak děti narozené ze svazku kolónů a svobodných připadaly pánovi kolónů (BA CTh V, 10, 1 a int.; BA Nov. Val. IX, 1 a int.), děti kolónů různých pánů se dělily mezi vlastníka otce (měl nárok na dvě třetiny dětí) a vlastníka matky. Podobně jako u otroků pamatovalo se i tady na to, aby manželství kolónů nebyla rušena a BA CTh V, 10, 1 proto předvídá směnu kolónů náhradních (cf. BA Nov. Val. IX, 1; XII, 1).

Zvláštní pravidla platila pro kolóny, pokud šlo o promlčení pánova nároku. Jestliže kolón utekl svému majiteli, nemohl být po uplynutí třicetileté lhůty povolán nazpět. Ženě prospívala doba kratší, dvacetiletá (BA CTh V, 10, 1 a int.). Žil-li kolón samostatně, získával svobodu (BA Nov. Val. IX, 1 a int.), vyhledal-li však pána jiného, připadal po třiceti letech jemu (BA CTh V, 10, 1). Jestliže v kritické promlčecí lhůtě pány střídal, patřil tomu z nich, u kterého bydlil a pracoval nejdéle, meškal-li u několika pánů po stejně dlouhou dobu, stával se jeho majitelem ten, u kterého bydlil v čase, kdy lhůta byla dovršena (BA Nov. Val. IX, 1 a int.).

Vidíme, že mezi otroky a kolóny neexistují velké rozdíly: kolón, který zběhne z pozemku, je „*fugitivus*“ a jedná se s ním jako s uprchlým otrokem, majetek kolóna se nazývá „*peculium*“, rodinné svazky jsou posuzovány podle principů platných pro kontubernia; v promlčecím lhůtám existují rozdíly, v polovině 5. století dochází však i tady k vyrovnání.

Již tyto skutečnosti mohly by snad opravňovat závěr, že v 5.—6. století se právní postavení kolónů a otroků stále více sblížovalo. Breviarium však podává důkazy další. Speciálně o kolónech pojednává jenom nevelký počet míst. Valná většina norem zahrnuje kolóny a otroky do jedné kategorie a stanoví pro ně jednotný právní režim. Tím odpadají i rozdíly formální. Tu a tam probleskne sice ještě starý způsob nazírání a teoreticky se uznává, že kolón

je člověk svobodný, jsou to však místa ojedinělá a povýtce jenom deklarativní povahy (cf. BA Nov. Val. VIII, 1).

Bylo by neúnosné a zbytečné uvádět všechny normy Alarichovy kodifikace, které právní postavení otroků a kolónů ztotožňují. Postačí, připomeneme-li jenom několik typických míst:

BA CTh VIII, 1, 1: „...*tabularii, liberi homines ordinentur, neque ulli deinceps ad hoc officium patescat aditus, qui sit obnoxius servituti; sed et si quis dominorum servum suum sive colonum chartas publicas agere permiserit... ipsum quidem... obnoxium attineri...*“ Interpretace citovaného místa říká: „...*tabularii ingenui a provincialibus ordinentur: coloni vel servi ad hoc officium nullatenus admittantur...*“ Způsobí-li kolón nebo otrok škodu, hradí ji pán. Pachatelé jsou trestáni zvláště: „*colonus ille vel servus verberatus fisci viribus addicatur*“.

BA Nov. Val. XII, 1: „*Originarii sane vel servi, qui iugum natalium declinantes ad ecclesiasticum se ordinem transtulerunt... ad dominorum iura redeant*“.

BA Nov. Val. V, 1 „*De sepulchri violatoribus*“. Zákon stanoví jednotnou sankci pro kolóny a otroky, zvláště uvádí trest pro svobodné (*ingenui*).

BA CTh XIV, 1, 1, „*De collegiatis*“. Text: „...*De quorum agnatione haec forma servabitur, ut, ubi non est aequale conjugium, matrem sequatur agnatio, ubi vero iustum erit, patri cedat ingenua successio*“. Interpretace: „...*de quorum filiis haec servanda conditio est, ut, si de colona vel ancilla nascuntur, matrem sequatur agnatio; si vero de ingenua...*“

V některých případech normy o kolónech vůbec nemluví, ač je zřejmo, že je zahrnovaly také. Tak zejména početné zákony trestní (kolónové nejsou *personae humiliores*!),⁵⁹⁾ z ostatních např. BA Nov. Mart. IV, 1, 3 aj.

Charakteristická je konečně i skutečnost, že nejen právní normy, ale i obecné povědomí společnosti stavělo kolóny do jedné řady s otroky. Právě tak jako otroci byli i kolónové považováni za spodinu, za obyvatelstvo, jež na společenském žebříčku stojí na nejnižším stupni. Opovržení, které se stalo údělem otrocké práce („*vilissima servitus*“), stíhalo nakonec i práci kolónů („*laquei vilissimi colonatus*“ v BA Nov. Val. VIII, 1).

*

Obraz, který o právním postavení otroků, kolónů a propuštěnců římských provinciálů podávají normy Alarichova Braviaria, je pro 6. a počátek 7. století možno doplnit ještě některými údaji z dalších vizigótských pramenů, jež na Alarichovu kodifikaci navazují, resp. jež aplikují anebo doplňují normy římského práva.

Jde především o tzv. Gaudenziho fragmenta, výše již citované formule z Kordoby, kónony katolických koncilů, konaných do r. 589 a texty patristické literatury vizigótské.

Gaudenziho fragmenta⁶⁰⁾ jsou neúplně dochovaný soukromý zápis vizi-

gótsko-římského práva z první poloviny 6. století. Text vznikl patrně někde v jihozápadní Galii⁶¹⁾ a měl sloužit jako neoficiální právní pomůcka pro Vizigóty i Římany.⁶²⁾ Vizigótům byly určeny normy doplňující Eurichův kodex, Římanům některé recipované normy římské. Předem je třeba poznamenat, že tyto římské normy jsou většinou v kongruenci se zákony Breviaria, alespoň pokud jde o normy týkající se otroků a kolónů. Tak např. právní úprava soužití svobodných mužů s otrokyněmi (čl. 8 a 9), články o darovací smlouvě (čl. 14 a 15) stejně jako článek upravující ručení vlastníka za závazky otroka (čl. 16) vycházejí z principů, které jsou vlastní Breviarium. O jednotlivostech není třeba jednat zvláště, postačí jenom, povšimneme-li si normy naposled uvedené, pravidla, jež určuje odpovědnost pána za závazek ze zápůjčky, kterou otrok bez jeho vědomí kontrahoval při správě svého pekulia.

Podle 16. článku FG mohl věřitel dojít uspokojení své pohledávky jen z hodnoty majetku, jenž byl otrokovi svěřen. Předpokladem uplatnění nároku byla skutečnost, že otrok odvedl svému pánovi všechny dávky a poplatky, ke kterým byl povinován. Jak z textu vyplývá, pracoval otrok samostatně, bydlil ve zvláštním domě, z majetku (*res servi*), který spravoval, odváděl vlastníkovu jen dávky (*tributa*). Zbytek výtěžku držel „pro sebe“ a právě touto hodnotou věřiteli ručil: „*et tunc si aliquid remanserit de peculio ipsius (sc. servi), interpellat ille, qui illi inpromutauaverit*“.

V římském právu byl závazek otroka nežalovatelnou naturální obligací. Gaudenziho fragmenta užívají však slovesa „*interpélare*“ jen ve významu „uplatnit nárok na soudě“ (cf. čl. 12. a 13.). Žaluje-li věřitel pána nebo přímo otroka, není z textu jasné. Proti pánovi mluví klauzule „*nihil a domino servi exigat*“, proti otrokovi jeho obecná majetkoprávní a procesní nezpůsobilost. Ať tak či onak, ze stylizace je zřejmé, že otrocké pekulium bylo v praxi chápáno jako zvláštní majetek, od ostatních věcí pána oddělený, jako majetek jenž sice de iure patří vlastníkovu, kterého však otrok fakticky užívá pro sebe sama.

K doplnění článku třeba ještě dodat, že závěr normy výslovně vyloučil ručení osobou otroka. Věřitel, který nebyl uspokojen z hodnoty pekulia, nesměl si zavázaného pro dluh přivlastnit („*et serbum non tangat, sed sit domini sui*“) a vzniklou škodu nese sám. Odpovídal za neopatrnost, které se dopustil tím, že jednal s nesvobodným bez vědomí jeho majitele. 16. článek Gaudenziho fragmentů je rozvedením a konkretizací staršího římského pravidla, se kterým jsme se již setkali v Alarichově Breviarium (cf. výše, str. 32–33).

Právní postavení kolónů upravují Gaudenziho fragmenta ve třech člancích. Kolón je označován termínem „*tributarius*“, zřejmě podle dávek, kterými byl vlastníkovu půdy povinen.⁶³⁾ Pro posouzení postavení kolónů má zcela mimořádný význam již výše citovaný 16. článek FG. Ztotožňuje totiž kolóna s otrokem a všechno to, co jsme uvedli o ručení pána za jednání otroka, platí i o ručení za dluh kolóna. Úvodní věta sice uvádí obě kategorie závislých

lidí odděleně („*Si quis mutuaverit tributario sive servo alieno sine iussu aut conscientia domini sui...*“), v dalším textu se však mluví již prostě jenom o otrocích, ač je zřejmé, že jde i o kolóny.

Velmi výrazně je tento úzus patrný i v čl. 19. Článek začíná slovy: „*Si quis serbum fugacem... suscepit, sive tributarium sive serbum...*“ *Tributarius* = *servus* v širším slova smyslu.⁶⁴⁾

Dva články Gaudenziho fragment, tedy postavení otroků a kolónů, ztožňuje. Třetí místo, FG 20, obsahuje úpravu odlišnou. Zatímco pro potomstvo vzešlé ze svazku otroků platí zásada „*omnes filii matrem sequantur, et dominus eius mulieris habeat omnes*“, dělí se děti narozené z kolónů rovným dílem mezi pána otce a pána matky: „*medietatem de filiis tollat pater, et aliam medietatem uxor*“. Zákonné pravidlo o třetinovém dělení dětí kolónů (cf. BA CTh V, 10, 1 a int.) není tady respektováno. Je to jeden z mála dokladů, kdy normy Gaudenziho fragment a Breviaria se v detailu neshodují.⁶⁵⁾

O vizigótských formulích jsme se zmínili již v souvislosti s propouštěním otroků „*per cartulam libertatis*“. Postačí nyní doplnit jen málo. Formule zahrnují sice řadu textů, které se týkají nesvobodných, z hlediska typizace jejich postavení mají však význam jenom některé. Tak především ty, které dokládají proces imobilizace nesvobodných pracovních sil (v FV 8; 9 a 21 jsou spolu s pozemky postupování i otroci na nich pracující), dále ty, které počítají s existencí otrockých rodin, případně respektují rodinné svazky otroků (FV 8; 40),⁶⁶⁾ a konečně formule o prodeji otroka (FV 11), která podle vzoru ediktu kurulských edílů vytýká, že prodáváný nemá žádné skryté vady. Text to vyjadřuje úplně stejnými slovy jako některé pozdější formuláře francké.⁶⁷⁾

Později bude pojednání o formuli 32, jež se týká případu, kdy svobodný člověk prodává do otroctví sama sebe, a o listu výprosném („*Precaria*“, FV 36).

Relativně málo materiálu obsahují i akta koncilů katolického duchovenstva do r. 589, tedy do roku, kdy se katolicismus stal oficiální formou význání víry ve vizigótském státě.

Až do té doby konkuroval katolicismu arianismus a vliv katolických synod zůstával v podstatě omezen jen na okruh římských obyvatel říše.⁶⁸⁾ Vizigóti byli převážně ariány, měli svou vlastní náboženskou organizaci, měli i své vlastní koncily.⁶⁹⁾ Teprve po roce 589, po III. koncilu toledském, kde se král Reccared se svými velmoži a duchovenstvem slavnostně zřekl ariánského bludu, se vliv ortodoxní církve podstatně rozšířil. Zákonodárství jejich synod zasahovalo potom i do poměru obyvatelstva vizigótského: mělo-li před r. 589 jenom personální platnost, platilo po zavržení arianismu teritoriálně.

Ve státě ariánských panovníků byla katolická církev tolerována, o pronásledování slyšíme jenom málo.⁷⁰⁾ Je samozřejmé, že králové arianismus favorizovali a pokoušeli se upevnit jeho pozice,⁷¹⁾ na druhé straně však z pramenů víme, že organizace katolické církve zůstala skoro nedotčena. Ztráty na majetku byly minimální, jenom politický vliv duchovenstva ustoupil na čas do pozadí.⁷²⁾

Se souhlasem panovníků konala se od samých počátků vizigótského státu

běžně i shromáždění katolického kléru.⁷³⁾ Usnesení, která přijímala, se týkají nejrůznějších otázek církevního života. Velká pozornost je mezi jiným věnována problémům hospodářským a nepřekvapí proto, setkáme-li se v kánonech nejednou s normami, které upravují postavení církevních otroků, někdy přímo postavení otroků křesťanských pánů vůbec. Vzhledem k tomu, že církev žila podle římského práva a že svým zákonodárstvím na ně navazovala, resp. je pro své konkrétní potřeby jen upravovala,⁷⁴⁾ není nutné mluvit podrobně o všech jednotlivostech. Postačí poukázat pouze na některá ustanovení zvláštní, pro církevní poměry 5.—6. století charakteristická.

Týkají se vesměs propouštění otroků na svobodu, a to jak církevních, tak i pánů světských. Pokud jde o otroky církevní, stanovila hned první vizigótská synoda katolického duchovenstva, konaná r. 506 v Agdě (*Concilium Agathense*),⁷⁵⁾ dvojí významné omezení.

V kánonu 7 vyloučila volnost biskupů v nakládání s církevním majetkem.⁷⁶⁾ Zcizování věcí hospodářsky důležitých (mezi nimi i otroků) bylo přípustné ve výjimečných případech, a ještě jen se souhlasem dvou nebo tří biskupů sousedních. Za zcizení považuje kánon prodej, postoupení do užívání — a jak z kontextu vyplývá a jak je ostatně samozřejmé — i manumissi otroka.

Byla-li manumisse jednou řádně provedena a propustil-li biskup opravdu „*servos bene meritos*“, musil jeho nástupce dispozici respektovat.⁷⁷⁾ Ustanovení je zajímavé zejména v konfrontaci s oficiálním stanoviskem církve k propouštění: v době, kdy byly pro světské pány manumisse horlivě propagovány jako bohublé dílo, povolovalo je synodální usnesení pro církevní poměry jen jako výjimku.

Totéž usnesení zavedlo reglementaci ještě v jiném směru. Stejně jako světští otroci dostávali i otroci církevní při propuštění obvykle své posavadní pekulium. Podle výpočtu sedmého kánonu to mohly být pozemky (*terrula*), vinice (*vineola*) anebo domy (*hospitiola*), pochopitelně i věci jiné. Zatímco však světské zákonodárství ponechávalo manumissorovi volnost a povolovalo darovat propuštěncům cokoli, stanovila kanonická norma hranici: bývalý otrok nesměl dostat více jak hodnotu 20 solidů. Přbytek mohl být vindikován nazpět.

Pokud jde o propuštěnce světských pánů stanovilo *Concilium Agathense* velmi důležitou zásadu v kánonu 29: duchovní jsou povinni chránit a do ochrany brát všechny řádně propuštěné otroky. Kdyby se někdo pokoušel je před soudním projednáním násilně zadržovat anebo zbavit majetku, měli jej duchovní odrazit a poškozenému pomoci.⁷⁸⁾ Z této ochrany (*defensio*) měla se postupem doby vyvinout zvláštní forma závislosti propuštěnců na církevních institucích, jež se pro církev stala pramenem nemalých příjmů.

Vedle kánonů koncilů v Agdě není třeba se zvláště zmiňovat o usnesení žádného dalšího katolického koncilu vizigótského. Pokud o otrocích jednaly, šlo vesměs jen o vztahy méně významné.

Materiál starších synod je relativně chudý. Ještě chudší je však soudobá literatura patristická.⁷⁹⁾ Najdeme v ní zmínky o otrocích, jak však již bylo řečeno v úvodu, jsou jenom docela povšechné a pro naše účely bezvýznamné. Podrobněji si jich proto ani všímat nebudeme.

Breviarium Alaricianum je nepochybně velmi významným pramenem pro analýzu sociálních poměrů vizigótského státu v 5. a 6. století. Není ovšem vůbec samozřejmá přirodá důležitosti jeho historickou cenu uděluje celá řada vědců.

Především *Breviarium* bylo publikováno v době, kdy vlastní dějiny vizigótského státu – dějiny vládního státu – teprve začínaly. Na první pohled se může zdát, že tato skutečnost jen málo pomáhá, že spíše je možno ji hodnotit podřadně, protože dovozuje poznat, z jakého záhlaví, z jakéhž hlediska vyvířalo první postavení významné složky obyvatelstva vizigótské říše – římských provinciálů. Bilo by tomu tak, kdyby se dochovaly správy o aplikaci norem *Breviaria*. Ty však chybí. Konstatováni jsme již výše, že výsledkem formulačové sbírky a usměrnění katolických církevních koncilů neplatná a náhrada norem Alarichovy kodifikace v 6. a 7. století řadou správ.⁸⁰⁾

Breviarium je produktem právě této vývoje vizigótské říše a jeho norem lze použít k analýze společenských poměrů jenom tohoto období.

Za druhé *Breviarium* je sice vizigótský zákoník a jeho jednotlivé normy obsahují vizigótské právo,⁸¹⁾ zákoník má však speciální účel. Reguluje totiž vzájemné vztahy mezi římskými obyvateli státu a v důsledku sveránné společenské situace zachovávají jeho normy směr bez výjimky jen formy římského práva římského. V kodifikaci není nic, co by ukazovalo na hospodářské a politické zřevnat, že vlastní vankem vizigótského státu došlo. Staré *Souhlas* *Pauliny* opakovaně v *Lex* a zákony z Theodosiova kodexu tvoří její hlavní složky; na směr společenských poměrů lze usuzovat jenom z výběru právního materiálu.⁸²⁾

Za třetí účelové *Breviarium* platilo pro valnou většinu obyvatelstva vizigótského státu, byl jeho politický význam jen drabohadý. *Breviarium* – možno-li tak říci – živořilo ve státu vlastního, národního vizigótského práva, ve státu práva, jež formou zákonů vydáván králové pro germánské obyvatelstvo své země. Lze to doložit řadou skutečností. Vizigótský král a aristokracie, která reprezentoval, byli politickými hegemony ve státě, již tím je dáno, že všechny důležitéjší společenské vztahy, organizace státního aparátu v první řadě, byly regulovány normami práva této skupiny obyvatelstva, tedy normami vizigótského práva v užším slova smyslu.⁸³⁾ Jako důkaz možno uvést texty Alarichova *Breviaria*. V kodifikaci byla vypracována prakticky všechna ustanovení římského práva týkající se státních služeb, armády, správy soud.⁸⁴⁾ V právu nestátním, občanském, majetkovém a rodinném existovala sice dualita, ale stát mělo národní vizigótské právo převahu: při sporu Římana s Gotem bylo aplikováno ono, ne *Breviarium*.⁸⁵⁾

V polovině 7. století sáskal král Recesvindh používání římských norem vůbec.⁸⁶⁾ Právo královských zákonů, v té době již několikrát kodifikované, se stalo jediným platným právním systémem. Potvrzující bylo zrušeno a na její místo nastoupil princip úplnosti odkaznosti kodexů vizigótského práva (*Lex Visigothorum*).

1. část Breviarium Alaricianum a Leges Visigothorum

Breviarium Alaricianum je nesporně velmi významným pramenem pro analýzu sociálních problémů vizigótského státu v 5. a 6. století. Není ovšem zdaleka pramenem prvořadé důležitosti. Jeho historickou cenu snižuje celá řada okolností.

Především: Breviarium bylo publikováno v době, kdy vlastní dějiny vizigótského státu — dějiny toledánské říše — teprve začínaly. Na první pohled se může zdát, že tato skutečnost jen málo znamená, že spíše je možno ji hodnotit pozitivně, protože dovoluje poznat, z jakého základu, z jakých kořenů vyrůstalo právní postavení významné složky obyvatelstva vizigótské říše — římských provinciálů. Bylo by tomu tak, kdyby se dochovaly zprávy o aplikaci norem Breviaria. Ty však chybí. Konstatovali jsme již výše, že s výjimkou formulářové sbírky a usnesení katolických církevních koncilů nemáme o užívání norem Alarichovy kodifikace v 6. a 7. století žádné zprávy.¹⁾

Breviarium je produktem první fáze vývoje vizigótské říše a jeho norem lze použít k analýze společenských poměrů jenom tohoto období.

Za druhé: Breviarium je sice vizigótský zákoník a jeho jednotlivé normy obsahují vizigótské právo,²⁾ zásobník má však speciální určení. Reguluje toliko vzájemné vztahy mezi římskými obyvateli státu a v důsledku sverázné společenské situace zachovávají jeho normy téměř bez výjimek jen formy otrokářského práva římského. V kodifikaci není nic, co by ukazovalo na hospodářský a politický převrat, ke kterému vznikem vizigótského státu došlo. Staré Sentence Paulovy, výtah z učebnice Gaia a zákony z Theodosiova kodexu tvoří její hlavní obsah; na změny společenských poměrů lze usuzovat jenom z výběru právního materiálu.³⁾

Za třetí: ačkoliv Breviarium platilo pro valnou většinu obyvatelstva vizigótského státu, byl jeho politický význam jen druhořadý. Breviarium — možno-li tak říci — živořilo ve stínu vlastního, národního vizigótského práva, ve stínu práva, jež formou zákonů vydávali králové pro germánské obyvatelstvo své země. Lze to doložit řadou skutečností. Vizigótský král a aristokracie, kterou reprezentoval, byli politickými hegemony ve státě. Již tím je dáno, že všechny důležitější společenské vztahy, organizace státního aparátu v první řadě, byly regulovány normami práva této skupiny obyvatelstva, tedy normami vizigótského práva v užším slova smyslu.⁴⁾ Jako důkaz možno uvést texty Alarichova Breviaria. V kodifikaci byla vypuštěna prakticky všechna ustanovení římského práva týkající se státních úřadů, armády, správy apod.⁵⁾ V právu trestním, procesním, majetkovém a rodinném existovala sice dualita, ale i tam mělo národní vizigótské právo převahu: při sporu Římana s Gotem bylo aplikováno ono, ne Breviarium.⁶⁾

V polovině 7. století zakázal král Reccesvind používání římských norem vůbec.⁷⁾ Právo královských zákonů, v té době již několikrát kodifikované, se stalo jediným platným právním systémem. Personalita byla zrušena a na její místo nastoupil princip teritoriální závaznosti kodexů vizigótského práva (*Leges Visigothorum*).

Již vzhledem k této skutečnosti, jež byla jen důsledkem obecné politické převahy práva královských konstitucí nad recipovaným právem římským, je třeba považovat *Leges Visigothorum* za hlavní a prvořadý pramen poznání společenského a právního vývoje v tolosánské i toledánské říši. *Leges* mají však i přednosti další. Jsou především obsahově nesmírně bohaté. Vizigótská panovníci publikovali zákony po celou dobu trvání svého státu. Nejstarší nám známé pocházejí z druhé poloviny 5. století, nejmladší z počátku 8. století. Stovky právních norem, jež se v tomto časovém rozpětí objevily a jež — díky formě, v jaké se dochovaly — je větším dílem možno alespoň s relativní přesností datovat, umožňují nám někdy velmi detailně zkoumat proces sociálního vývoje, vznik, rozvoj či zánik právních institucí, změny v sociální struktuře obyvatelstva atd.

Pro poznání společenských poměrů ve vizigótské říši je *Breviarium* pramenem statickým, neboť dovoluje postihnout vývojové tendence vlastně jen do doby svého vzniku. *Leges Visigothorum* odrážejí naproti tomu proces sociálních přeměn, a to od samých počátků vizigótského státu, až do doby jeho zániku. Právě proto, že zahrnují vrstvy různých stáří, jež často na sebe vzájemně navazují, zachycují někdy velmi plasticky dynamiku vývoje.

Dále. Byl-li obsah *Breviaria* charakterizován jako koneckonců antikvující, jsou právě *Leges Visigothorum* jednou více, jindy méně spolehlivým barometrem změn, ke kterým došlo ve společenském životě jihogalských a hispánských provincií v souvislosti s vizigótskou kolonizací.

Za třetí: *Leges Visigothorum* vytlačily nakonec právo římské a od poloviny 7. století byly závazné i pro vizigótské Římany. Nelze předpokládat, že v době, kdy toledská říše procházela již obdobím otevřené hospodářské a politické krize, která vyvrcholila počátkem 8. století naprostým vnitřním zhroucením při náporu Arabů, by se byl vizigótský král Reccesvind odvážil provést nějaký drastický zásah do vnitrostátních poměrů. Zrušení platnosti římského práva bývá sice někdy tak charakterizováno, jde však o názor sotva opodstatněný.⁸⁾ Reccesvind zjevně provedl jenom to, k čemu historický vývoj dávno směřoval. Zdá se dokonce, že jeho zásah byl záležitostí spíše jen formální, dávno dříve již připravenou procesem materiální unifikace vizigótského národního a římského práva.

Materiální, obsahové sjednocení podmínila již prostá koexistence obou systémů v rámci jednoho státu. Oba sloužily jednomu cíli, byly nástrojem v rukou vládnoucí třídy a pomáhaly upevňovat její panství nad nesvobodným, polosvobodným a neprivilegovaným svobodným obyvatelstvem země. Pokud jde o římské právo, nebyl po r. 506 vydán *Breviarium* žádný doplňovací zákon, není alespoň žádný znám. Již v roce 546 publikoval však král Theudis zvláštní výnos o procesním výlohách, který platil jednotně pro Římany i Vizigóty.⁹⁾ Není vyloučeno, že králové vydali později takových norem více¹⁰⁾ (analogii bychom našli např. v legislativě králů burgundských) a že touto cestou bylo právo částečně unifikováno.

Sjednocení napomáhala nezbytně i aplikace římského práva na vizigótských soudech. S jistotou lze předpokládat, že římské normy byly praxí přizpůsobovány normám práva národního, zvláště mělo-li toto právo docela osobitý charakter.

Osobitý charakter vizigótského práva je mimořádně významný historický jev, jenž staví proces obsahové a formální unifikace obou právních systémů do zcela zvláštního světla. Pokud máme prameny doloženo, nebylo vizigótské právo nikdy čistým, „ryze germánským“. Od samých počátků psaného vývoje prostupovaly jím normy cizí, římské. Vizigótské právo je velmi vydatně recipovalo již v první polovině 5. století, postupem doby se proces romanizace dále zesiloval. Romanizace nebyla dílem historické náhody, její kořeny tkvěly v samé třídní podstatě vizigótského státu, ve formě jeho vzniku i vývoje.

Abychom blíže tuto problematiku osvětlili, je třeba předeslat několik obecných poznámek.

Stejně jako ostatní germánské kmenové svazy žili i Vizigótové ve 4. a 5. století ještě ve společnosti rodové. Nepřehlédneme-li k obecné charakteristice Tacita, který líčí společenské poměry Germánů v prvním století n. l., máme pro rodové zřízení Vizigótů velmi konkrétní

doklady např. ve výpovědi života sv. Sáby.¹¹⁾ Ještě v druhé polovině 4. století byly Vizigótům známy všechny instituce, pro prvotní zřízení příznačné, voleným náčelníkem počínaje, lidovým shromážděním, občinami, pokrevenskými svazky (rody, resp. velkorodinami) konče.¹²⁾ Vojenská tažení po Balkáně, Řecku a Itálii rodovou organizací rozložila. Loupežné výpravy nebývale zvýšily společenský vliv náčelníků, jejich družin a vůbec osob jim blízkých, prohloubily majetkovou a politickou diferenciaci kmenových příslušníků. K tomu přistupoval i denní intenzivní styk s otrokářským světem římským, který nemohl nezanechat stop.¹³⁾

A tak v době, kdy byla Vizigótům uvolněna provincie Aquitania II ke kolonizaci a trvalému osídlení, dožívala jejich rodová organizace své poslední dny. Již ze způsobu, jakým se obsazení území provedlo, lze uzavírat, že r. 418 představovaly vizigótské rody a obcíny útvary nepevné a zanikající. Nebylo k nim totiž vůbec přihlíženo. Obyvatelstvo se rozsazovalo po Aquitanii formou hospitality.¹⁴⁾ Jednotlivé vizigótské rodiny se podle stanovené kvóty dělily o majetek s římskými provinciály. Z dochovaných zpráv je možno usuzovat, že poměr dělení byl od samých počátků stanoven 2 : 1. Ze statku (*fundus*), který měl být rozdělen, dostával Vizigót $\frac{2}{3}$, Říman podržel část zbývající.¹⁵⁾ Stejným způsobem jako v Aquitanii postupovali Vizigóti později v ostatních jihogalských oblastech, jež obsadili, stejně byly kolonizovány i provincie hispánské.¹⁶⁾

Systém hospitality promíchal germánské kolonizátory s římskými provinciály.¹⁷⁾ Není sice vyloučeno, že mohla vzniknout i místa s kompaktním osídlením vizigótským (některé názvy španělských vesnic a oblastí tomu ještě dnes nasvědčují),¹⁸⁾ v hospodářském a politickém životě tolosánské a toledské říše se však tyto celky nijak výrazněji neuplatnily.

V procesu kolonizace teritorií otrokářských provincií nevzaly však za své jenom vizigótské rody a obcíny. Zanikly i ostatní instituce prvotní organizace Vizigótů a byly nahrazeny institucemi novými, státními, Germánům předtím neznámými. Již ze skutečnosti, že nové formy vlády musily být hledány v prostřední koneckonců římském a že měly nahradit zaniklý donucovací aparát otrokářský, by bylo možno usuzovat na to, že římské vzory silně zapůsobili na organizaci státní moci Vizigótů.

Tento předpoklad sám by ovšem nestačil. Je známo, že i Frankové a později i Langobardové se ocitli v situaci podobné a budovali své státy na troskách otrokářského impéria, z římských institucí však převzali zpočátku jen velmi málo a přidržovali se v podstatě starých principů germánských.

U Vizigótů (a podobně i Burgundů a Ostrogotů) k vnějšímu momentu kolonizace římského teritoria přistoupil však i důležitý a nakonec rozhodující faktor vnitřní. Pokročilý stupeň rozkladu rodové společnosti vyhrotil již před r. 418 antagonismus mezi privilegovanou vizigótskou aristokracií a prostě svobodnými kmenovými příslušníky. Rozdělením půdy v obsazených územích římských se tento protiklad dále přišťřil a získal pevnější základ. Netřeba pochybovat o tom, že při přidělování půdy a určování provinčních hospitů bylo vydatně přihlíženo k hospodářské a společenské diferenciaci vizigótských kolonizátorů samých.¹⁹⁾

K protikladu privilegovaného a neprivilegovaného Vizigóta přistupoval v prvních dobách aquitánského panství protiklad národnostní. Římské provinciálové byli podrobeni moci germánských králů a jejich válečníků. Ztratili majetek odstoupený kolonizátorům, ztratili i politický vliv.

Zdaleka ovšem nepřišli o majetek celý: ne všichni byli nuceni dělit se o nemovitosti, postihla-li je již povinnost, vydávali Vizigótům jenom část jednoho ze svých statků. Hospodářská moc provinciálů byla tak za kolonizace pouze oslabena. Pouze dočasně mohl být proto ztracen i jejich politický vliv.²⁰⁾

V prvé polovině 5. století se po bok provinční aristokracii římské postavila pozemková aristokracie vizigótská. Záhy se ukázalo, že hospodářské a politické zájmy obou skupin jsou blízké, ne-li totožné, a na této platformě došlo postupně k politickému vyrovnání. Vzdor tomu,

že mezi Vizigóty a Římany existovaly po delší dobu jisté přehrady (různost náboženského vyznání, zákaz vzájemných sňatků),²¹⁾ je možno tvrdit, že vizigótská a římská aristokracie již velmi záhy sjednotila své postuláty a srostla v jedinou vládnoucí třídu vizigótsko-římské šlechty.²²⁾

Tím byly definitivně zprůtrhány svazky vizigótské šlechty s masou drobných svobodných sedláků, bývalých kmenových příslušníků, jejichž vojenské moci král v prvních dobách existence říše ještě využíval. Bez ohledu na národnostní původ stála šlechta proti neprivilegovaným, prostě svobodným a právně závislým, nesvobodným obyvatelům země.

Vizigótské právní prameny tento závěr bez výhrady potvrzují. Nenajdeme v nich jedinou normu, kde by východiskem pro rozlišování sankce byl moment národnostní. Vizigót a Říman jsou subjekty naprosto stejně oprávněné. Je-li někde rozdíl, podmiňuje jej vždycky sociální postavení jedné strany, pachatele nebo poškozeného.²³⁾

Jednota zájmů vizigótské a římské aristokracie ovlivnila podstatným způsobem nejen formu nově vznikajícího „barbarského státu“, ale zapůsobila silně i na rozvoj vizigótského práva.

Právě tak jako ostatní Germáni měli i Vizigótové před příchodem do Galie své vlastní normy chování, své obyčeje a zvyklosti, kterými upravovali vzájemné společenské vztahy. Nebyly to původně normy právní. Vznikly z potřeb beztrždní společnosti, měly prospívat všem jejím členům, nesloužily jako nástroj politického útlaču. Se zánikem rodového zřízení se obsah obyčejů změnil. Z pravidel, která byla dříve sankcionována veřejným míněním celého kmenového kolektivu, se staly normy prosazované mocí vládnoucí rodové aristokracie, normy právní. Staré formy byly zčásti převzaty a naplněny novým třídním obsahem, ty zvyklosti potom, které transformaci nepřipouštěly, musily být zrušeny.

Vznikem tolosánské říše se situace dále zkomplikovala. Objevily se poměry dříve neznámé, poměry, se kterými systém vizigótského obyčejového práva nepočítal a ani počítat nemohl. Nové společenské vztahy musily být regulovány novými formami a metodami, jež bylo třeba hledat.

I kdybychom neměli řadu konkrétních dokladů v legislativě vizigótských králů, nabízela by se jen jediná odpověď na otázku, kde byly nalezeny. V římském právním systému.

Normy klasického i poklasického otrokářského práva se staly vzorem pro vizigótské zákonodárství. Jejich pomocí byly doplňovány mezery a prováděny změny v dosavadním systému obyčejů a zvyklostí.

Je známým faktem, že *Leges Visigothorum* patří mezi nejvíce romanizované sbírky germánských práv v západní Evropě.²⁴⁾ S vydatnou recepcí římských norem se setkáváme již v jejich nejstarší podobě — v Eurichově kodexu z 2. pol. 5. století. Postupem doby recipovaných norem stále přibývalo a prvky národního vizigótského práva byly zatlačovány do pozadí.

Sbírky zákonů vizigótských králů nám tak představují svéráznou směs germánských a římských pravidel. Je víceméně věrným obrazem syntézy otrokářských a prvotně pospolných společenských pořádků, jež podmiňovaly zánik otrokářského způsobu výroby ve všech barbar-
ských státech západní Evropy.

Vrátíme-li se nyní znovu k problému unifikace římského a národního vizigótského práva, můžeme shrnout takto: romanizaci práva národního se oba systémy sblížovaly, k unifikaci docházelo tedy koneckonců na římském základě. Romanizace národního práva usnadnila zrušení *Breviaria*. Tím, že královské zákony přejímaly římské normy, vytlačovaly fakticky Alarichův kodex z užívání. Nadto reagovaly na změny, které se v nových poměrech objevily, a z principu národního práva a práva římského vytvářely instituce potřebám nové doby odpovídající. To zajišťovalo královským zákonům i obsahovou převahu nad *Breviariem*, které trvalo ve stále stejné podobě.

A konečně: *Breviarium* byla sbírka přece jenom nedokonalá. Vznikla patrně velmi rychle a neobsahovala zdaleka všechno to, co mohlo být pro Římany užitečné.²⁵⁾ Je to patrně zejména

ze skutečnosti, že recepce římského práva v zákonech vizigótských králů nebyla zdaleka omezena jenom na Alarichovu sbírku, ale že se zhusta sahalo i po římských normách, které do kodifikace nepřešly a které proto formálně ztratily platnost.²⁶⁾ Jejich přejímání dokazuje, že praxi byly tyto normy nadále potřebné a že se jich přes Alarichův zákaz patrně stále užívalo.

*

Právnímu postavení osob nesvobodných a závislých věnují *Leges Visigothorum* nemalou pozornost. Již v Eurichově kodexu se setkáme s řadou norem, jež jednají o otrocích, v mladších vrstvách zákonného materiálu jsou potom zmínky o nesvobodných stále častější.

Bude nyní naším úkolem provést jejich analýzu a ukázat, jak se za podmínek neexistence otrokářského státu dále vyvíjely instituce, pro otrokářskou společnost kdysi tak charakteristické. Vzhledem k povaze zkoumaného materiálu musí být postup volen jinak než při rozboru právních norem Alarichovy kodifikace. Breviarium bylo produktem ještě otrokářských poměrů římských a neříkalo nic konkrétního o vývoji právních institucí ve státě vizigótském. V nejlepším případě signalizovaly jeho jednotlivé normy jenom vývojové tendence. Analýza Breviaria byla proto provedena vcelku, spíše dogmaticky. Šlo pouze o charakteristiku právního postavení římských otroků, kolónů a propuštěnců v době první etapy rozmachu vizigótské říše, tedy koneckonců o statickou charakteristiku určitého okruhu společenských vztahů, se kterými se Vizigóti setkali při svém příchodu do oblastí jihozápadní Galie.

„*Leges Visigothorum*“ jsou obrazem (tu více, tu méně věrným) více jak 200 let trvajícího dalšího vývoje, a jako celek je proto analyzovat nelze. Vždycky je třeba pečlivě rozlišovat, v které době a kterým panovníkem byla ta která právní norma vydána, ptát se, jaký cíl její publikace sledovala, a je-li to možné, i srovnávat, k jakým změnám postupem doby v právní úpravě jednotlivých vztahů docházelo.

„*Leges Visigothorum*“ si již formou svého dochování takový postup vynucují. Kodifikace se skládají ze zákonného materiálu různého stáří, přitom u valné většiny právních norem lze s větší či menší jistotou říci, kdy byly vydány.

Zákonný materiál vizigótských sbírek lze v podstatě rozdělit do tří historických vrstev. Prvou tvoří právní normy, vydané v počátečních etapách rozvoje a upevňování státu (Kodex Eurichův). Normy skupiny druhé (tzv. „*Leges antiquae*“) jsou fragmenty práva platného v době velkého hospodářského a politického rozmachu říše za vlády krále Leovigilda (druhá pol. 6. století). Skupinu třetí tvoří zákony vydávané králi od Reccareda I. až do zániku státní samostatnosti, tedy v podstatě zákony ze 7. století. Jejich jádro tvoří legislativa Chindasvinda a Reccessvinda.

Analýza právního postavení osob nesvobodných a závislých v zákonech vizigótských králů bude provedena podle těchto chronologických skupin. Pro úplnost údaje kodifikací na několika místech doplníme: jednak podrobnější analýzou některých dalších formulí, jednak normami kanonického práva, jež zvláště po roce 589 nabízejí velmi bohatý a na vývoj vizigótského práva nemalý vliv vykonávající materiál.

2. část

Codex Euricianus

Podle přibližného datování provedeného Karlem Zeumerem vznikla Eurichova kodifikace vizigótského práva někdy v 70. letech 5. století.¹⁾ Dnes je známa pouze ve fragmentu, jenž zahrnuje přibližně jednu pětinu původního textu. Vzhledem k tomu jsou i naše poznatky o regulaci právního postavení otroků

a lidí závislých jenom velmi mezerovitě. Ale i tak mají velký historický význam. Dokládají především skutečnost, že instituce otroctví byla pro Vizigóty již dávno před kodifikací zákona docela běžná, dokládají dále i onu později tak charakteristickou romanizaci vizigótského práva: již v Eurichově kodexu je úprava postavení otroků složena z norem národního práva a norem práva římského.

Pokud jde o právo národní, lze říci, že jeho principy vyrůstají ještě z primitivního patriarchálního otroctví. Recepce římských norem potom dokazuje, že v podmínkách státního života se instituce vizigótského otroctví rychle rozvinula a jaksi přizpůsobila poměrům římským, resp. provinčním.¹⁾

Otroctví bylo Vizigótům známo již dávno před příchodem do Galie. Dokládá to řada pramenů. Z nejdůležitějších možno uvést údaje Jordánovy,²⁾ poznámky Ammiana Marcelina,³⁾ Claudia Claudiana⁴⁾ aj.; o otrocích mluví i výše citovaná „*Passio Sancti Sabae*“, také Vulfilův překlad bible je výmluvným svědectvím: již koncem 4. století měli Vizigóti pro otroky své vlastní termíny.⁵⁾

O postavení nesvobodných víme z těchto pramenů jen málo, a chceme-li je alespoň grosso modo charakterizovat, musí vypomoci metoda srovnávací.⁶⁾ Z Tacitovy Germánie je známo, že germánští otroci požívali větší volnosti než otroci římsí. Byli obvykle usazováni na pozemcích pánů, samostatně na nich hospodařili a majiteli odváděli jenom dávky. Svým postavením připomínali spíše římské kolóny než otroky.⁷⁾ Tacitovy zprávy o germánských otrocích nápadně odpovídají údajům o postavení nesvobodných v jiných primitivních společnostech, např. v homérském a archaickém Řecku,⁸⁾ ve státě babylónském, egyptském apod.⁹⁾ Tady všude nestal se otrok ještě hlavní výrobní silou, ve všech těchto společnostech pracoval vedle otroka i člověk svobodný. Nízký stav rozvoje výrobních sil podmínil primitivní, jaksi zárodečnou formu otroctví — tzv. otroctví patriarchální, ze kterého se v některých státech potom postupem doby vyvinulo klasické otroctví, typicky řecké a římské. Pro patriarchální otroctví je charakteristická jistá hospodářská a společenská nezávislost nesvobodného. Otroek je sice v moci svého pána, není však úplně zbaven své subjektivity. Uznávají se např. jeho svazky rodinné, v širším měřítku než později je respektována jeho vůle, přiznává se mu vlastnictví k drobným předmětům atd.¹⁰⁾ Je pochopitelné, že v různých historických podmínkách bylo postavení patriarchálního otroka různě modifikováno, základní rys větší volnosti zůstával však všude zachován.

Tacitovy poznámky o germánských otrocích by bylo možno bez dalšího aplikovat na vizigótské poměry již proto, že je autor uvádí v obecné části Germánie, v části, kde jedná o institucích, jež byly všem Germánům společné.¹¹⁾ Patriarchální formy otroctví u Vizigótů dokládají však i některá místa Eurichovy kodifikace. Jde o normy národního práva, jež zvláštním, římskému právu cizím způsobem upravují právní postavení nesvobodných. Jejich základem jsou zřejmě obvyčeje a zvyklosti, jež si pro otroky Vizigótové vytvořili již v dobách minulých. Nelze rozhodnout, představují-li normy Eurichova kodexu jen prostý zápis starého pravidla či byla-li kodifikátorem provedena nějaká modifikace. Ať tak či onak, je neřímský původ normy zjevně patrný.

Jde zejména o tato ustanovení: v čl. 274, který jedná o porušení hraničních značek a zahlázení mezí, stanoví zákonodárce sankci „*si ingenuus est, per singula signa vel notas vicenos solidos componat; si servus est, per singula signa quinquagena flagella suscipiat*“.

Podobně v článku 276: kdo vyznačí novou hranici bez účasti souseda nebo dozorce, je trestán „...liber ... damnum pervasoris excipiat ... Si vero hoc servus admiserit domino nesciente, CC flagella publice extensus accipiat, et nullum ex hoc praeiudicium domino conparetur.“

V zákoně o potratech:¹²⁾ „Si quae mulier alii potionem dederit, ut avorsum faceret si ancilla est, CC flagella suscipiat, et si ingenua, careat libertatem...“

Při krádeži:¹³⁾ „Servus vero quod tulit reddat et insuper CC ictus flagellorum extensus publice accipiat.“

Na první pohled je patrné, že sankce ve všech článcích nejsou římského původu. Římské právo užívalo tělesných trestů pro otroky sice hojně, s bičováním se setkáváme zvláště často, nikde však nenajdeme normu, která by trest měřila pevným počtem ran jako články výše citované.¹⁴⁾ Naproti tomu otevřeme-li kterýkoliv kodex germánského práva, ať již to bude Lex Salica, Gundobada či zákoník jiný, objevíme pevně stanovené počty ran při tělesných trestech málem na každé stránce.¹⁵⁾

Trestem bití býval otrok stíhán i za docela drobné přestupky.¹⁶⁾ Kodex Eurichův sice žádný takový případ neuvádí, pozdější vizigótské zákony, jež se dochovaly v úplnější podobě, nás však nenechají na pochybách, že i tato praxe byla Vizigótům známa. Za drobný delikt dostával otrok menší, za závažnější větší počet ran.

Otrok byl důsledně trestán všude tam, kde římské právo systémem noxálních žalob uvalovalo odpovědnost jen na pána. Jinak řečeno: římský otrok se dostával před soud pouze tenkrát, když spáchal trestný čin ohrožující veřejný pořádek; v drobnějších případech jej trestal sám majitel. Germánského otroka stíhal veřejný trest i při nejdrobnějším bezprávném zásahu do cizí zájmové sféry. Ne tedy typicky majitel moci, ale nesvobodný sám byl volán k odpovědnosti.¹⁷⁾

Tento zvláštní postup podmínila právě patriarchální forma otroctví. Otrok nebyl prostě jenom věcí, jeho právní subjektivita nebyla úplně potlačena. Zadostiučinění, jež vyžadoval poškozený a jež mohlo být realizováno jen veřejným potrestáním delikventa, vyrůstalo z obecného uznávání trestní způsobilosti nesvobodného. Otrok se nepovažoval za pouhý nástroj v rukou pána, byl to člověk, byť i nízkou postavený, a projevy jeho zlé vůle se stíhaly bez ohledu na majitele moci.

Patriarchální formu germánského otroctví si vynutil nízký stav rozvoje výrobních sil. Právě proto, že si otrok zachovával hospodářskou nezávislost na svém pánovi, bylo i jeho společenské postavení volnější.

Volnější společenské a hospodářské postavení necharakterizovalo však jenom otroka patriarchálního. Zdůraznili jsme již při výkladu norem Alarichova Breviaria, že jisté uvolnění bylo příznačné i pro římské otroky období rozkladu otrokářského způsobu výroby. Vizigóti se tak při svém příchodu do Galie a Hispánie setkávali s poměry, jež jim byly známé a blízké. To potom

podmínilo dvojí: jednak možnost rychlého splnutí skupiny vizigótských otroků a otroků římských provinciálů v jedinou třídu nesvobodného obyvatelstva státu, jednak svéráznou syntézu germánského a pozdně římského pojetí otroctví vůbec.

Pokud jde o vizigótský komponent této syntézy, je vedle speciálních trestních sankcí pro otroky možno ve fragmentech Eurichova kodexu nalézt ještě jednu instituci národního vizigótského práva, zotročení pro dluhy. Díky torzální podobě kodifikace je doložena pouze jediným ustanovením. Podle 11. restituovaného článku CE měl pachatel, který nemohl poskytnout náhradu způsobené škody (v článku jde konkrétně o hodnotu jednoho či dvou otroků), propadnout svou osobou poškozenému. „*Si non habuerit servum aut unde componat*,“ říká se v ustanovení, „*ipse subiaceat servituti*...“

Zotročení pro dluhy bylo v Římě známo jen v nejstarších fázích vývoje.¹⁸⁾ Již brzy po vzniku republiky je *Lex Poetelia* zakázala a neužívalo se ho potom až do samého zániku říše.¹⁹⁾ V germánských státech západní Evropy se objevilo znovu. CELR 11 je nejstarší nám známou právní normou, kde se s dlužním otroctvím opět setkáváme. Uvidíme dále, že právě tato forma se stala u Vizigótů jedním z hlavních pramenů otroctví. Sankci „*si non habuerit unde componat ipse subiaceat servituti*“ najdeme ve velkém množství pozdějších vizigótských zákonů.

Římské právní normy jsou v Eurichově kodexu recipovány v celé dlouhé řadě článků. Protože jde vesměs o dispozice, které známe již z Alarichova Breviaria, nebude třeba se zabývat všemi jednotlivostmi. Postačí povšimnout si jen některých norem klíčového významu.

Podle Eurichova kodexu patřil otrok svému pánovi jako kterákoliv jiná věc. Stejně jako kdysi otrokářské právo uvádí jej i čl. 294 v charakteristickém přiřazení: „*(seu res) seu mancipia, seu quodlibet animalium genus*“. Pán otrokem volně nakládal. Vzhledem k tomu, že ve fragmentech kodifikace se dochovala celá partie o smlouvách trhových,²⁰⁾ máme konkrétně několikrát doložen prodej otroků (čl. 288; 291 a 294), o ostatních dispozicích však zprávy chybí.

Pokud jde o odpovědnost majitele moci za jednání otroka, uvádí CE tato ustanovení: trestní odpovědnost nese pán jenom tenkrát, dal-li k jednání příkaz (cf. CE 276, zřejmě stejně i 274, kde však klauzule „*domino nesciente*“ uvedena není); jinak je zásadně trestně odpovědný pachatel sám. Jednal-li otrok na návod osoby cizí, odpovídají trestně oba: nesvobodný zbičováním, návodce vysokou pokutou (CELR 5).

K náhradě škody vzniklé bezprávným zásahem otroka je vázán obyčejně jenom pán. Otrok nemá vlastní majetek, nemůže proto ani poskytnout majetkovou satisfakci poškozenému. Ve výjimečných situacích neodpovídá vlastník otroka ani za škodu. Tak podle čl. 283 v případě, že cizí lidé bez pánova souhlasu svěřili anebo půjčili otrokovi nějaké věci, podle čl. 284 potom tenkrát, když otrok předstíraje pánův příkaz si něco na jeho jméno vypůjčil a potom

vypůjčené ztratil, zničil anebo s ním utekl. Ustanovení článku 284 je speciální a netřeba proto o něm dále mluvit, zvláštní pozornost však zasluhuje článek 283. Je to právní norma, se kterou jsme se již setkali při rozboru Alarichova Breviaria a Gaudenziho fragment.²⁰⁾ Uváděli jsme ji tenkrát v souvislosti se správou otrockého pekulia a dokazovali, že vyloučení odpovědnosti pána za jednání otroka (zrušení žaloby „*de peculio*“) bylo důsledkem hospodářského osamostatnění nesvobodné osoby pekulium spravující. Eurichův kodex sice formuluje normu docela obecně a správu pekulia *expressis verbis* nepředpokládá, původní smysl a význam ustanovení nás však nenechá v pochybnostech, že i tady šlo o případ stejný. Pán neznal poměry svých otroků, nevěděl, jak hospodaří, nemohl kontrolovat jejich jednání, a proto ani neodpovídal za eventuální škody.

Stejně jako římský otrok 5. století mívál také vizigótský otrok pekulium pravidelně. Instituce charakteristická pro Germány již v době Tacitově byla běžně praktikována Vizigóty i v epoše jejich života státního.²²⁾ Stala se jednou z institucí, jež spojovaly římské a vizigótské pojetí otroctví.

Fragmenty Eurichova kodexu dokládají otrocká pekulia výslovně jen dvěma normami. Výše již citovaný článek 291 upravuje případ prodeje otroka s pekuliem. Příznačné je, že zákonodárce předpokládá, že hospodářský svazek pána s otrokem může být někdy tak volný, že pán vůbec neví, jak velkého pekulia otrok vlastně užívá, jaké hodnoty pekulium zahrnuje. „*Si quis servum suum vendiderit*,“ říká se v ustanovení, „*forsitan eius nesciens facultates*...“.

Stejnou samostatnost otroka předpokládá i článek 292. Otroka nakládá s pekuliem jako se svým majetkem a pokusí se z jeho prostředků vykoupit si svobodu. Jestliže pán neví, jaké výkupné přijímá, nemá jednání právního účinku. Otroka zůstává otrokem, protože náhradou nabízel hodnoty, které pánovi stejně patřily: „*non praetium, sed res servi sui, dum ignorat, accepit (sc. dominus)*“.

Tak jako v Římě bylo i u Vizigótů pekulium považováno za součást pánova majetku. Pán proto měl i právo zrušit dispozici svého otroka v případě, že s ním nesouhlasil (CE 287).

Vedle norem, jež se týkají otrockých pekulií a odpovědnosti majitele za jednání jeho nesvobodných, recipuje Eurichův kodex z římského práva ještě některá ustanovení další, dílem v původní, dílem v poněkud modifikované podobě. Tak zotročení z trestu (CE 300; CELR 2; 3), zákaz prodeje svobodných lidí (CE 290), zákaz prodeje dětí rodiči (CE 299), zánik otroctví vydržením svobody po třiceti letech (CE 277) a další. O propuštěncích se ve fragmentech Eurichovy kodifikace nedochoval žádný zákon. Nenajdeme ani normu o kolónech.²³⁾

„*Leges antiquae*“ podávají obraz vývoje vizigótského práva do druhé poloviny 6. století. Jsou to zákony, jež byly součástí kodifikace, kterou v rozmezí let 568—586 dal sepsat král Leovigild.¹⁾ Jak z dochovaných textů patrně a jak dosvědčuje i zpráva Isidorova,²⁾ podstoupil Leovigild jen revizi a doplnění staršího kodexu Eurichova.

Sbírka se nedochovala úplná. Když byla v polovině 7. století prováděna nová redakce královských konstitucí, vypustili kodifikátoři ze starší předlohy zastaralé nebo vůbec zbytečné normy a ke zbytku potom doplnili zákony novější, po Leovigildovi publikované. U všech nových zákonů zachovali jméno jejich původce, starší vrstvy zákonného materiálu — tedy normy, jež byly převzaty z Leovigildovy sbírky — dostaly jenom generické označení „*leges antiquae*“. V několika případech, kdy starší zákon byl toliko v detailu opraven nebo doplněn, užilo se označení (*lex*) „*antiqua emendata*“.³⁾

Leges antiquae zahrnují zákony různého stáří. Jejich nejstarší vrstvu — normy převzaté z kodexu Eurichova — můžeme do určité míry identifikovat porovnáním s předlohou.⁴⁾ O zákonech, které vydali Eurichovi nástupci až po samého Leovigilda, nevíme nic.⁵⁾ Musíme si tak u valné většiny „*leges antiquae*“ spokojit s konstatováním, že jde o normy, jež byly publikovány nejpozději ve druhé polovině 6. století. Nezodpovězena zůstane i otázka, představují-li „*antiquae*“ originální znění starších zákonů či obsahují-li text Leovigildem revidovaný. Pravděpodobnější je alternativa druhá.⁶⁾

Pro nás, kdo známe z Eurichova kodexu jenom fragmenty, jsou *leges antiquae* pramenem základního významu. Podávají obraz platného vizigótského práva v době velkého politického rozmachu toledského státu, jsou základem, na kterém byla později budována bohatá královská legislativa sedmého století. Z hlediska vývoje instituce otroctví, propuštěnictví a kolonátu věnujeme proto „starým zákonům“ zvláštní pozornost. Materiál, který k rozboru nabízejí, je nesmírně bohatý. Již po zběžném pročtení je možno konstatovat, že o otrocích se ve „starých“ vizigótských zákonech mluví velmi často, dokonce častěji než kdysi v právu římském. Je to podmíněno prostou skutečností, že vizigótské právo nebylo již právem otrokářským. Otroek přestával být pouhou věcí, nebyl již ve všem bezpodmínečně podřízen vůli svého majitele. Do vztahu pána a otroka zasahoval intenzivněji stát, reguloval jejich vzájemný poměr, uznával v osobě nesvobodného lidskou bytost, respektoval za jistých podmínek její vůli a podle toho potom i koncipoval své právní normy. Za takové situace se otrok v zákonech vizigótských králů musil objeovat daleko častěji než v normách římských, které mu právní subjektivitu prostě upíraly.

V zákonných textech Leovigildova kodexu je otrok nejčastěji označován synonymními názvy „*servus*“ (*ancilla*, nikdy *serva*) a „*mancipium*“.⁷⁾ Termínů „*famulus*“, „*vernula*“, „*puer*“ a „*homo*“ se užívá zřídka, v neprávnických památkách se však s posledními dvěma setkáváme dosti často.

Jako důvody vzniku otroctví uvádějí „*leges antiquae*“: válečné zajetí, narození z otrokyně nebo otroka, „*revocatio in servitute*“ a zotročení z trestu (ev. zotročení pro dluhy). O otroctví *ex captivitate* (cf. LV IX, 2, 7) není nutno mluvit zvláště. Vzhledem k mezinárodní situaci mohlo být v 5. a 6. století již jen příležitostným pramenem rozmnožování otroků. Za hranicemi země se nesvobodní získávali spíše obchodem než násilím. A tak — podobně jako tomu bylo v Římě v pozdější době císařské — staly se rozhodujícími zdroje vnitrostátní. Zrození z otrokyně nebo otroka uvedeme na prvním místě.

Status dítěte byl podle vizigótského práva určován zásadou „*Das Kind folgt der ärgeren Hand*“.⁸⁾ „*Leges antiquae*“ z ní vycházejí skoro bez výjimky: proto nejen vždycky dítě otrokyně, ale i dítě zrozené z ženy svobodné může být otrokem, otrokem se proto rodí i dítě propuštěnky, jež počala s nesvobodným atd. (LV III, 2, 2; 3; 4). Jen docela výjimečně se status dítěte určoval jinak. Tak podle LV IX, 1, 15 neměla utrpět újmu ingenua, která v domnění, že jde o člověka svobodného, žila s otrokem: „...*nilhil ipsi mulieri damni aut calumnie moveatur, sed sit libera, et filii, qui ex eis sunt procreati, conditionem matris sequantur*.“ Zákon jenom požaduje, aby nevědomost ženy byla bezpečně prokázána svědky.⁹⁾

Ve srovnání s římskými poměry rozšiřovala — jak jsme již řekli — aplikace zásady „*Das Kind folgt der ärgeren Hand*“ okruh lidí, kteří se rodili otroky. Ale ani tak se nestala „*servitus natu*“ nijak zvlášť významným pramenem otroctví. Soužití svobodných s otroky bylo stíháno trestem smrti, přísné sankce hrozily i propuštěncům. Nadto se jednalo obvykle o vztahy těžko prokazatelné a normu zákona nebylo patrně nesnadné obejít.

Na rozmnožení otrockých pracovních sil měla relativně nevelký vliv i tzv. „*revocatio in servitute*“. „*Leges antiquae*“ ji podle římských vzorů upravují ve třech po sobě jdoucích ustanoveních (LV V, 7, 9; 10; 11): podmínky pro opětovné povolání do otroctví jsou v nich spíše znesnadňovány než ulehčeny.

Velmi významným pramenem otroctví se naproti tomu stalo zotročení z trestu.¹⁰⁾ „*Leges antiquae*“ znají „*servitus poenae*“ jako primární nebo jako subsidiární trest. Primárně je uvalován především na pachatele pohlavních deliktů a trestných činů jim blíže či vzdáleněji příbuzných, subsidiárně je zejména trestem za insolvenční: nemůže-li pachatel zaplatit pokutu, které propadl, stává se otrokem poškozeného.

Vizigótská „*servitus poenae*“ není institucí recipovanou z práva římského, ale národním obyčejem germánským. Přesněji řečeno, je institucí, jež se za nových společenských podmínek vyvinula ze starobylých zvyklostí, ze svérázného postupu proti jednotlivci, který svým jednáním poškodil zájem buď celého kmenového kolektivu, nebo i jen jeho menšího celku (rodu, rodiny) či jednotlivce.¹¹⁾ V zákonech vizigótských králů má zotročení z trestu pochopitelně zvláštní povahu (je např. vždycky realizováno státním orgánem, soudem), prastarý původ sankce je však nicméně z většiny ustanovení patrný.

Tak téměř všude tam, kde „*leges antiquae*“ uvalují zotročení jako primární trest, vyrůstá sankce z principu osobní msty poškozeného. Antiqua LV III, 4, 1 vydává pachatele na milost či nemilost uraženému manželu při znásilnění ženy: „*Si quis uxori aliene adulterium intulerit violenter, addicatur marito, ut in eius potestate vindicta consistat*.“ Podobně LV III, 4, 2 a obsahově příbuzná LV III, 2, 1, podobně i „*antiquae*“ další. Tak zákon o loupeži a prodeji svobodných lidí (LV VII, 3, 3), řada ustanovení o deliktu adulteria (LV III, 4, 3; III, 4, 5; III, 4, 9; III, 6, 1), zákony o únosu (LV III, 3, 1; 2; 5),

zákon zakazující soužití svobodné ženy s cizím otrokem (LV III, 2, 3)¹²⁾ apod. Příbuzné povahy, byť i moment osobní msty ustupoval v sankcích do pozadí, jsou ustanovení o zotročení propuštěnky, která neuposlechla varování a nepřerušila styky s cizím otrokem (LV III, 2, 4), a ustanovení o zotročení svobodné, která propadla prostituci (LV III, 4, 17) nebo si pomohla k potratu (LV VI, 3, 1).

Charakterizovali jsme vizigótskou „*servitus poenae*“ jako instituci, jež se vyvinula ze starých rodových obyčejů. Je proto příznačné, že „*leges antiquae*“ ji bohatě dokládají právě v oblasti nejkonzervativnějších společenských vztahů, vztahů rodinných a manželských.

Jako subsidiární trest znají „*leges antiquae*“ zotročení v případě insolvence pachatele¹³⁾ a potom tenkrát, měl-li pro okolnosti hodné zvláštního zřetele být zmírněn trest smrti či jiný těžký trest tělesný.¹⁴⁾

Předpokladem zotročení pro insolveni bylo odsouzení k vysoké pokutě (LV II, 1, 21; V, 4, 11; VII, 1, 1; VII, 3, 3; IX, 1, 2; IV, 4, 1). Měl-li delikvent platit poškozenému jenom obnos drobný (např. 5–10 solidů), užívalo se podpůrně trestu bičování (LV VI, 4, 4; VI, 4, 9; VIII, 1, 6; VIII, 3, 14 aj.).

Stejně jako insolventního pachatele deliktu stíhalo zotročení i insolventního dlužníka, který založil svůj závazek netrestním, civilním jednáním. Neschopností splnit dluh poškodil dlužník věřitele a dostal se do podobného postavení jako delikvent. Ručil poškozenému v první řadě svým majetkem, subsidiárně osobní svobodou (LV IX, 3, 4).¹⁵⁾ Patrně i tady bylo předpokladem zotročení jen dluhování vysoké částky. Při závazcích drobných se praktikoval trest tělesný.¹⁶⁾

Jako zmírnění těžkého primárního trestu užívalo vizigótské právo zotročení tenkrát, když pachatel hrdelního zločinu se vyhnul potrestání vyhledáním církevního azylu. LV III, 2, 2 uvádí subsidiárně „*servitus poenae*“ pro ženu, která žila s vlastním otrokem nebo propuštěncem. Pachatelka propadla trestu smrti upálením, užila-li však práva azylu, stala se otrokyní krále, resp. toho, komu ji král postoupil.¹⁷⁾ Podobně *antiqua* LV III, 3, 2. Milenci, kteří měli být trestáni smrtí, vyhledali azyl u biskupa anebo „svatých oltářů“. Trest byl zmírněn na zotročení příbuzných ženy.¹⁸⁾ Zajímavý doklad známe i z pramene narativního. Neznámý autor, líčící životy svatých otců v městě Meridě,¹⁹⁾ vypravuje, že za vlády krále Reccareda se jakýsi Gót Vacrila pokusil o vzpouru. Byv stíhán vyhledal azyl v chrámu svaté Eulalie. Dosáhl tím zmírnění trestu: sankce na vzpouru nebylo užito a Vacrila se s ženou a dětmi stal otrokem chrámu, který jej ochránil.²⁰⁾

Na rozdíl od římského práva, kde „*servus poenae*“ býval vždycky otrokem státním,²¹⁾ zůstalo pro vizigótské zákony typické zotročení osobě soukromé. Byl to důsledek onoho zvláštního charakteru germánského trestního otroctví, na který jsme upozornili. Instituce se vyvinula z principu osobního zadostiučinění, osobní msty toho, komu bylo ublíženo, a poškozenému proto propadal

pachatel svou osobou především. Jenom výjimečně — obyčejně tenkrát, když nebyl poškozený trestným činem bezprostředně určen — připadal delikvent jako otrok osobě (nebo církevní instituci) stanovené králem. Tak např. prostitutka, která nedbala varování (LV III, 4, 17: „*donetur a nobis alicui pauperi, ubi in gravi servitio permaneat...*“) nebo žena, která si pomohla k potratu (LV VI, 3, 1). Dokladem může být i případ Vacrilův. Také on se stal otrokem chrámu sv. Eulalie z rozhodnutí panovníka.²²⁾

Ve vizigótském státě bylo zotročení z trestu (resp. pro dluhy) jedním z hlavních pramenů otroctví. Jeho ostrí mířilo především proti málo majetným, zchudlým svobodným. Tam, kde se bohatý člověk mohl obyčejně vykoupit, ztrácel chudák osobní svobodu. Pro valnou většinu obyvatelstva bylo zhora nemožné platit vysoké taxy pokut, které zákony stanovily. Kdo asi byl s to plnit poškozenému obnos 150 solidů, když samy „*leges antiquae*“ předpokládají, že se může objevit člověk, který nebude schopen zaplatit ani pokutu pouhých 5 solidů obnášející?²³⁾ Charakteristiku, kterou kdysi pro francké poměry uvedl G. Waitz, můžeme bez dalšího užít i pro Vizigóty: „*Wer arm war, hatte sich vor Frevel zu hüten. Wiederholte Verurtheilungen wäre auch der Reichste zu ertragen nicht im Stande gewesen.*“²⁴⁾

Svobodu hospodářsky a politicky utlačovaných lidí neohrožoval však jenom zákon. Často stačilo prosté fyzické násilí, často podvodné jednání.

Protože se obyčejně jednalo o zásahy, jež mohly být obecně nebezpečné, snažil se zákonodárce nezákonným způsobům zotročení čelit. Zakazoval rodičům prodávat, darovat či zastavovat vlastní děti,²⁵⁾ přísnými sankcemi stíhal prodej lidí svobodných²⁶⁾ apod. Zvláštní význam měly v tomto směru zákony, jež bychom po římském vzoru mohli označit jako zákony „*de liberali causa*“.²⁷⁾ Najdeme je v V. knize vizigótského kodexu a jejich cílem je ochrana ingenuity, event. libertinity před nedovoleným jednáním ze strany osob vlivných a mocných. Tak antiqua LV V, 7, 7 stanoví, že nedozná žádné újmy ten, kdo ze strachu prohlásí, že je otrokem;²⁸⁾ LV V, 7, 3 slibuje otrokovi, který se přihlásí jako svobodný, poskytnout ochranu a lhůtu k sehnání svědků. Podobně antiqua LV V, 7, 4 a 5.

Kdo se jednou stal otrokem, ztrácel všechno: osobní důstojnost, jmění, jakákoliv práva vůbec. Stával se prostou součástí majetku toho, komu svou osobou propadl. Mohl být libovolně vykořisťován, mohl být prodán, zastaven, pronajat, pánem podle uvážení trestán, ba i zabit.

V ustanoveních, jež upravují právní postavení otroků, obsahují „*leges antiquae*“ poměrně málo nových rysů. Jednotlivé normy vycházejí většinou z principu Eurichova kodexu, rozvádějí je a na bohatém kasuistickém materiálu konkretizují. Otrok je věcí svého druhu. Zákony nechrání ani život, ani tělesnou integritu nesvobodného — chrání toliko objekt práv vlastníka, chrání pána v nerušené exploataci hospodářsky významné movitosti.

Otrok nemá wergeld. Tam, kde za neúmyslné usmrcení svobodného člověka

bylo třeba plnit pevně stanovené „*pretium hominis*“, poskytovala se za lidi nesvobodné jenom náhrada škody, event. náhrada škody zvýšená o pokutu. Prostá náhrada měla místo při jednání nezaviněném (tak patrně LV XI, 1, 6), penální sankce přistupovala u jednání nedbalých (a zřejmě i úmyslných).

Usmrcení otroka z nedbalosti stíhá *antiqua* LV VIII, 4, 16 naturální restitucí a pokutou: kdo měl škodlivé a nebezpečné zvíře a přes varování či upozornění je nezabil, byl v případě, že zvíře způsobilo smrt, povinen podstoupit zákonem stanovený trest. U svobodných to byly přesně vymezené taxy kompozic, u otroků sankce: „*Si autem servum alicuius occiderit, duos eiusdem meriti servos dominus eius, qui occisus est, in satisfactione recipiet.*“ Zavázaný vydával dva otroky stejné hodnoty jako zabitý. Jednoho náhradou škody, druhého jako penální plnění za zanedbání povinnosti usmrtit škodlivé zvíře.²⁹⁾

Jak se postupovalo v případech, kdy cizí otrok byl usmrcen úmyslně, není známo. Příslušné „*antiquae*“ se nedochovaly, patrně proto, že je novelovaly zákony králů 7. století. Z celkové koncepce otroctví lze však vyvozovat, že také při vraždě nesvobodného musel pachatel v první řadě hradit majetkovou ztrátu, vlastníku způsobenou.

Takovému závěru nasvědčují i normy, jež jednájí o újmách menších, kdy otrok byl jenom zmračen. „*Leges antiquae*“ posuzují tyto skutkové podstaty důsledně jako poškození cizí věci. Tak LV VI, 4, 9: zmrzačil-li svobodný úmyslně cizího otroka, vydá jeho majiteli „*alterum paris meriti servum*“. Za zlý úmysl (*pro facti temeritate*) zaplatí pokutu 10 solidů (ev. jej stihne trest tělesný). Za pachatele-otroka (LV VI, 4, 11) uhradí škodu pán, pachatel sám bude zbičován.³⁻⁾ Příbuzné povahy je řešení v LV VI, 3, 4; VI, 3, 6 a III, 4, 16.

O tom, jak se trestaly jenom lehké útoky na tělesnou integritu cizích otroků, nepodávají „*leges antiquae*“ přesnější údaje. Víme jenom, že pachatel byl zavázán plnit majiteli „*vulneris compositionem*“ (LV VI, 4, 9; VI, 4, 11), peněžitou částku, jež — jak se zdá — byla určována uvážením soudu (LV VI, 4, 9; cf. VI, 4, 11). Je pravděpodobné, že vedle pohyblivých částek byly stanoveny „na rány“ i pevné sumy (tzv. „*Wundbussenkatalog*“, jak říká Fr. Beyerle),³¹⁾ vizigótský kodex nám je však v antikvách nedochoval. Příslušná norma byla nahrazena pozdějším zákonem Chindasvindovým (LV VI, 4, 1).

Porovnáme-li sankce, jež „*leges antiquae*“ uvádějí v případech, kdy cizí otrok byl zabit nebo mu bylo ublíženo na těle, s normami, jež čelí poškození cizích zvířat (jsou vesměs uvedeny v rozsáhlém 4. titulu VIII. knihy vizigótského kodexu), uvidíme, že s drobnými odchylkami vycházejí právní normy z jednoho a téhož principu: to, co platí o zvířatech, platí *mutatis mutandis* i o nesvobodných lidech.

Volnou exploataci otrocké pracovní síly nechrání ovšem „*leges antiquae*“ jenom normami, jež stíhají usmrcení nebo poškození cizího otroka. Je známa pochopitelně i celá řada právních prostředků dalších. Z nich uvedeme na prvním místě sankce na krádež otroků a zákony „*de fugitivis*“.

Krádež otroků normují „*leges antiquae*“ jenom na jediném místě. Najdeme je ve 3. titulu VII. knihy kodexu a týká se zvláštního případu, kdy otrok byl ukraden otrokem. Pachatele stíhal tělesný trest („*servus ... CL flagella coram iudice extensus accipiat*“), ukradený byl navrácen svému majiteli. Nedošlo-li k restituci ihned, bylo třeba hradit okradenému vlastníku ušlý zisk. Od pána pachatele mohl požadovat náhradního otroka a držet jej tak dlouho, než dostal nazpět otroka vlastního.

Zákony, které regulovaly krádež otroků člověkem svobodným, se nedochovaly. V Reccessvindově redakci vizigótského kodexu je nahradily mladší normy Chindasvinda a Reccessvinda samého. Ale i tak je jedno zřejmé: stíhají-li novely Chindasvinda a Reccessvinda krádež otroků stále ještě postaru (pokutou určenou násobkem hodnoty ukradeného člověka), platily podobné zásady jistě i pro derogované zákony staré. Na rozdíl od poklasického práva římského (a některých kodifikací germánských, např. burgundské Gundobady) nebyla vizigótskému právu krádež otroků nikdy známa jako „*crimen capitale*“.³²⁾

O útěku otroků a ochraně poškozeného vlastníka máme v antikvách materiál velmi bohatý. Celý obsáhlý 1. titul IX. knihy kodexu, nadepsaný rubrikou „*De fugitivis et occultatoribus fugamque preventibus*“, je těmto problémům věnován. Podrobná úprava nasvědčuje tomu, že útěk otroků byl ve vizigótském státě zjevem častým a běžným, a to již v 6. století. Patrně právě touto formou se hlavně projevoval odpor nesvobodných lidí proti panství pozemkové aristokracie.³³⁾ Z pramenů alespoň o jiných formách třídního boje neslyšíme. Ve vizigótském státě nepropukla žádná otrocká vzpoura, ani v občanských válkách, ani za vpádu nepřátel se otroci jako zvláštní sociální skupina nijak výrazně neprojevovali.

Sankce zákonů „*de fugitivis*“ nejsou namířeny proti uprchlíkům samým. Jenom na jediném místě (LV IX, 1, 1) se uvádí veřejné zbičování delikventa, jinak je ponecháváno potrestání volnému uvážení pánů-majitelů. Tresty (majetkovými i tělesnými) jsou stíháni ti, kdo pro útěk otroků vytvářejí příznivé podmínky, kdo uprchlíky ukrývají, přechovávají nebo jim na útěku pomáhají (LV IX, 1, 1; 2; 5; 7).

Aby usnadnil chytání zběhů, vyhlásil vizigótský král obecnou ohlašovací povinnost v zemi (LV IX, 1, 3). Každý, kdo přijal jako hosta neznámého člověka, byl do 8 dnů (v pohraničních oblastech do dvou dnů) povinen předvést jej nejbližšímu soudci, event. vrchnosti (LV IX, 1, 3; 6; 8). Výsledkem se potom zjišťovalo, jakého původu cizinec je a proč přichází (LV IX, 1, 6: „*qui sit aut propter quid venerit*“). Šlo-li o otroka, byl ihned navrácen pánovi. Zanedbání ohlašovací povinnosti stíhaly „*leges antiquae*“ náhradou škody a penálním plněním, jehož objem se podle konkrétních podmínek určoval různě (LV IX, 1, 3; 4; 6; 8).

Odpovědnosti hradit škodu a poskytovat penální plnění byl zpravidla prost

ten, kdo přijal k sobě uprchlého otroka bona fide, tj. nevěda o tom, že jde o běžence (LV IX, 1, 4). Také ten, kdo v domnění, že jde o člověka svobodného, přijal jako námezdního pracovníka uprchlého otroka, nebyl nijak vázán. Fugitivus se vracel ke svému pánovi, jemu také připadly peníze, které si ve službě vydělal (LV IX, 1, 12).

Sankce na usmrcení, zmrzačení či vůbec „poškození“ otroka a zákony „*de fugitivis*“ je třeba považovat za hlavní prostředky ochrany vlastnického práva k lidem nesvobodným před zásahy třetích osob. Právní normy by bylo možno ještě rozšířit, event. doplnit o některá drobnější pravidla, která se porůznu v zákonných textech objevují, pro naše účely posavadní výčet již postačí. Mluvíme-li však o ochraně vlastníka otroků před zásahy osob třetích, vyvstane nezbytně ještě otázka, zda nebylo nutno chránit vlastníka i před jednáním otroka samého. Otrok byl sice jenom objektem práva, byl juristicky zvláštní věcí, právní norma ho však nemohla zbavit přirozených vlastností člověka, schopností jednat, postavit se pánovi na odpor. Vizigótský zákonodárce považoval za nejlepší prostředek ochrany vlastníka uvolnění co nejširší pravomoci pána nad člověkem nesvobodným. Stál na stanovisku, že zjednat nápravu si může nejlépe pán sám a že státní orgán má zakročit teprve tehdy, když to zvláštní okolnosti vyžadují. Proto — jak jsme si povšimli — nestanovil žádné tresty pro uprchlé otroky, proto se v případech zotročení z trestu spokojil obyčejně konstatováním: (*domino*) „*tradantur, ut de eis quod voluerit faciendi habeat potestatem...*“ (LV III, 4, 2) nebo „*ut illi occidendi aut vendendi eum habeant potestatem...*“ (LV VII, 3, 3), proto uvedl i charakteristickou normu: „*Si servus domino suo vel conseruo aliquid involaverit, in domini potestate consistat, quid de eo facere vellit; nec iudex se in hac re admisceat, nisi dominus servi fortasse voluerit.*“ (LV VII, 2, 21). Lze důvodně tvrdit, že stejná (ev. podobná) zásada platila i v jiných případech poškození zájmů pána, nejen při krádeži.

Tam ovšem, kde neomezená pravomoc nad člověkem nesvobodným nebyla dostatečnou zárukou bezpečnosti, chránil zákonodárce majitele otroků normou speciální.

Z vizigótského kodexu je možno v této souvislosti uvést zejména zákony, jež zakazovaly nesvobodným vystupovat proti pánovi s udáním anebo svědectvím (a to svědectvím dobrovolným i vynuceným).³⁴ Obecně se výpověď otroků připouštěla: bylo jenom nutno, aby majitel potvrdil věrohodnost a spolehlivost vypovídajícího (LV VII, 1, 2). Proti vlastnímu pánovi se výpověď principiálně vylučovala. Jenom v mimořádných případech bylo otrokovi dopřáno sluchu. To tenkrát, spáchal-li jeho majitel adulterium, zemězradu, falšoval-li minci, vraždil-li či byl-li viněn z kouzelnictví (LV VI, 1, 4; III, 4, 11). Pro jiný delikt pána otrok vyslýchán být nesměl, a vystoupil-li sám s nařčením, byl trestán (LV VI, 1, 4; VI, 4, 14).

Zákony, které zakazovaly nesvobodným vypovídat proti pánům, byly zvláštním prostředkem ochrany vlastníka před zlovolným jednáním osoby

jeho vůli podrobené, byly prostředkem upevnění pravomoci pána nad životem lidí, kteří tvořili důležitou součást jeho majetkového souboru.

Moc pána nad otrokem byla neomezená. „*Leges antiquae*“ neuvádějí alespoň žádnou normu ji ohraničující: otrok je prodáván, darován, libovolně trestán, otrok může být majitelem zabit — patrně i docela bezdůvodně. Je na prvý pohled zarážející, konstatujeme-li tento fakt potom, co jsme vyložili stanovisko poklasického práva římského a uvedli zákony, svévolné zabíjení otroků zakazující a trestající. Ale vizigótská úprava postavení lidí nesvobodných vyrůstala, jak víme, dílem z patriarchálního pojetí otroctví, a pokud jde o bezprostřední vztah vlastníka k porobenému, přežívala patrně ještě v 6. století ona forma, kterou pro doby dávno minulé charakterizoval Tacitus v Germánii: „Zřídka jen bývá otrok zmrskán a vazbou a prací kázeňskou trestán; stává se, že ho zabijí, ne z přísné kázně, nýbrž při výbuchu hněvu, tak jako protivníka, leč není to trestné.“ (Germania, 25).

V jeho světle je velmi zajímavé posoudit případy, kdy „*leges antiquae*“ uvolňují pánovi nad otrokem co nejširší pravomoc, kdy výslovně dovolují, aby s nesvobodným naložil podle libosti, aby jej jakkoli potrestal či zabil. Jsou to vesměs případy, kdy pán byl jednáním otroka uražen, pohaněn, rozhněván, případy, kdy delikvent propadal neomezené pravomoci z trestu. Právě tady se v antikvách objevují charakteristické formulace: „*ut de eis (sc. servis) quod voluerit (sc. dominus) faciendi habeat potestatem*“ (LV III, 4, 2), „*ut quod de eis facere voluerit in eius proprio consistat arbitrio*“ (LV III, 4, 3), „*ut in eius potestate vindicta consistat* (LV III, 4, 1; III, 4, 9), „*ut illi (sc. domino) occidendi aut vendendi eum habeant potestatem*“ (LV VII, 3, 3) apod. Zákonné texty dokazují, že díky zvláštnímu hospodářskému a společenskému postavení otroků mohl vizigótský zákonodárce ještě v 6. století vycházet ze starších principů a stanovit normy, které se — jednou více, jindy méně — odlišovaly od pravidel klasického i poklasického práva římského.

Otrok byl v moci svého pána a pán jím volně disponoval: mohl jej prodat, pronajmout, učinit předmětem nejrůznějších právních jednání. „*Leges antiquae*“ uvádějí nejčastěji prodej (z větší části jsou to normy převzaté z Eurichova kodexu), z ostatních dispozic se zmiňují o darování a směně (LV VI, 4, 14), pronájmu zahraničním kupcům (LV XI, 3, 4), mnoho míst mluví o zástavách (např. LV VI, 4, 9; IX, 1, 2; IX, 1, 4) apod.

Teoreticky neměl a nemohl mít vizigótský otrok vlastní majetek. Cokoliv nabyt, nabýval pro svého pána. Vedle konkrétní kasuistické aplikace (LV IX, 1, 17; IX, 1, 12 aj.) najdeme tento princip obecně zformulovaný a zdůvodněný v textu antikvy LV IV, 2, 15: pán má z otroků užitek i škodu. Užitek z toho, že mu připadá všechno, co otroci získají anebo vydělají, škodu v tom, že je povinen poskytovat náhradu za bezprávná jednání svých nesvobodných. „*Unde bene iubetur*“, říká poslední věta zákona, „*ut sicut lucrum, ita et damnum ad se dominus noverit pertinendum*.“

O odpovědnosti pána za bezprávné jednání otroka obsahují „*leges antiquae*“ materiál velmi bohatý. Víc jak třicet zákonů se problémem zabývá, všechny jej ovšem traktují kasuisticky, normováním jednotlivých konkrétních případů. Základní pravidla postupu není však obtížné z pestré mozaiky vypreparovat. Podle vizigótského práva 6. století platilo:

1. dal-li pán ke škodlivému jednání otroka příkaz, odpovídal, jako by jednal sám. Zákonodárce vychází z představy, že se otrok nesmí rozkazům protivit, že je povinen vždycky poslouchat, vylučuje proto zlý úmysl nesvobodného a stanoví jeho beztrestnost.

2. Jednal-li otrok z vlastní vůle (v zákonech „*domino nesciente*“, „*sine domini iussione*“ apod.), odpovídal sám. Na rozdíl od norem římského práva, jež uváděly sankce pro otroky jenom ve výjimečných případech deliktů zvláště nebezpečných,³⁵⁾ stanoví „*leges antiquae*“ tresty pro otroky pravidelně a podvojnost sankcí „*si ingenuus ... fecerit*“ — „*si servus ... fecerit*“ je pro ně charakteristická. Otrockými sankcemi (nebo chceme-li — podle R. Schrödera — speciálním „otrockým trestním právem“)³⁶⁾ podobají se vizigótské normy velmi výrazně „germánským“ trestním normám ostatních barbarských kodifikací západní Evropy. Jsou zjevně národním prvkem v jinak silně romanizovaném systému vizigótského práva.

Otrocké trestní právo vizigótské zná pro otroky dvě formy trestu: trest tělesný a trest na životě. Zákonodárce vychází z představy, že nesvobodný nemá žádný majetek a že proto ani není schopen poskytnout zadostiučinění formou jinou. K tomu přistupuje i okolnost, že je to člověk nízký, opovržlivý, člověk, který má být trestán způsobem potupným (tím byly u Germánů tělesné tresty odedávna).³⁷⁾

„*Leges antiquae*“ uvádějí v bohaté kasuistice pro otroky tyto sankce:

A. trest smrti; byl praktikován obvykle upálením pachatele (tak LV III, 4, 14 — za znásilnění svobodné ženy; LV XI, 2, 1 — za vyloupení hrobu; III, 2, 2 — za smilstvo s vlastní majitelkou); někdy bývá stanoven bez bližšího určení způsobu (LV VIII, 2, 1: „...*tradatur servus ad penam, ut supplicio capitali admissa persolvat*“ — za žhářství);

B. *decalvatio*, potupný trest stržení vlasů z hlavy pachatelovy.³⁸⁾ V antikvách se objevuje jako vedlejší trest při prodeji svobodného do otroctví (LV III, 4, 17; V, 4, 1);

C. nejčastějším trestem otroků je bičování důtkami.³⁹⁾ Zákony pravidelně stanoví pevný počet ran, které pachatel dostane.⁴⁰⁾ Maximální hranici uvádí výše citovaná *antiqua* III, 4, 17 (300 ran), minimální počet je 50 (např. LV II, 2, 8).⁴¹⁾ Bičování otroka se vždycky provádí veřejně.⁴²⁾ Zákony často zdůrazňují: „*Servi in conventu publico ad aliorum terrorem extensi coram iudice ducen-tenos hictus accipiant flagellorum.*“ (LV VIII, 1, 3; II, 2, 8 aj.) Ale i tam, kde veřejnost trestání zdůrazněna není, je nutno ji předpokládat. Bičování mělo být satisfakcí poškozenému, mělo vedle toho zastrašit i ostatní před podobným

jednáním (viz citovaný text LV VIII, 1, 3). Účelu se nemohlo dosáhnout v případě, že by výkon trestu byl svěřen majiteli otroka-pachatele. Také pevné počty ran, jež zákony uvádějí, by potom byly zbytečné a iluzorní. Zásada obecné trestní odpovědnosti nesvobodného za spáchaný delikt se mohla realizovat vůbec jen za předpokladu veřejného (státním orgánem anebo alespoň za přítomnosti státního orgánu) provedení trestu. Toliko v případech, kdy otrok poškodil vlastního pána, byla z pravidla dělána výjimka;⁴³⁾

D. zvláštní formou trestu bylo i zotročení otroka — pachatele poškozenému. Mělo místo při některých těžkých deliktech a vydávalo pachatele na milost či nemilost novému majiteli. Obyčejně bývalo doplňováno tresty vedlejšími (bičováním a dekalvací v LV V, 4, 1; bičováním v LV VI, 3, 5).

Protože podle vizigótského práva byl otrok trestán veřejně (netřeba pochybovat, že nejen bičování, ale i dekalvací a popravy prováděl státní orgán), vznikala majiteli v případě, že jeho nesvobodný spáchal delikt, povinnost vydat jej soudu. Soudce vyzýval pána nebo osobu bezprostředně otrokovi nadřízenou (villika nebo aktora, tj. hospodářského správce), aby delikventa předvedl. Neuposlechl-li vyzvaný, měl státní orgán naléhat a pána nutit, aby povinnosti učinil zadost. Jenom tenkrát, když majitel přicházel s otrokem zřídka do styku a s obtížemi by jej byl sháněl, bylo soudu povoleno zasáhnout přímo, zatknout nesvobodného a obejít jeho nadřízené (LV VI, 1, 1; cf. LV VII, 4, 2).⁴⁴⁾ Předvedený otrok se do zahájení procesu zadržoval ve vězení (LV VI, 4, 10; VII, 4, 3—4).

O průběhu řízení není zpráv. Víme jenom, že nesvobodný byl zásadně vyslýchán na mučení (a to nejen v záležitosti vlastní, ale i v případě, že vystupoval jako svědek nebo udavač apod.). I ve vizigótských zákonech se proto často setkáváme s charakteristickou dikcí *torqueri* = *interrogari*, i vizigótský zákonodárce považoval proto za nutné chránit zvláštní normou v zájmu pána, jehož otrok byl nepravdivě nařčen a potom při výslechu bezdůvodně mrzačen (CERL 11).⁴⁵⁾

Potrestáním otroka však obyčejně nebývala záležitost ukončena. Deliktem vznikla napadenému majetková újma, kterou bylo třeba vyrovnat: tělesným potrestáním se poškozenému dostalo jenom morální satisfakce za zlovolné a společensky nebezpečné jednání, způsobenou škodu ovšem zbičování nebo smrt pachatele postihnout nemohly. U pachatelů svobodných spravilo placení kompozice obojí: část sumy měla povahu náhrady, zbytek byl penálního charakteru. Otroci majetek neměli a sám tedy náhradu poskytnout nemohl. Musel ji proto vyrovnat jeho pán.

Podle vizigótského práva ručil majitel za delikty svého otroka do výše objektivní hodnoty „škodlivé věci“, tj. otroka-pachatele. Nechtěl-li plnit zákonem stanovenou náhradu, zbavil se odpovědnosti tím, že delikventa vydal poškozenému. Je pochopitelné, že k takovým důsledkům nechal pán dojít jenom ve výjimečných případech, např. tenkrát, když povinné plnění pře-

vyšovalo hodnotu pachatele samého — slovy zákona: „*cum duplum vel triplum damni fecerit, quam quod eundem servum valere constiterit*“ (LV VIII, 2, 2).

V podrobnostech stanoví „*leges antiquae*“ tato pravidla:

1. pán hradí za otroka obyčejně jenom vzniklou škodu. Formou bývá někdy prostá naturální restituce (LV VIII, 4, 8; VI, 4, 11 aj.), jindy je objem náhrady určován volným uvážením soudu nebo svědků (LV VIII, 3, 12; VIII, 3, 10; VIII, 3, 2; VIII, 2, 1—2 aj.);

2. v případě, že vznikla škoda jenom nepatrná nebo těžko postižitelná, event. došlo-li pouze k ohrožení, není pán otroka vázán vůbec a místo má jen zbičování pachatele (LV VIII, 4, 26; VIII, 5, 3; VIII, 4, 15; VIII, 3, 14).

3. jenom ve výjimečných situacích je pán povinen platit za otroka více než prostou náhradu: tak šestinásobek (event. trojnásobek) hodnoty ukradených věcí podle LV VII, 2, 14, šestinásobek škody vzniklé nepravdivým udáním otroka podle LV VII, 1, 1 apod.;

4. byl-li otrok odsouzen k trestu smrti nebo zákonem zotročen poškozenému, nevznikaly pánovi zpravidla žádné další závazky. Jen zcela mimořádně se v takových případech povoloval výkup: *antiqua* LV VII, 2, 1 připouští možnost odvrátit popravu otroka-žháře, podobně LV VII, 2, 20 a LV VII, 3, 6;

5. jenom v jediném případě se připouštělo, aby pán osvobodil otroka od trestu tělesného: způsobil-li škodu na vinici, nebyl bičován, jestliže pán zaplatil kompozici, za 6 zničených trsů révy po 1 solidu (LV VIII, 3, 5).

O formách exploatace otrocké pracovní síly dochovaly „*leges antiquae*“ jenom málo přímých zpráv. Záleželo vždycky na vůli pána, jaké zaměstnání pro nesvobodného člověka určil. Zakázáno bylo pouze využívat jej k páchání trestných činů, také prostituování otrokyně se nedovolovalo (LV III, 4, 17).

Otroci, kteří patřili méně zámožným držitelům, podléhali zpravidla bezprostředně pravomoci svého pána. Na statcích aristokracie zastupovali majitele zvláštní hospodářští správcové (*actores, villici*),⁴⁶⁾ kteří dožírali na práci, vedli běžnou hospodářskou agendu, vybírali dávky a jménem pána odpovídali za jednání všech lidí podřízených (LV VI, 1, 1). Za jakých podmínek otroci na pozemcích pánů pracovali, není z vizigótských zákonů bezprostředně známo. Zdá se však, že zcela běžným jevem bylo vydělování otrockého pekulia.

Dvě okolnosti nasvědčují tomuto závěru: především obecná tendence vývoje jihogalského a hispánského hospodářství v 5. a 6. století. Již několikrát jsme upozorňovali na skutečnost, že forma nesvobodné a polozávislé malovýroby se postupem doby stávala převládajícím typem výrobních poměrů; za druhé — úprava právního postavení otroků v textech Leovigildova kodexu. „*Leges antiquae*“ uvádějí otrocké pekulium výslovně jenom na jediném místě (LV V, 4, 16). Nepřímo je sice dokládají celou řadou ustanovení (např. LV V, 4, 15; 16; VII, 1, 1; V, 5, 6), pro existenci otrockých pekulií nejsou však tyto drobné, většinou velmi konkrétní právní normy zdaleka tak charakteristické jako zvláštní obecné stanovisko, ze kterého zákonodárce při posuzování postavení

otroků někdy vychází. Toto stanovisko je nové a je v rozporu se zásadami klasického práva otrokářského a patrně i patriarchálních systémů germánských. Nelze se proto divit, dochází-li docela určitého výrazu v jednotlivých zákonech zatím jenom sporadicky. Sama skutečnost, že se vůbec objevuje, je velmi důležitá a pro hospodářský i společenský vývoj příznačná.

Při stanovení odpovědnosti pána za jednání otroků vycházejí „*leges antiquae*“ většinou ze zásady, že otrok nemá žádný majetek a že proto náhradu škody musí za něho poskytovat sám majitel. Zdá se však, že některé zákony připouštějí i řešení jiné. Tak stanoví LV VIII, 3, 6 (zničení plotu a náhrada vzniklé škody): „*Quod si servus hoc nesciente domino fecerit, et damnum solvat et sepe reparat et C flagella suscipiat.*“ Podobně LV VIII, 3, 2 (škoda způsobená v zahradě): „*ita ut, si servus hoc fecerit, super compositionem ipsius damni L flagella extensus accipiat.*“ Kdo poskytuje majetkové plnění v těchto případech? Gramatický výklad prvé normy by nasvědčoval, že otrok sám. Dikce druhého zákona je neurčitá, připouští obojí, otroka i pána. Mohl však otrok poskytnout majetkové zadostiučinění? Podle stanoviska zákonodárce již někdy ano. Posuďme alespoň tyto texty: LV VII, 1, 1 — „*Servus vero si compositionem pro se exolvere non potuerit, aut si noluerit pro eo satisfacere dominus, servum pro reatu tradere non moretur.*“ LV VIII, 3, 10 — „*Si vero servus hoc sine iussu domini fecerit, omne damnum aut ipse aut eius dominus reddat, et ipse servus LX flagella suscipiat.*“ Podobně LV IX, 2, 2 a IX, 2, 5. Ve všech těchto případech zákonodárce připouští, že otrok má majetek a že je schopen poskytnout vyrovnání deliktu sám. Z textu vyplývá, že nejde jenom o prostou správu a užívání pekuliárních věcí, které patří vlastníkovi otroka. Majetek je oddělen a oprávnění nesvobodného jsou širší. Jinak úplně ztrácí smysl alternativa „*aut servus — aut dominus*“ v prvních dvou citovaných normách. V LV IX, 2, 2 a IX, 2, 5 alternativa ostatně vůbec chybí: jde-li o královského otroka, je zavázán jediné on sám.

Podstatou otrokova majetku nemůže být nic jiného než původní pekulium. Hospodářská nezávislost, kterou nesvobodnému producentu jeho vydělení zajišťovalo, dosahovala však již v 6. století značné intenzity, zásada naprosté právní nesamostatnosti otroků byla prolamována a nesvobodným přiznávána jistá dávka subjektivity, v našem případě majetkoprávní. Otrok neměl ovšem právo vlastnické, věci pekuliární patřily i nadále pánovi, jeho vztah k nim se však natolik oslaboval, že např. antiqua LV VII, 1, 4 nazývá jejich opětovné přisvojení vindikací („*si servus fuerit, et dominus servi substantiam eius sue vindicet potestati...*“).

Poměr otroka k objektům pekulia je juristicky sotva definovatelný, stejně poměr pána, původně vlastníka. Zdá se však jedno: výše citované „*leges antiquae*“ jsou patrně jedním z prvních dokladů existence zvláštního vztahu, zvláštní instituce, jež bývá později v literatuře nazývána „děleným vlastnictvím“. „*Leges antiquae*“ ji zachycují ještě v zárodcích, v prvních stadiích

vývoje. Uvidíme dále, jak zákonodárství vizigótských králů 7. století ji dále rozvinulo a stabilizovalo.

S upevněním hospodářské nezávislosti otroků těsně souvisí i další nový rys vizigótského práva 6. století, uznání částečné způsobilosti nesvobodných k právnímu jednání. „*Quidquid servus domino non iubente dividerit vel fecerit*,“ stanoví antiqua X, 1, 10, „*excepto quod lex permittit, firmum non esse iubemus, si id dominus servi noluerit custodiri*.“ Forma, jak vidíme, je ještě negativní a právní účinky se přiznávají jenom výjimečně. Budeme-li hledat normu, na kterou se odkazová antiqua X, 1, 10 vztahuje, dojdeme k závěru, že ve vizigótském kodexu přichází v úvahu jen jediné místo. Je to LV V, 7, 16, zákon nadepsaný rubrikou „*De libertis et rebus fiscalium servorum*“. Z rubriky je patrné, že jde o ustanovení speciální, které se netýká všech otroků v zemi, ale jenom jedné jejich kategorie, otroků královských. Již výše v textu jsme si povšimli, že královští otroci měli privilegované postavení a že sami hradili kompozice zákonem stanovené;⁴⁷⁾ jejich hospodářská a společenská závislost na osobě pána byla zřejmě menší než u ostatních nesvobodných. U královských otroků se proto také nejdříve připustila výjimka z obecné zásady naprosté nezpůsobilosti otroka k právnímu jednání. Zákonem LV V, 7, 16 jim bylo povoleno zcizovat za určitých podmínek movité i nemovité věci z pekulia, poskytovat donace chrámům apod.⁴⁸⁾ Otrokům osob soukromých výjimky v 6. století patrně ještě neprosplávaly. Nasvědčuje tomu alespoň zákon krále Chindasvinda z první poloviny 7. století: zákon ruší dosud platná pravidla, jež nedovolovala otrokům právoplatně disponovat předměty pekulia, a zavádí režim volnější.⁴⁹⁾ Soukromí otroci získali jím výhody, které královským otrokům přiznala již antikva LV V, 7, 16.

Nakonec ještě dvě důležité poznámky.

I. Několikrát jsme mluvili o uvolnění hospodářské závislosti lidí nesvobodných a růstu jejich společenské samostatnosti. Netřeba zvláště zdůrazňovat, že právní úpravu postavení otroků neurčovaly ekonomické momenty lineárně. Působila i řada faktorů jiných: tak germánské obyčeje a zvyklosti, jež vyrůstaly ještě z patriarchální formy otroctví, jistý vliv vykonávala nesporně křesťanská ideologie, v úvahu přichází i všeobecná politická situace v zemi, konkrétní postuláty vládnoucí třídy v zájmu upevnění moci aj.

II. Společenské osamostatnění otroků došlo ve vizigótském právu konkrétního výrazu: 1. v uznání omezeném majetkoprávní způsobilosti; 2. v uznání omezené způsobilosti k právnímu jednání u privilegované kategorie nesvobodných; 3. v obecném uznání trestní odpovědnosti otroka za spáchaný delikt.

To jsou momenty hlavní, ne však všechny. Třeba uvést dále: 4. vizigótský otrok se souhlasem pána mohl vystupovat jako žalobce na soudě (LV VII, 1, 2); 5. ve výjimečných případech bylo otroku dovoleno žalovat i vlastního pána, event. proti němu svědčit (LV III, 4, 10; VI, 1, 4). 6. Právo respektu-

valo do jisté míry otrokovy svazky rodinné. Soužití nesvobodných nemělo být pány rušeno (LV IX, 1, 15; III, 2, 5),⁵⁰⁾ uznávaly se i příbuzenské vztahy mezi nesvobodnými (LV V, 7, 13);⁵¹⁾ 7. objevily se zvláštní kategorie otroků, nejen fakticky, ale i právně přestali být nesvobodní považováni za jednotnou třídu obyvatelstva.⁵²⁾

Pokud jde o faktický stav, možno říci, že postavení otroků bohatých pánů bylo lepší a volnější než postavení otroků pánů nezámožných. Proto považuje *antiqua* LV III, 4, 17 zotročení prostitutky člověku chudému za zostření trestu: „*donetur a nobis alicui pauperi, ubi in gravi servitio permaneat...*“.

Pokud jde o diferenciaci právní, rozlišovali se otroci královští (*servi dominici*, *servi nostri*), otroci církevní a otroci osob soukromých. Právní postavení prvních dvou kategorií upravovaly zvláštní normy, pro třetí skupinu platila ustanovení obecná.

O privilegiích otroků královských jsme se již několikrát zmínili.⁵³⁾ „*Servi dominici*“ dostávali od panovníka majetek, jehož podstatou bývaly movitosti i nemovitosti, někdy i otroci. Jak volně se svěřeným majetkem někteří královští otroci nakládali, dokládá např. *antiqua* LV V, 7, 6: zakazuje manumisse pekuliárních otroků bez souhlasu krále, zakazuje volný prodej nemovitostí a otroků („*servus dominicus*“ je mohl prodávat jen jiným královským otrokům), donace chrámům a lidem chudým připouští jen v omezeném rozsahu. Z textu zákona je patrné, že majetek královských otroků býval někdy veliký.⁵⁴⁾ Ani proto nepřekvapí, čteme-li v usnesení III. koncilu v Toledu (r. 589),⁵⁵⁾ že královští otroci zakládali a stavěli kostely a „*de sua paupertate*“ (!!) je i dotovali. Pokud jde o veřejné funkce, možno říci jenom tolik: „*servi dominici*“ měli volný přístup k nejvyšším hodnostem říšským („*officia palatina*“),⁵⁶⁾ z textu Leovigildova kodexu je však známe jenom jako „*compulsores exercitus*“, jako posly svolávající gótskou domobranu (LV IX, 2, 2; IX, 2, 5).⁵⁷⁾

Postavení královských otroků bylo docela zvláštní: v denním životě se nejen vyrovnávali, ale i předčili mnohé svobodné. Teoreticky byli sice otroky, samy právní normy však omezení jejich způsobilosti, jinak samozřejmě, posuzují spíše jako výjimky (cf. LV V, 7, 16; III, 2, 3).

Církevní otroky ponecháme zatím stranou. O postavení těch, kteří patřili ariánské církvi, nic nevíme („*leges antiquae*“ nedochovaly jediný zákon, který by se církevních otroků výslovně týkal), právní postavení otroků chrámů a institucí církve katolické bylo potom docela svérázné. Upravovaly je normy římského práva a kánony vizigótských koncilů. O nejvýznamnějších jsme již mluvili v souvislosti s Alarichovým Breviariem, o vývoji od konce 6. století pojednáme později.

Pokud jde o otroky soukromé, platila pro ně obecná ustanovení Leovigildova kodexu. Již v 6. století došlo i v jejich řadách k právní a společenské diferenciaci. *Antiqua* LV III, 4, 15 rozlišuje dvě různé kategorie otrokyň, „*ancillae idoneae*“ a „*ancillae inferiores*“. Není známo, podle jakého kritéria, první skupina

je však zákonem chráněna intenzivněji.⁵⁸) Pro společenskou diferenciaci nesvobodných je velmi charakteristické i ustanovení LV II, 2, 8. Zákon zakazující „*cessio in potentiorum*“⁵⁹) počítá se skutečností, že jako „*persona maior*“ se může objevit i člověk nesvobodný.⁶⁰) Jde patrně především o královského otroka, mohl to však být i otrok soukromý. Textace místa alespoň tuto eventualitu nevylučuje.

Nakonec několik poznámek o zákonných důvodech zániku otroctví podle kodexu Leovigildova.⁶¹) Vizigótský otrok mohl nabýt svobodu: 1. vydržením, 2. manumissí, 3. ze zvláštních důvodů.

1. Prvý důvod byl mimořádný. Podle LV X, 2, 2 prospívala otrokovi padesátiletá lhůta.⁶²)

2. Propuštění na svobodu mělo různé formy, většinou římské provenience. *Antiqua* V, 7, 1 uvádí propuštění listem (*per scripturam*) a propuštění ústní za přítomnosti svědků (*manumissio presentibus testibus*). Listem mohl být testament nebo tzv. *cartula libertatis*. Svědci se povolávali v počtu dvou až pěti (LV V, 7, 1 „*trium aut quinque testium... testimonio...*“) a musili to být lidé důvěryhodní (L. c. „*quibus credi possit*“). Často se odbývala manumisse za přítomnosti duchovních osob (LV V, 7, 9; V, 7, 2).

Otroka propouštěl na svobodu vlastník, manumisse cizího otroka byla neplatná a trestná. Otrokům královským dával svobodu panovník (LV V, 7, 16). Propuštěnému býval obyčejně ponechán majetek, který až dosud spravoval (*pekulium*), někdy byl ještě obdarován zvlášť (LV V, 7, 1; V, 7, 13).⁶³)

3. Jako zvláštní důvod nabytí svobody možno uvést dvojí prodej otroka za hranice. Vrátil-li se, stává se svobodným (LV IX, 1, 10).⁶⁴)

*

Platně provedenou manumissí se nesvobodný člověk stával libertinem — propuštěncem, příslušníkem zvláštní kategorie obyvatelstva, jež stála mezi svobodnými a otroky. Teoreticky byl propuštěnec člověkem svobodným (někdy je označován i termínem *ingenuus*), jeho práva však zákon i obyčej zkracovaly.⁶⁵)

„*Leges antiquae*“ dochovaly o libertinech jenom málo ustanovení. Stručně je možno charakterizovat jejich obsah takto: mezi propuštěncem a bývalým pánem (*patronem*) trvalo i po provedení manumisse právní pouto. Libertinus musel prokazovat pánovi úctu a vděčnost, nesměl jej urážet, nesměl proti němu, jeho dětem, dědicům a vnukům svědčit na soudě (LV V, 7, 9—11).⁶⁶) Porušení povinností stíhala „*revocatio in servitute*“.⁶⁷) Byla-li při propuštění sjednána nějaká úmluva, byl propuštěnec povinen ji dodržovat (LV V, 7, 9).

Patronovi příslušely nároky na propuštěncův majetek: zemřel-li libertinus bez legitimních potomků anebo opustil-li patrona, vracely se věci při manumissi darované nazpět. To, co propuštěnec nabyl prací na pozemcích patrono-

vých, patřilo zpoloviny patronovi, polovinou disponoval propuštěnec sám (LV V, 7, 13).

Ve vztahu k ostatním svobodným platilo: propuštěnec byl bývalý otrok a nemohl se nikdy vyrovnat osobám na svobodě zrozeným. Nesměl proto proti nim svědčit („*quia indignum nostra pensat clementia, ut libertorum testimonio ingenuis damna concutiantur*“ — LV V, 7, 12), jeho wergeld obnášel patrně již v 6. století jenom polovinu wergeldu člověka svobodného (cf. doplňky k LV VIII, 4, 16).⁶⁸) Se svobodnou ženou mohl libertinus uzavřít pravoplatné manželství,⁶⁹) zakázáno a přísně trestáno bylo toliko soužití s patronkou (LV III, 2, 2).⁷⁰) Zakázáno bylo i spojení propuštěnců s otroky, děti ze svazku zrozené patřily pánovi nesvobodného partnera (LV III, 2, 4). Podle vizigótských zákonů 6. století netrvala společenská a právní méněcennost propuštěnců beze změn. Po generacích se vázanost oslabovala (cf. LV V, 7, 11—12).⁷¹)

Libertinové tvořili polozávislou vrstvu vizigótského obyvatelstva. Sotva to však byla vrstva jednotná. I v jejích řadách probíhala majetková diferenciacce a vedle zámožných a bohatých žilo množství libertinů nemajetných, na patronovi hospodářsky naprosto závislých. Samy „*leges antiquae*“ posuzují někdy status propuštěnce jako odrůdu postavení otrockého. Tak např. *antiqua* LV IV, 4, 2 vylučuje odpovědnost libertina za trestné jednání stejným argumentem jako u otroka: „*solus patronus ad omnem satisfactionem et pene et damni teneatur obnoxius; nam illi non erunt culpabiles, qui iussa patroni videntur esse complentes*...“ Zákonodárce nemohl vycházet z donucení právního. Libertinus byl svobodný člověk a bezpodmínečně patrona poslouchat nemusel. Východiskem se stala zřejmě hospodářská závislost, která vydávala propuštěnce patrnovi na milost a nemilost.

Majetková a politická diferenciacce libertinů patrně v 6. století ještě konkrétního výrazu v právních normách nedošla. Setkáváme se s ní až v zákonech králů 7. století.⁷²)

Ve vizigótském státě nebyli patronům podrobeni jenom propuštěnci, patrona mohli mít i lidé svobodní (*ingenui*). Bývali to hlavně lidé málo zámožní nebo chudí, kteří nebyli schopni obhájit svou existenci sami. Dávali se proto spolu se svými rodinami do „ochrany“ (*in patrocinium*) hospodářsky a politicky vlivným a za ochranu jim prokazovali různé služby. V té podobě, v jaké se s institucí patrocinia setkáváme ve vizigótských zákonech 5. a 6. století, jde asi o kombinaci dvou forem: římské praxe patrocinia a germánské praxe družinové. Římskou dokládá pro Galii a Hispánii bohatě Salvianus z Marseilles,⁷³) germánským kořenům se zdá nasvědčovat skutečnost, že „*ingenuus in patrocinio*“ je na několika místech zákonných textů nazýván gótským termínem „*saio*“ („*sagio*“).⁷⁴) Jinak je terminologie římská: vyhledat si ochránce = *patronum sibi eligere; se commendare*;⁷⁵) chráněný = *buccellarius; qui in patrocinio est; in patrocinio vel obsequio retentus*;⁷⁶) ochránce = *patronus*;⁷⁷) vzájemný poměr patrona a chráněného = *patrocinium; obsequium*.⁷⁸)

Z textu vizigótských zákonů je zřejmé, že svobodný člověk, který vyhledal ochranu, se dostal do postavení, které bylo velmi blízké postavení propuštěnce. Porovnáme-li např. normy, které regulují majetkové poměry libertinů, s normami, jež se týkají „osob chráněných“, uvidíme, že úprava je s drobnými odchylkami úplně stejná.⁷⁹⁾ Také stanovení trestní odpovědnosti pána je v LV VI, 4, 2 a VIII, 1, 3 pro obě kategorie společné.⁸⁰⁾

De iure měl „*ingenuus in patrocínio*“ více volnosti než propuštěnec. Na propuštěnci lpěla skvrna otrockého původu, první vyhledal ochranu dobrovolně. Propuštěnec nesměl opustit patrona, aniž s tím patron souhlasil, člověk chráněný mohl naproti tomu odejít kdykoliv volně (LV V, 3, 1). Na druhé straně ovšem předpokládá LV VI, 4, 2, že člověk v patrociniu se nemůže vzepřít příkazu patrona, byť i šlo o příkaz k vykonání trestného činu, a presumuje jeho nevinu, jakoby šlo o nesvobodného.⁸¹⁾ Podobně i LV VIII, 1, 3. Stejně jako u propuštěnců vychází zřejmě i zde zákonodárce z faktické, hospodářské závislosti chráněného na osobě patrona.

Ze zákonných textů je známo, že člověk, který vyhledal patrocinium, dostával od patrona majetek.⁸²⁾ Užíval ho tak dlouho, dokud prokazoval svému ochránci služby, při odchodu muselo být „darované“ vráceno (LV V, 3, 1). Již tím byla volnost chráněného člověka omezována. Připočteme-li potom závazky, které vůči patronovi vznikaly, vezmeme-li v úvahu pravděpodobnost zadlužení, uvidíme, že právní nezávislost byla často jenom teoretická. Již Salvianus nazýval patrocinia zastřenou formou otroctví,⁸³⁾ ve vizigótském státě tomu nebylo patrně jinak. Není nutno předpokládat, že by všichni „chránění“ musili sdílet osud stejný. Mohli existovat i takoví, kteří do úplné závislosti neupadli (ve vizigótských zákonech mají např. *saiones* postavení dosti volné, fungují ovšem jako osobní služebníci — poslové patrona),⁸⁴⁾ ve společenském průměru lze však mít za to, že i forma patrocinia se stala jedním ze způsobů znevůliování svobodného obyvatelstva.

Vedle otroků — lidí úplně nesvobodných — tvořili propuštěnci a „*ingenui in patrocínio*“ zvláštní vrstvu polozávislých producentů. Hospodářským vývojem se postavení nesvobodných a polosvobodných postupně sblížovalo. Lze tak usuzovat z obecných vývojových tendencí, dokladem mohou být i samy „*leges antiquae*“. Ty z nich, které proklamují volnost a svobodu lidí komendovaných (LV V, 3, 1—2), byly převzaty z Eurichova kodexu, jsou tedy historicky starší. Až z 6. století pocházejí ty, které ztotožňují postavení komendovaných s postavením propuštěnců a vycházejí z faktické závislosti, ne-li přímo nesvobody.⁸⁵⁾

Pro sblížování s otroky mluví hospodářská situace: u nesvobodných i polosvobodných lidí jde v podstatě o jeden a týž typ výrobního poměru. Jsou to drobní producenti, první s menší, druhí s větší dávkou ekonomické a právní samostatnosti.

Kolonát není vizigótským zákonům 6. století znám.⁸⁶⁾

1. Část

Od Reccareda k Chindasvindovi

„*Leges antiquae*“ podávají v hrubých rysech obraz vývoje vizigótského práva do doby panování Leovigilda. V hrubých rysech nutno říci proto, že zůstává skoro úplně stranou právo obyčejové, a dále proto, že ani právo psané není dochováno v úplnosti. „*Leges antiquae*“ představují jenom výběr ze zákonů, jež byly součástí Leovigildovy kodifikace práva.¹⁾

Zprávy o vývoji práva ve století sedmém jsou úplnější. O obyčejovém právu slyšíme sice i nadále velmi málo,²⁾ forma dochování práva psaného se však změnila. Od doby krále Reccareda jsou všechny vizigótské zákony opatřeny jménem krále, který je publikoval.³⁾ K tomu přistupuje i skutečnost, že z poloviny 7. století máme dochovaný celý kodex platného práva.⁴⁾ Ani tento kodex pravděpodobně nezachytil právní instituce v úplnosti, lze však důvodně mít za to, že zahrnul ty nejvýznamnější a že patrně jenom drobnosti zůstaly stranou.

Okolnost, že zákony od vlády Reccaredovy jsou opatřeny jménem krále, je historicky velmi důležitá. Zatímco u většiny norem, jež nesly označení „*antiquae*“, jsme nemohli stanovit jejich stáří a byli jsme odkázáni většinou na poukaz, že jde o normy vydané nejpozději v druhé polovině 6. století, je možno u zákonů novějších stanovit jejich stáří přesněji.

Již vzhledem k této zvláštnosti pramenného materiálu mohla být doba Reccaredova pojata jako periodizační uzel. Přistupovala však ještě okolnost další. Reccared byl prvním katolickým králem na vizigótském trůně. Již třetího roku své vlády — r. 589 — zřekl se na slavnostní třetí synodě katolického duchovenstva v Toledu ariánské hereze a vyhlásil katolicismus jako oficiální formu vyznání křesťanské víry.⁵⁾ Pro politické dějiny vizigótského státu měl tento akt nemalý historický význam.⁶⁾ Katolická církev — jeden z největších velkostatkářů v zemi — se postavila po bok vizigótsko-římské šlechty jako plnoprávný partner. Netrvalo dlouho a katolická církev se stala spolu s králem hegemonem vládnoucí třídy vizigótského státu. Z církevních koncilů katolického duchovenstva vyrostl v průběhu 7. století reprezentativní orgán prosazující nejen zájmy církve, ale i světských velmožů.⁷⁾ Vizigótský král nevládl nadále sám, ale spolu s koncily.⁸⁾ Všechny důležitější státní akty byly realizovány v souhlasu s nimi: koncily potvrzovaly a schvalovaly zákroky panovníka ve vnitřních i zahraničních záležitostech, nejednou přímo samy na svých jednáních tyto problémy projednávaly. Usnesení koncilů původně jenom církev zavazující opatrovali vizigótské králové 7. století často státní sankci a kánony se tak stávaly obecně závaznými zákony.

Charakteristika a analýza legislativní činnosti vizigótských králů je tak od dob Reccaredových nemyslitelná bez přihlédnutí k vlivům, které katolická církev vykonávala.

Politicky a hospodářsky je možno období posledního desetiletí 6. století a první poloviny 7. století charakterizovat jako období stabilizace panství vizigótsko-římské duchovní i světské aristokracie.⁹⁾ Teritoriální rozmach státu, jehož pevnou základnou se stala úspěšná expanzivní politika Leovigildova,¹⁰⁾ byl v době panování Sisibuta (612—620) a Svintily (620—631) zdárně dovršen. Vizigóti ovládli s výjimkou nevýznamných oblastí Basků a aragonských

Pyreneji celý iberský poloostrov.¹¹⁾ Odpor stoupců arianismu — části vizigótské aristokracie, která využívala ariánské církevní organizace k prosazování vlastních zájmů — byl v krátké době zlomen.¹²⁾ Národnostní protiklad Římanů a Germánů, jenž ani dříve nehrál významnější politickou úlohu, se dále oslabil. Již za Leovigilda neexistoval zákaz vzájemného konubia (LV III, 1,1),¹³⁾ sjednocením náboženské organizace byl odstraněn jeden z posledních zevních znaků rozdílnosti.

Pozice vládnoucí třídy se upevnily. Využíváním otroků a závislých vrstev obyvatelstva byla posilována hospodářská potence pozemkové aristokracie církevní i světské a usnadňován boj proti neprivilegovaným vrstvám drobného rolnictva (především germánského), směřující k jeho úplnému podrobení. Již zákony 6. století podávaly nejeden výmluvný doklad o úpadku drobných svobodných producentů. Vzpomeňme jenom na časté zotročování pro delikty, na časté zotročování pro dluhy, připomeňme praxi patrocinií, doplňme nezbytné násilné a protiprávní metody magnátů, které v zákonech pochopitelně výrazu nedošly, vzpomeňme potupného trestního práva, jež obsahují „*leges antiquae*“: je charakteristickým dokladem úpadku společenského významu neprivilegovaných vrstev svobodných.¹⁴⁾ Proces potlačování a porobení postupoval v 7. století nezadržitelně dále. Budeme mít ještě nejednou příležitost povšimnout si jeho symptomů v zákonných materiálech, předběžně snad možno poznamenat, že v druhé polovině 7. století bylo v zemi již tak málo svobodných a nezávislých lidí, že musila být podniknuta zvláštní opatření k reorganizaci armády: její hlavní kádr, drobný svobodný sedlák, nebyl už k dispozici v dostatečném počtu. Jak upadal význam nižších vrstev svobodného obyvatelstva a jak se zmenšoval jejich počet, přibývalo v zemi lidí nesvobodných a polosvobodných, otroků, propuštěnců a osob komendovaných.

Svrážná společenská a ekonomická situace 5. a 6. století, kdy vedle závislých tvořili významnou výrobní sílu i lidé nesvobodní, byla jen přechodného rázu. Tendence směřovala k nesvobodě bezprostředního producenta.

Pokud jde o období vlády prvních katolických králů vizigótských (období od konce 6. do poloviny 7. století), je pramenný materiál poměrně chudý. Kodex práva dochoval jenom tři zákony Reccaredovy a dva zákony Sisibutovy. Něco více obsahuje formulářová sbírka z Kordoby, nejlépe jsme informováni o legislativě církevní. Od nastoupení Reccareda a konverze ke katolicismu se do poloviny 7. století konalo 12 koncilů vizigótského duchovenstva, z toho 4 celostátní, „národní“.

Z Reccaredových zákonů se problému právního postavení lidí závislých dotýkají pouze dva. Prvý (LV XII, 1, 2) zakazuje státním úředníkům vydírat obyvatelstvo jim podléhající. Vedle hrabat, jejich zástupců a jiných jsou k opatrnosti nabádáni i „*comites patrimonii*“, „*actores fisci nostri*“ a „*procuratores*“ — tedy hospodářští správci královských domén. „*Actores fisci*“ (podle textu osoby svobodné i nesvobodné) měli stejné poslání jako „*actores*“ osob soukromých. Organizovali práci na královských statcích, dozírali na pracující otroky a propuštěnce, rozhodovali jejich vzájemné spory a odpovídali jménem krále za jejich jednání vůči osobám třetím. Podle Reccaredova zákona patřily kontroverze mezi soukromými osobami a královskými poddanými zásadně před řádné soudní instance. Princip nebyl nový, v obecnější podobě jej formulovala již *antiqua* LV VI, 1, 1.¹⁵⁾ Reccared pravidlo opakoval zřejmě proto, že si královští „*actores*“ osobovali právo rozhodovat rozepré i v situacích, kdy

jím soudní pravomoc nepříslušela: typicky tenkrát, kdy jednou stranou byla osoba cizí, jejich moci nepodřízená.

Druhý Reccaredův zákon (LV XII, 2, 12)¹⁶⁾ tvoří první článek řetězu později tak hojně a smutně proslulé protižidovské legislativy vizigótské. Zakazuje židům nabývat křesťanské otroky, přísnou sankcí hrozí všem, kdo by se pokusili nesvobodné křesťany obrátit na židovskou víru, a nakonec sankcionuje, aby otroci, kteří odmítnou stát se židy, byli svobodnými lidmi. Jde vesměs o zásady, jež znalo právo římské a jež ve vizigótském státě platily již dříve jako součást Alarichova Breviaria.¹⁷⁾

Opravdu nové rysy právní úpravy přináší až protižidovské zákonodárství krále Sisibuta. Jsou to dvě konstituce (LV XII, 2, 13; 14), publikované hned prvním rokem jeho vlády, r. 612.

Dříve než se seznámíme s jejich obsahem, je třeba odbočit malou poznámkou. Z hlediska historického vývoje instituce otroctví nemá protižidovská legislativa vizigótských králů základní význam, protože jde o zvláštní, atypické zásahy politické moci do hospodářského a společenského vývoje, jež nemohly nějakým podstatným způsobem postavení otroků ve vizigótském státě ovlivnit anebo změnit.¹⁸⁾ Nebylo by proto ani třeba se protižidovskými zákony podrobněji obírat. Problém má však i aspekt jiný. Jednotlivé normy neobsahují jenom specifika, ale velmi často i zásady obecně platné, tj. ustanovení, jež obracejí vývoj instituce otroctví vůbec, nejen u židů.

Zákony Sisibutovy dokládají například velmi názorně praxi otročských pekulií, zejména pekulií pozemkových. LV XII, 2, 13 stanoví, že všichni křesťanští otroci, kteří v době vydání Reccaredova zákona byli v pravomoci židovských pánů, nabývají svobodu a stávají se „občany římskými“.¹⁹⁾ Text zákona říká: „...ad statum ingenuitatis ... revertantur et prenati in politiicis publicis adque secundum eorum peculium iustissima aderatione censiti vitam in propriis laboribus ingenuitate transigere valeant.“ Norma, jak vidíme, předpokládá, že otrok obvykle užívá pekulia, a to pekulia pozemkového. Dokládá to ostatně výrazně i její poslední věta. Otroci, kteří se dají pokřtít, stávají se ex lege propuštěnci, a to propuštěnci naprosto nezávislými.²⁰⁾ Pekulia, která drží, jim zůstanou, nemají-li žádná, musí jim je bývalý pán-žid dodatečně zřídit. Ze získaného majetku platí osvobozený census.

Také druhý Sisibutův protižidovský zákon (LV XII, 2, 14) obsahuje řadu důležitých ustanovení. Po krátké preambuli podává především přehled forem právní závislosti, ve vizigótské společnosti obvyklých: „nulli Hebreo ... christianum liberum vel servum mancipium in patrocinio vel servitio suo habere, nullum ex his mercennarium nullumque sub quolibet titulo sibimet adherentem hec divalis sanctio fore permittit.“ Povšimněme si: *liber in patrocinio, servus in servitio, adherens* (termín zahrnující zřejmě nejrůznější způsoby právní i faktické závislosti)²¹⁾ — poměr kolonátní však uveden není. Ustanovení, které na citovaný odstavec navazuje, povoluje židům prodávat ty otroky, které nabyli dovozeným způsobem a které posavadní zákony neosvobodily.²²⁾ Otroci smí být prodáni jen v místě, kde je usazen, a s celým pekuliem; pokud je nemá, musí je žid-prodavatel podle návrhu kupujícího zřídit. Jde o pekulium nemovitě, protože zákon říká, že vydělením pekulia se musí zajistit, aby se prodej otroka nezměnil v jeho vyhnanství.

Vedle ustanovení o prodeji otroků obsahuje rozsáhlý Sisibutův zákon ještě celou další sérii předpisů, za zvláštní zmínku stojí však jen skutečnost, že zákonodárce neposuzoval židovský problém jako rasový, ale jenom čistě náboženský. Přijetím křesťanství bylo učiněno zákonům zadost a sankce nenastupovaly. Lze těžko říci, jaký účinek Sisibutovy normy v praxi měly.²³⁾ Generální sankce zákona LV XII, 2, 14 sice vyžadovala, aby do 1. července r. 612 nebyl žádný křesťan podroben židovi (židovi hrozila konfiskace poloviny majetku a ztráta nároku na závislého člověka i jeho pekulium), její efekt byl však více než problematický.²⁴⁾ S křesťanskými otroky židů se znovu a znovu setkáváme i v mladším zákonodárství vizigótských králů.

Vedle citovaných konstitucí Reccaredových a Sisibutových se z konce 6. a první poloviny 7. století nedochoval žádný jiný zákon vizigótského krále. V pramenném materiálu najdeme sice ještě jednu významnou památku — Reccaredův zákon potvrzující usnesení III. koncilu v Toledu — povaha dokumentu je však docela zvláštní a promluvíme o ní až v souvislosti s výkladem o právu kanonickém. Z doby Sisibutovy máme ještě k dispozici neoficiální pramen vizigótsko-římského práva, formulářovou sbírku z Kordoby. O jejím obsahu jsme již mluvili, a můžeme se proto omezit jen na několik poznámek.

Sbírka byla, jak víme, určena římskému i vizigótskému obyvatelstvu. Některé formule platily sice jen pro Římany, jiné jen pro Vizigóty, většiny předloh však mohlo být užíváno národnostmi oběma. Všechno to, co jsme o otrocích a propuštěncích řekli již dříve v souvislosti s charakteristikou vývoje římského práva, je možno nyní aplikovat i na právo vizigótské. Nebudeme výčet znovu opakovat, postačí poukaz na skutečnost, že formule předpokládají pravidelně existenci pekulia u nesvobodných,²⁵⁾ že držbu pekulia považují za charakteristický rys právního postavení propuštěnců²⁶⁾ atd. — že zkrátka svými dispozicemi odpovídají tendencím vývoje, jež jsme nastínili v posavadní analýze vizigótských zákonných textů.

Několik formulí je pro úplnost třeba uvést zvláště. Jde především o 32. číslo sbírky, formuli, jež je nadepsána titulem „*Cartula obiurgationis*“.²⁷⁾ Setkáme se v ní se zvláštním důvodem vzniku otroctví, s prodejem sebe sama. Člověk tísněný nouzí — hlavně asi dluhy — mohl nabídnout svou osobu druhému (v textu „*statum mzum venundandum propositum*“). Souhlasil-li „kupec“, zaplatil žadateli „trhovou cenu“ (anebo mu prominul dlužné plnění) a získal nad koupeným neomezenou pravomoc. Prodaný se stával jeho otrokem. „*Cartula obiurgationis*“ je nepochybně dokladem hospodářského a společenského úpadku třídy drobných svobodných producentů.²⁸⁾ Formulí užívali Římané

Vizigótové, ti patrně hojněji, protože svobodných malovýrobců bylo v jejich řadách více. Svědectvím úpadku neprivilegovaných svobodníků jsou i formule 36 a 37, obsahující předlohu výprosy půdy.²⁹⁾ „*Dum de die in diem egestatem paterer et huc illuc percurrerem, ubi mihi pro compendio laborarem, et minime invenirem*“, prosí bezzemek v první z nich, „*tunc ad dominationis vestrae pietatem cucurri, suggerens, ut mihi iure precario in locum vestrum... ad excolendum terra dare iuvenes*“.³⁰⁾ Poskytne-li pán půdu, slibuje žadatel poslušnost a zavazuje se poskytovat ročně z výnosu desátky a dávky „*ut colonis est consuetudo*“. V případě, že by neplnil, je pánovi vyhrazeno právo prekaristu z pozemků vyhnat: „*de supradictas terras foris expellere*...“. Prekarista se dostává do hospodářské závislosti a uvolňuje majiteli pozemků cestu získat nad ním nakonec i neomezenou moc právní.

Drobné zmínky o otrocích v ostatních formulích zvláště vytýkat netřeba. Vizigótská formulářová sbírka neobsahuje koneckonců nic podstatně nového, s čím bychom se už dříve v oficiálním právním materiálu nesetkali. Není však ani s tímto materiálem v rozporu a to je u soukromé, denní praxi zřejmě blíže stojící právní památky okolnost historicky nemálo významná.

V posledním desetiletí 6. století a první polovině století 7. nabízejí pro analýzu právního postavení lidí nesvobodných a závislých nejbohatší materiál nesporně akta vizigótských koncilů katolického duchovenstva. Stejně jako pro světské velmože tvořily i pro církev nemovitosti a lidé poddaní hlavní objekty bohatství. Proto byla jejich právnímu režimu věnována synodami neustále zvýšená pozornost.

Dříve než přistoupíme k rozboru synodálních kánonů, je třeba vytknout dvojí: 1. církev spravovala své záležitosti normami římského práva a jednotlivé kánony třeba proto posuzovat jako doplňky, resp. novely norem římských.³¹⁾ Kánony jaksi přizpůsobují římské právo církevním poměrům, nejednou pod vlivem vizigótského práva. Postupem doby vzniká tak svérázné vizigótské kanonické právo, jež se svým obsahem přibližuje silně romanizovanému vizigótskému právu světskému; 2. církevní kánony zavazují obvykle jenom duchovní osoby, pokud se potom týkají otroků a nesvobodných vůbec, tedy především otroků církevních. Protože však církev hospodařila na svých statcích stejnými formami jako podnikatelé světské, umožňují ustanovení o církevních otrocích některé závěry i pro otroky a propuštěnce světské. Tam, kde usnesení koncilu výslovně potvrdil král, šlo nejen o normy církevní, ale přímo o královský výnos obecně závazný. Uvidíme dále, že taková potvrzení nebyla ve vizigótském státě výjimkou.

První „*edictum regis de confirmatione concilii*“ se objevilo roku 589. Král Reccared jím dal světskou sankci usnesením III. koncilu toledského.³²⁾ V aktech této slavné synody³³⁾ je pochopitelně hlavní pozornost věnována zavržení arianismu a konverzi ke katolicismu,³⁴⁾ najdeme však i některá ustanovení týkající se hospodářských problémů církve, mezi nimi i kánony o lidech nesvobodných.

Zmíníme se především o třech, které jednají o otrocích fiskálních. Jeden (c. 15) jsme již výše citovali jako doklad privilegovaného postavení královských nesvobodných. Zakazuje, aby *servi domini* bez souhlasu panovníka zakládali a ze svého majetku dotovali kostely. Také druhý kánon (c. 8) bychom mohli uvést v této souvislosti: ti z královských otroků, kteří se stali kleriky, nesmějí být požadováni nazpět s odůvodněním, že je král daroval někomu jinému. Zůstanou trvale ve službách chrámu a platí jen daň z hlavy (*capitis sui tributum*) státní pokladně.³⁵⁾ Ustanovení je pro svérázný status fiskálních otroků velmi charakteristické, zejména tím, že připouští, aby zastávali duchovní úřad.³⁶⁾ Třetí kánon (c. 18) je svým obsahem blízce příbuzný Reccaredovu zákonu o zneužívání svěcené pravomoci (LV XII, 1, 2). Příkazuje, aby soudci a aktoři fiskálních domén se pravidelně 1. listopadu každého roku scházeli s duchovními svého obvodu a dostávali poučení, jak řádně a spravedlivě vést soudní a hospodářskou správu.³⁷⁾

Dispozice, jež se týkají otroků osob soukromých, nejsou nijak zajímavé (c. 16 přikazuje vyhubení pohanství v zemi a ukládá všem pánům „*extirpare hoc malum a possessione sua*“;³⁸⁾ c. 22 zakazuje bití otroků na počest zemřelého;³⁹⁾ c. 14 (= LV XII, 2, 12) nedovoluje židům nabývat křesťanské otroky,⁴⁰⁾ více

pozornosti zasluhují jenom články o otrocích církevních. Duchovenstvo na koncilu shromážděné si především vyžádalo na králi zvláštní privilegium: podle 21 kánonu měli být napříště nejen otroci církevních institucí (*servi ecclesiarum*), ale i otroci osob duchovních (*servi episcoporum vel omnium clericorum* — tedy koneckonců otroci osob soukromých) osvobozeni od veřejných dávek a břemen.⁴¹⁾

Dva kánony, c. 3 a 6, upevnilly vázanost církevního majetku. C. 3 omezil (v duchu usnesení koncilu v Agdě) právo biskupů volně zcizovat církevní věci, kánon 6 zavedl zvláštní režim pro manumisse otroků. Na rozdíl od práva světského platilo, že církevní propuštěnec nenabývá nikdy úplnou svobodu; zůstává v patrociniu chrámu, kláštera apod., a to nejen on sám, ale i jeho potomstvo. V patrociniu církve setrvávají trvale i ti, kdo byli sice propuštěni osobami světskými, církvi však svěřeni do ochrany (*ecclesiis commendati*).

Vedle národního koncilu v Toledu odbývala se za Reccaredovy vlády ještě celá řada synod provinčních. Jejich usnesení měla sice jenom místní platnost, protože však nejednou řešila problémy, jež na národních koncilech projednávány nebyly, jsou i tato rozhodnutí pro nás někdy důležitá.

Ještě téhož roku, co zasedala třetí synoda toledská, konalo se shromáždění katolického duchovenstva provincie narbonské (tzv. *Concilium Narbonense*).⁴²⁾ Z přijatých usnesení stojí za zmínku zejména 4. kánon. Zakázal všem lidem, svobodným i otrokům bez rozdílu národnosti, pracovat v neděli. Sankci na porušení převzal z práva světského: ingenuus měl platit pokutu 6 solidů hraběti (*comiti civitatis*), otrok byl bičován (*servus vero C flagella suscipiat*). Felix Dahn na okraj této kanonické formy poznamenal: „Für Verletzung der Sonntagsfeier durch Laien schreibt diese rein geistliche Versammlung bereits weltliche Strafen vor. Die Konfudierung von Geistlichem und Weltlichem ist schon vollständig.“⁴³⁾ Světskými tresty hrozí i dva další kánony narbonské synody: c. 14, kde se zakazuje kouzelnictví a hadačství, a c. 15, kde se trestá svěcení čtvrtka jako svátečního dne.

Usnesení nejsou sice pro právní postavení otroků nijak významná, citovali jsme je však proto, abychom ukázali, jak svéráznou praxí vymáhala vizigótská katolická církev své postuláty. Již záhy po konverzi vytvořily duchovní a světská moc politickou jednotu a vzájemně se doplňovaly. Uvidíme později, jak postupem doby pronikly církevní sankce do světských zákonů. Na kánonech narbonského koncilu je možno zatím pozorovat proces opačný: světské sankce (a tady sankce germánského původu) jsou užívány právem kanonickým.

Krátce poté, co zasedala synoda narbonská, konalo se na jaře r. 590 v městě Hispalis (dnešní Seville) shromáždění duchovenstva provincie Baetica (tzv. *Concilium Hispalense I.*).⁴⁴⁾ Pokud je z fragmentárně dochovaných zápisů známo, věnovala synoda nemálo času projednávání hospodářských otázek, zejména v souvislosti s případem biskupa Gaudentia.

Protože jde o případ z pramenů do podrobností známý a přitom pro vázanost církevního majetku velmi charakteristický, zmíníme se o něm několika slovy.

Gaudentius, biskup v Astigis,⁴⁵⁾ propustil za svého života na svobodu řadu církevních otroků, řadu jich daroval svým příbuzným. Když zemřel, poslal jeho nástupce Pegasius na shromáždění do Hispalis jmenný seznam všech propuštěných a darovaných s dotazem, co má dělat, zda Gaudentiovo jednání je platné. Synoda prozkoumala kanonická ustanovení a došla k závěru: jednání Gaudentia je platné za předpokladu, že náhradou za propuštěné byl dán církvi k dispozici všechen osobní majetek biskupův. „*Et ideo*,“ říká se v dopise, kterým shromáždění odpovídá biskupu Pegasiovi,⁴⁶⁾ „*si res praecessoris tui Gaudentii episcopi ecclesia vestra non possidet, liberi qui ab eo facti sunt, non sunt absoluti*.“ Synoda však chce posuzovat celý případ humánně a činí proto výjimky: usnáší se, aby otroci, kteří byli neoprávněně propuštěni, zůstali sice ve vlastnictví chrámů, aby však byli povýšeni do kategorie otroků kvalifikovaných — tzv. *servi idonei*. Pekulia, kterých užívají, nesmějí převádět na osoby třetí, mohou je však přenechat svým dětem a vnukům.⁴⁷⁾ Právní postavení potomků zůstane stejné jako postavení rodičů. Pokud jde o otroky, které Gaudentius z církevního majetku daroval svým příbuzným, musí býti navraceni. Opětné vydání není nutné jen za předpokladu, že dárce poskytl chrámu náhradu z vlastního jmění.

Rozhodnutí o manumissích a donacích biskupa Gaudentia je v několika směrech pozoruhodné. Především se v něm setkáváme s konkrétní aplikací kanonických sankcí na porušení zásady nezcizitelnosti církevního majetku. Dispozice duchovního je platná jediné tenkrát, jestliže z osobního (od církevního majetku odděleného) vlastnictví poskytl přiměřenou náhradu za věci zcizené. Za druhé: v rozhodnutí nacházíme zmínku o pekuliu církevních otroků, dokonce o pekuliu, jež je v dědičném užívání. Dědičné užívání samo zpětně předpokládá uznání rodinných svazků otroků — dvakrát se tedy předpokládá právní subjektivita nesvobodných. Za třetí: rozhodnutí dokládá, že i mezi církevními otroky se rozlišovaly zvláštní kategorie otroků obyčejných a výše postavených (*servi idonei*). S dělením jsme se již setkali v právu světském, pro otrokyně je zaznamenávala *antiqua* III, 4, 15. Bližší charakteristiku rozdílů a postavení obou skupin není možno podat ani nyní. Text mluví jen o kategorii vyšší.

Z kánonů ostatních provinčních koncilů vizigótských stojí za zvláštní zmínku již jen některá usnesení druhé hispalské synody (*Concilium Hispalense II.*),⁴⁸⁾ které r. 619 předsedal metropolitní biskup Isidor, jeden z nejslavnějších církevních Otců. Koncil potvrdil „*ius postliminii*“ i pro poměry církevní (c. 1);⁴⁹⁾ při projednávání případu zběhlého klerika Spassanda vedl zajímavou analogii světského a církevního práva (c. 3: „*scribitur enim in lege mundiali de colonis agrorum, ut, ubi esse jam quisque coepit, ibi perduret. Non aliter et de clericis*...“ — duchovní je vázán k místu svého působitiště stejně, jako je vázán kolón ke svému pozemku), v kánonu 6 vyslovil zásadu, že právě tak jako v právu světském smí propuštěný otrok být znovu povolán do otroctví jen řízením před veřejným orgánem, může být klerik sesazen jen se souhlasem koncilu, nikdy ne samým biskupem. V kánonu 8 konečně dochoval zajímavou

zprávu o projednávání revokace do otroctví. Jak z textu usnesení patrné, byly její předpoklady v právu kanonickém úplně stejné jako v právu světském.⁵⁰⁾

Potud *Concilium Hispalense II.* Po roce jeho konání o provinčních synodách ve vizigótském státě delší dobu neslyšíme. Je tomu tak zřejmě proto, že problémy, které hýbaly katolickou církví, řešily centrálně celostátní koncily, konané tradičně v Toledu. Do čtyřicátých let 7. století byly svolány ještě tři: za panování krále Sisinanda se roku 633 odbýval IV. koncil toledský,⁵¹⁾ za Kindily potom krátce po sobě koncil V (roku 636)⁵²⁾ a VI (roku 638)^{53).}

Pro usnesení všech tří je charakteristické především upevňování politické moci katolické církve a vytváření pevného svazku mezi králem (resp. aristokracií jím reprezentovanou) a duchovenstvem.⁵⁴⁾

To, co o otrocích uvádějí akta IV a VI toledského koncilu, se vesměs týká manumissi, propouštění církevních otroků na svobodu. Je zajímavé, proč právě tento problém musel být tak důkladně projednáván a podrobně normován. Vždyť římské právo, podle kterého církev své záležitosti spravovala, obsahovalo o propouštění tolik ustanovení, že sotva bylo třeba něco zvláště doplňovat.

A přece bylo třeba. Již v kánonech koncilu v Agdě, třetího koncilu v Toledu a provinční synody v Seville jsme si povšimli, jak v zájmu udržení a rozmnožení církevního majetku byly kanonickým právem stanoveny zvláštní kautely a odchylky od pravidel, která stanovilo právo světské. Šlo v podstatě o dva problémy: 1. nepřipustit, aby církevní majetek byl manumissis zmenšován, a 2. zajistit, mělo-li již k propuštění dojít, trvalou vázanost libertina k církvi.

Řešení prvního problému naráželo na obtíže. Církev nemohla manumisse svých otroků prostě zakázat v době, kdy je sama propagovala a doporučovala jako skutky zvláště bohudíky.⁵⁵⁾ Nakonec byla nalezena cesta v kompenzaci ztráty osobního majetku manumissora. Ve vizigótském státě rozhodla tak již hispálská synoda r. 590. IV. koncil toledský závěry převzal a vyhlásil jako obecně závazná pravidla toto: Kánon 69. Církevní otroky smí propouštět na svobodu jen ten biskup, který postoupí svůj majetek církvi anebo (nemá-li nic) pro církev alespoň něco získá („*aliqua... predia aut familias*“). Manumisse mohou být provedeny jen „*juxta rei colatae modum*“, tedy tak, aby hodnota přírůstku uhradila ztrátu propuštěním vzniklou.⁵⁶⁾ Podle kánonu 67 je manumisse provedená bez kompenzace neplatná a propuštěnci mohou být kdykoliv revokováni.⁵⁷⁾

Řešení druhého problému — zajištění trvalého patrocinia — nebylo obtížné ani teoreticky, ani prakticky. Ve světském právu se pouto mezi propuštěncem a patronem uvolňovalo zpravidla smrtí patrona.⁵⁸⁾ V církevních poměrech podobná situace nastat nemohla, patronkou byla věčná, nesmrtelná církev. 70. kánon IV. toledského koncilu argumentuje: „*Liberti ecclesiae (quia nunquam moritur eorum patrona) a patrocinio iusdem nunquam discedant...*“ Také citovaný již 69. kánon trvalou vázanost zdůrazňuje: „*ita ut cum peculio et posteritate sua ingenui sub patrocinio ecclesiae maneant.*“

Obsahem patrocinia bylo ze strany libertinů „*obsequium vel obedientia*“ (c. 70), ze strany patronky povinnost všestranné ochrany propuštěných před jakoukoliv újrou. Aby podržena byla trvale zajištěna a prodlením času nevznikaly spory mezi církví a jejími libertiny o vzájemném právním poměru, stanovil 70. kánon IV. toledského koncilu zvláštní kautelu. Propouštění a jejich potomstvo musili učinit zvláštní prohlášení (*professio*), že byli osvobozeni církví a že dříve patřili do řad jejich otroků. Professio měla zabezpečit duchovním správcům náležitou evidenci, propuštěncům potom důrazně připomenout povinnosti trvalého patrocinia. Svůj účel patrně plnila, zvláště poté, co byla na šestém koncilu toledském její forma zdokonalena a upřesněna. S odkazem na ustanovení IV. koncilu doplnil 9. kánon VI. synody toledské k profesím libertinů toto: zemřel-li biskup, který manumisse provedl, jsou všichni propuštěnci povinni obnovit svá prohlášení jeho nástupci. V kánonu se říká, že propuštěnci musí „*chartulas suas publicare*“, tj. předložit své propouštěcí listy, a „*professiones suas renovare*“, zopakovat, že byli propuštěni z církevních otroků a že nikdy neopustí patrocinium své ochránkyně. Pro případ, že by listy nepředložili a neobnovili profese ve lhůtě jednoho roku od ordinace nového biskupa, stanovil kánon sankci opětovného zotročení.⁵⁹⁾

O tom, jakými povinnostmi byli církevní propuštěnci vůči církvi vázáni neuvádějí usnesení žádné bližší podrobnosti. Podrobná konkrétní úprava byla zřejmě přenechána jednotlivým církevním institucím.⁶⁰⁾

Vedle kánonů o manumissích a libertinech přijal IV. a VI. koncil v Toledu ještě některá další ustanovení o otrocích, z hlediska typizace jejich právního postavení nejsou však důležitá. Stranou ponecháme i protižidovské kánony; dotýkají se problémů otroctví obyčejně jenom nepřímě.

Zbývá nakonec promluvit o patristické literatuře vizigótské. V druhé polovině 6. století a ve století 7. byla již velmi bohatá, nadto se mohla chlubit několika autoritami „světového formátu“, Isidorem ze Sevilly v první řadě. Chceme-li ovšem využít jejich textů k osvětlení speciálního problému nesvobodných lidí, zůstaneme zklamáni. Konkrétních údajů najdeme jenom velmi málo (přesněji: skoro vůbec žádné), a mají-li přesto pro nás svou cenu, tedy jen v tom, že odrážejí teoretické stanovisko svých autorů k instituci otroctví, zachycují názory, jež byly východiskem konkrétních právních opatření, přijímaných na synodách celostátních i provinčních. O tom, že církev uznávala otroctví v praxi, jsme se již přesvědčili dostatečně. Výše citované kánony koncilů, stejně jako i údaje ve spisech „svatých Otců“, nepřipouštějí pochybnosti. Na pochybách však nejsme, ani pokud jde o stanovisko teoretické. Vizigótská církev považovala instituci otroctví za spravedlivou a bohem posvěcenou. Hlava hispánských Otců — Isidor ze Sevilly — navazuje při řešení problému oprávněnosti či neoprávněnosti otroctví eklekticky na učení svých předchůdců, slavných církevních spisovatelů západofirských.⁶¹⁾ Tak jako Tertullianus, Lactantius, Ambrosius či sv. Augustin uznává i on rovnost všech lidí před bohem, tak jako jeho předchůdci popírá však i on nutnost instituci otroctví zrušit. „*Propter peccatum primi hominis humano generi poena divinitus illata est servitutis*“, říká v často citované pasáži z třetí knihy (c. 47) svých Sentencií,⁶²⁾ „*ita ut quibus aspiciit non congruere libertatem, his misericordius inrogat servitatem*.“ Otroctví bylo zavedeno samým bohem jako trest za prvotní hřích: „*Et licet peccatum humanae originis per baptismi gratiam cunctis fidelibus dimissum sit, tamen*

*aequus Deus ideo discrevit hominibus vitam, alios servos constituens, alios dominos, ut licentia male agendi servorum potestate dominantium restringatur. Nam si omnes sine metu fuissent, quis eset qui a malis quempiam prohiberet?*⁶⁴“ Instituce otroctví, jak vidíme, je dokonce zařízení blahodárné, protože nutnost vyžaduje, aby existovala moc, která by strachem držela na uzdě vzpurnost zlých lidí-otroků. Stane-li se, že pánům zločinným a neřestným musí otroci lidé dobří a poctiví, mají útěchu: „*etsi subjecti sunt illis corpore, praelati tamen sunt mente*“⁶⁵. I tato myšlenka byla již ve starší patristice populární, protože umožňovala obeplout nebezpečné úskalí.⁶³) Otroctví tělesné se zaměnilo za otroctví duchovní, na duchovní stránku byl položen důraz a potom se znovu a znovu opakovalo, že na fyzickém zotročení nezáleží, protože abstraktně posuzováno — a jen toto abstraktní mělo před bohem význam — mohl být duševně otrok pánem, pán naopak otrokem. U některých církevních spisovatelů byla z myšlenky rovnosti lidí před bohem vyvozována zásada, že pán má s poddanými jednat jako se synem nebo bratrem, tedy nakládat s otrokem mírně,⁶⁴) u sv. Augustina se dokonce setkáváme s tendencí vyloučit obchod s otroky⁶⁵) — Isidor žádnou z těchto myšlenek neuvádí. To, co říká o otrocích v Ety-mologiích, je převzato z klasického práva římského,⁶⁶) poznámky v „Knihách diferencií“ jsou pro posouzení jeho stanoviska naprosto indiferentní, podobně i většina zmínek v dílech ostatních. Za povšimnutí stojí, že Isidor ze Sevilly řídil druhý hispálský koncil r. 619 a IV. kon-cil toledský⁶⁷) a že v usneseních těchto synod možno proto do určité míry spatřovat i konkrétní aplikaci jeho teoretických názorů na otroctví. Poznali jsme již, že aplikace nebyla otrokům příznivá.

O názorech ostatních vizigótských Otců máme jen málo zpráv. Sotva však lze před-pokládat, že stanoviska Eugenia z Toleda, Brauliona, Leandra, Juliana či jiných se nějak výrazněji odlišovala. Kánony koncilů, kterých se tito prominenti účastnili, jsou vesměs od-razem tradiční koncepce instituce otroctví.

Na teoretickém a praktickém stanovisku vizigótských Otců nemění nic skutečnost, že z různých stran bylo duchovenstvem doporučováno a i prováděno vykupování otroků, že propouštění na svobodu se chválilo jako jednání bohulibé, že držitelé otroků byli napomínáni k mírnosti atd. To všechno byly jen nezávazné rady, jejichž následování nemohlo postavení vlastníků nesvobodných lidí nijak vážněji ohrozit. Vyvozovat potom z krásných slov synodál-ních kánonů a patristické literatury bez dalšího závěr, že vlivem křesťanského učení se posta-vení otroků a lidí závislých ve vizigótském státě podstatně zlepšilo, je neodůvodněné. Je možné, že právo azylu v jednotlivých případech pomohlo, je i možné, že některý z pánů opravdu kanonického napomínání uposlechl, ve společenském průměru však efekt nebyl rozhodující. Pokud se postavení otroků uvolnilo, bylo to vždycky proto, že hospodářský vývoj uvolnění vyžadoval, že stav vývoje výrobních sil rozbíjel zastaralé formy vykořisťování a podmiňoval formy volnější, svobodnější. Na tomto procesu nemohlo křesťanské učení nic podstatného změnit: mohlo změny urychlit nebo zpomalit, ne však jim dát úplně nový směr. Posuzujeme-li křesťanskou teorii, můžeme snad říci, že procesu uvolnění otrockého poměru v jednotlivostech napomáhala. Posuzujeme-li však církevní praxi, musíme říci, že uvolnění bránila, že je znesnadňovala.⁶⁸) Postavení církevních otroků bylo horší než postavení otroků světských.⁶⁹) Církevní otrok nemohl nikdy získat úplnou svobodu. Zůstával trvale připoután k chrámu či klášteru, a to i po manumissi. Manumisse byly přitom znesnadňovány a vázány na pod-mínky. To, že státním úředníkům bylo zakázáno vydírat církevní otroky a že církevní otroci byli eximováni z veřejných břemen, prospívalo církvi, ne nesvobodným samým.⁷⁰) Exempciemi jen stát usnadňoval exploataci, dával kostelům a klášterům na práce otroků monopol. A ko-nečně — poukaz na skutečnost, že bezprostředními představenými nesvobodných byli du-chovní, lidé vzdělaní, lásku k bližnímu hlásající, neznamená již vůbec nic.⁷¹) Sama akta vizigótských koncilů dokazují, že církevní otroci byli týráni, beztrestně mrzačení apod.⁷²)

Když r. 640 zemřel po čtyřletém panování nesamostatný a na katolickém kléru zcela závislý král Kindila, ujal se vlády v zemi jeho syn Tulga. Slabý a ve šlépějích svého otce kráčejší panovník byl však již r. 642 svržen z trůnu, ostříhán a zavřen do kláštera.¹⁾ V čele státu stanul vůdce spiknutí proti Tulgovi, sedmdesátiletý gótský šlechtic Chindasvind.²⁾ K počátkům jeho vlády francký kronikář poznamenává: „*Qui cum omnem Spaniam suae ditioni firmasset cognito more Gothorum, quem de regibus degradandis habebant, unde saepius cum ipsis in consilio fuerat, quoscunque ex eis huius vitii promptum contra reges, qui a regno expulsi fuerant, cognoverat fuisse noxios totos singillatim iussit interfici, aliosque exilio condemnare, eorumque uxores et filias suis fidelibus cum facultatibus tradidit.*“³⁾ Citát byl poněkud delší, pro charakteristiku poměrů Chindasvinda k světské šlechtě gótské se však jeho uvedení vyplatilo. Chindasvind vystoupil energicky proti všem aristokratům, kteří si osobovali právo rozhodovat o osudech trůnu a dosazovat krále podle vlastního uvážení. Pokusil se podlomit hospodářskou a politickou moc té části šlechty, která svými ambicemi přerůstala králům přes hlavu a snažila se z nich učinit jen povolný nástroj svých záměrů. A píše-li později Isidor Pacensis ve své kronice slova: „*Chindasvinthus per tyrannidem regnum Gothorum invasum ... demoliens Gothos sexque per annos regnat,*“⁴⁾ je třeba mít na zřeteli, že údaj „*demoliens Gothos*“ se týká především vizigótských magnátů světských.

Nešlo však jenom o upevnění pozic krále proti světské šlechtě. Také duchovní aristokracie se postupem doby stala nebezpečným společníkem; i vysoký klerus si osoboval právo rozhodovat o osudech říše samostatně. Vůči duchovenstvu postupoval Chindasvind opatrněji, bez drastických zásahů. Respektoval privilegia církve, radil se s klerem na VII. koncilu toledském⁵⁾ — že však i církvi dal pocítit svou moc a že i vůči ní prosazoval svou koncepci nezávislého postavení krále, je patrné z toho, že mezi vysokým duchovenstvem nebyl oblíben.⁶⁾

Ve vnitřní politice usiloval Chindasvind o zajištění relativní samostatnosti královské moci. Vedle násilných metod využíval k tomu cíli pravděpodobně kolizí mezi zájmy světské a církevní aristokracie, důležité je, že hledal oporu i u drobného, svobodného a polozávislého obyvatelstva.⁷⁾ Nasvědčuje tomu alespoň jeho zákonodárství. Je pro ně charakteristický jistý demokratický rys: Chindasvind se snaží ulehčit postavení neprivilegovaných a chudých svobodných, poskytuje jim různé úlevy, zvláštní ochranu apod.⁸⁾ Pro nás je zvláště významná skutečnost, že tyto tendence pronikají zčásti i do úpravy právního postavení lidí vůbec ne-svobodných, otroků.

Kodex vizigótského práva dochoval Chindasvindových zákonů více jak devadesát.⁹⁾ Je to jistě úctyhodné číslo, uvážíme-li že král vládl v zemi pouhých 11 let, nadto třeba mít na zřeteli, že zákony nemusí být dochovány všechny. Při Reccesvindově redakci kodifikace mohly některé odpadnout.¹⁰⁾

Malou poznámku formální: Chindasvindovy normy jsou zpravidla obšírnější než „*leges antiquae*“ a články Eurichova kodexu. Vlastnímu ustanovení, které bývá zhusta zbytečně mnohmluvné, je s oblibou předeslán úvod obsahující někdy morální průpovídku, jindy poukaz na důvody, jež k vydání zákona vedly apod.¹¹⁾

Malou poznámku k obsahu: také Chindasvindovy zákony představují svéráznou směs římských a germánských (vizigótských) právních pravidel. Ve srovnání se starší vizigótskou legislativou je však recepce římského práva ještě intenzívnější.¹²⁾ Jev nesporně souvisí s konsolidací národnostních proti-

kladů v zemi, jež — jak již bylo řečeno — se realizovala s výraznou převahou elementu římského.

Při analýze právního postavení otroků a propuštěnců v zákonech Chindasvindových nebudeme probírat všechny normy, které se o otrocích a propuštěncích zmiňují. Docházelo by k zbytečnému opakování dat již dříve řečených. Chindasvindova legislativa měla jen doplňovat normy Leovigildova kodexu, jenž zůstal i nadále v platnosti. Proto všechno to, co jsme o otrocích a lidech poddaných řekli při analýze „zákonů starých“, platí i pro Chindasvinda, pokud jím snad nebyl ten který konkrétní právní poměr zrušen, modifikován nebo vůbec nově upraven. A právě toliko těchto změn si nyní povšimneme.

K terminologii netřeba nic dodávat, zůstala úplně stejná jako v zákonech Chindasvindových předchůdců. Také důvody vzniku otroctví se nezměnily. Chindasvind uvádí zotročení z trestu (např. LV VI, 2, 1; VI, 2, 3; VII, 3, 2; VII, 5, 2; II, 4, 6), zotročení pro dluhy (LV V, 6, 5) a narození z rodičů-otroků (LV X, 1, 17). Otrok je nadále považován za věc *sui generis*; i u Chindasvinda najdeme právní normy, jež uvádějí otroky spolu s jinými majetkovými předměty jako pouhý objekt právního jednání (cf. LV VI, 1, 5; V, 4, 13), i u Chindasvinda bývá poškození cizího otroka chápáno ještě jako prosté poškození věci, jež zavazuje pouze k zaplacení náhrady, resp. pokuty (typicky např. LV VI, 1, 5).

Objevují se však i některé momenty nové. Tak např. v zákoně „*De cedibus ingenui adque servi*“ (LV VI, 4, 1) nevychází již zákonodárce z představy, že otrok je jenom kusem majetku a východiskem právní úpravy není proto ani naturální restituce. Za rány, které utrpěl otrok, platí svobodný pachatel kompozice, určené polovinou obnosu, jenž je stanoven pro svobodné. Pachatel-otrok musí hradit jednu třetinu a je bičován. Podobně i velký Chindasvindův zákon o ublížení na těle — LV VI, 4, 3. Za poškození (zadržení) cizího otroka jsou stanoveny pevné pokuty, tam potom, kde je nařizována restituce, doplňuje zákon vázanost pachatele ještě tělesným trestem.

Nejzřetelněji vystupuje nový způsob nazírání v sankcích na vraždu cizího otroka. Tady již zdaleka nejde o pouhé zničení majetkového objektu. Nejslavnější Chindasvindův zákon, v kodifikaci rubrikou „*Ne domini extra iudicem servos suos occidant, et si ingenuus occidat ingenuum*“ nadepsaný (LV VI, 5, 12),¹³) stanoví, že vrah cizího otroka je trestán doživotním vyhnanstvím, tedy trestem, jenž je blízký trestu smrti. Skutečnost, že otrok byl objektem vlastnického práva, dochází nadále výrazu v tom, že z pozůstalosti pachatele je třeba majiteli zavražděného vydat náhradou dva jiné otroky stejné ceny.

Chindasvind však nechrání zvýšenou měrou otroka jen před jednáním osob třetích, chrání jej i před jeho vlastním pánem. Podle LV VI, 5, 12 napříště platí: 1. pán nesmí zabít svého otroka „*extra publicum iudicium*“; 2. spáchal-li otrok hrdelní zločin, musí být odevzdán veřejnému orgánu, který případ prošetří, a bude-li prokázána pravdivost obvinění, pachatele potrestá,

event. vydá majiteli k potrestání; 3. pán je prost odpovědnosti v případě, že zabil otroka v nutné obraně; okolnosti usmrcení je třeba prokázat svědectvím otroků, kteří byli přítomni, a přísahou pána samého; 4. také usmrtí-li majitel otroka při výkonu disciplinárního trestu („*dum disciplinam ingerit*“), je bez-trestný. Musí jenom svědky anebo přísahou prokázat, že zabít nechtěl; 5. ten, kdo zabije vlastního otroka ve zlém úmyslu („*ex disposito malitiae*“), bude trestán trvalým vyhnanstvím; jeho majetek připadne dědicům; 6. zabil-li otrok na příkaz nebo se souhlasem pána svého spoluotroka či osobu cizí, je trestán bičováním a dekalvací, pán doživotním vyhnanstvím anebo smrtí.

Chindasvindův zákon LV VI, 5, 12 je z několika důvodů pozoruhodný. Především proto, že se v něm poprvé v dějinách vizigótského práva setkáváme s pozitivní právní úpravou vzájemného poměru pána a otroka. Za druhé proto, že ochranu nesvobodného traktuje soustavně a pokouší se postihnout všechny modalities, které ke škodě nesvobodných mohou nastat. Za třetí konečně — zákon je výrazným dokladem skutečnosti, jak do poloviny 7. století vzrostla společenská váha otroků a jak faktické změny v jejich postavení si vynutily i změny v úpravě postavení právního.

Pro Chindasvinda nebyl již otrok pouhým objektem práv, ale i člověkem. Člověkem sice jenom méněcenným (LV VI, 4, 1 určuje kompozici otroka polovinou taxy svobodného; LV VI, 5, 12 stanoví pro svobodné trest vyhnanství místo trestu smrti, který stíhal otroka-vraha člověka svobodného), nicméně však již chráněným, a to i před svým vlastním pánem. V poměru k analogickým normám staršího vizigótského práva byl Chindasvindův zákon pokrokem. Vytyčil hranice pravomoci držitele nad jeho nesvobodnými a stanovil přísné tresty na jednání osob třetích. Pokud jde o platné římské právo (*Breviarium Alaricianum*), stál Chindasvind v podstatě na stejném stanovisku jako některé císařské zákony 4. a 5. století.¹⁴⁾ Předností snad bylo, že problém usmrcení otroka byl traktován soustavněji a podrobně.

Také do úpravy zákonné odpovědnosti pána za jednání otroka zavedl Chindasvind charakteristickou změnu. I nadále sice obecně platilo, že za čin provedený k příkazu majitele moci je odpovědný příkazce sám (LV III, 3, 8; VIII, 1, 4—5; VII, 5, 2; podle LV II, 1, 18 byl soudce, který pověřil svého nebo cizího otroka, aby vedl projednávání sporu (!), odpovědný za všechno, co otrok rozhodl „*contra iustitiam et leges*“;¹⁵⁾ výjimečně však mohl být vedle pána stíhán i otrok-pachatel. LV VI, 5, 12 rozhodla, že zabije-li otrok na rozkaz svého pána svého spoluotroka nebo člověka cizího, bude pán trestán vyhnanstvím nebo smrtí, pachatel sám bičováním a dekalvací. Zákon, jak patrně, nepovažuje již otroka za pouhý nástroj v ruce svého majitele a v uposlechnutí zločinného příkazu spatřuje vinu, kterou trestá: otrok se stává spolupachatelem a stíhán podobně jako spolupachatel svobodný (cf. ustanovení o spolupachatelství na konci textu LV VI, 5, 12).

K významné změně došlo v posuzování způsoblosti otroků k právnímu

jednání. Dříve platilo, že otrok může pravoplatně zakládat závazky jedině se souhlasem nebo z příkazu pána.¹⁶⁾ Závazky kontrahované bez vůle majitele byly právně nevynutitelné. V praxi denního života se však poměry vyvíjely jinak. Jak se uvolňovala hospodářská závislost otroka a jak se z nesvobodného člověka stával víceméně samostatný podnikatel, docházelo běžně k jednání, jimiž otrok volně, bez vůle pána, nabýval nebo zmenšoval svůj majetek; v zájmu rozvoje obchodu a směny byly kontrakty otroků respektovány praxí, právní sankce však jim chyběla.

Chindasvind ji zákonem „*De servorum venditis rebus*“ (LV V, 4, 13) zčásti doplnil. Protože jde o normu, jež má z hlediska vývoje postavení otroků základní význam, probereme její text podrobně. Úvodní pasáž zákona kritizuje dosavadní právní řád: je jistě správné, že nikdo nesmí zcizit věc patřící jinému bez jeho souhlasu, nespravedlivě a mylně však staré právo rozhodlo, že prodeje, podstoupené otroky bez vědomí pána, mají být neplatné. Stanovisko bylo příkré a je třeba je opravit, nechce-li zákonodárce chybovat jako jeho předkové.¹⁷⁾ Proto se o otrocích stanoví: jestliže někdo získá od cizího otroka dům, pozemek, vinici anebo nesvobodného člověka, nabývá neplatně; neplatné je darování otroky podstoupené, neplatná a trestná je i zástava a smlouva trhová: při zástavě nemusí být navracena pohledávka, kterou zástava zajišťovala, při trhu propadá trhová cena pánovi kontrahujícího otroka. Potud se zákon ztotožňuje s právem starým. Následující text má již charakter novelový. Prodá-li otrok domácí zvíře nebo nějakou věc drobnou (*res quascumque vel ornamenta*), je prodej platný za podmínky, že prodaná věc byla součástí otrokova pekulia (...*res ...que ...aut sui sint peculii* ...) nebo že se jednalo o věc, kterou otrok nabyl od svého pána či osoby cizí obchodem (*aut a dominis suis vel aliis negotiandi hoccasione distrahenda perceperint*...). Pán potom nesmí otrokův kontrakt zrušit, leda by snad svědky nebo přísahou prokázal, že prodaná věc do otrokova pekulia nepatřila a že byla zcizena bez jeho vědomí.¹⁸⁾

Z hlediska historického vývoje právního postavení otroků je Chindasvindův zákon velmi důležitý: 1. v protikladu k právu římskému i starším obyčejům germánským dokládá, že otrok svého pekulia neužívá jenom s dovolením, z vůle pána, ale že na určité kusy pekuliárního majetku má právo; 2. způsob ochrany nasvědčuje tomu, že jde přímo o právo vlastnické. Otrok smí vyhrazeným majetkem libovolně nakládat a je přitom chráněn nejen proti zásahům osob třetích, ale i proti svému vlastnímu pánovi; 3. vyhrazený otrokův majetek tvoří jenom věci drobné (*res viles et parvae*). Předměty hospodářsky důležité zůstávají ve vlastnictví pána a disponovat jimi je postaru vázáno na předběžné nebo dodatečné páново potvrzení; 4. v souvislosti s tím má potom otrocké pekulium dvojí právní režim: otrok sice užívá a spravuje pekulium jako celek, pravoplatně disponuje však jen jeho méně významnou částí; 5. konstitucí LV V, 4, 13 dostala právní *raison d'être* všechna ona starší

ustanovení, jež umožňovala, aby kompozici, event. náhradu škody za bezprávní čin platil v první řadě pachatel-otrok a teprve subsidiárně jeho pán. „*Leges antiquae*“ připouštěly majetkovou odpovědnost otroka právně anachronicky;¹⁹⁾ čteme-li však u Chindasvinda sankci „...*iudex constituat, quantum vel a servo vel ab eius domino componi debeat*...“ (LV VI, 4, 3), má alternativa odůvodnění v uznání vlastnického práva k vyhrazeným věcem podle LV V, 4, 13.

Některé novoty zavedla Chindasvindova legislativa konečně i do oblasti rodinných práv otroka a jeho svědecké a procesní způsobilosti. Pokud jde o vztahy rodinné, sankcionoval Chindasvind zákonem LV X, 1, 17 tyto změny: děti, jež byly zplozeny otroky, nemají napříště patřit jenom pánovi matky, ale mají se rovným dílem dělit mezi pány obou rodičů; rovným dílem se dělí i movitý majetek, který nesvobodní manželé získají. Manželství (*contubernia*) otroků mohou být sice i nadále z vůle pánů rozloučena, musí se tak ale stát do jednoho roku od okamžiku, co se ten který z nich o svazku dověděl.²⁰⁾ Chindasvind spojuje s posud faktickým a zákonem nechráněným poměrem kontubernia pevné právní důsledky. Soužití nesvobodných je po uplynutí roční lhůty nerozlučitelné a ustanovení o majetkových vztazích jejich pánů nabývají trvalé účinnosti.

Zákon sám — jak patrně — neprospíval otrokům přímo: nerozlučitelnost kontubernií diktoval zájem vlastníků lidí nesvobodných, ti také jedině se mohli lhůty dovolávat. Objektivně však byla norma pro otroky přínosem a upevňovala jejich společenské postavení.

Pokud jde o procesní a svědeckou způsobilost otroků, rozhodla LV II, 4, 4, že výpovědi nebo udání otroka se nesmí přikládat váha, pokud nepotvrdí svůj výrok na mučení. Vypovídá-li otrok královský, je třeba rozlišovat. Těm, kteří zastávají na dvoře vyšší hodnosti, musí soudce věřit jako lidem svobodným, hodnostářům nižším jenom tenkrát, když král jejich hodnověrnost výslovně potvrdí. Privilegium, jež LV II, 4, 4 poskytla královským otrokům, bylo zákonem „*In quibus causis possint testificari servi*“ (LV II, 4, 10) rozšířeno v některých případech i na otroky soukromé. Chindasvind rozhodl, že každý otrok může vystupovat jako řádný svědek tenkrát, nejsou-li k sehnání svědkové svobodní a jedná-li se o vyšetření vraždy nebo sporné záležitosti malého hospodářského významu.²¹⁾ Pro svědka-otroka předepisuje zákon kvalifikaci: vypovídat smí jen ten, kdo se nikdy neprovinil zločinem anebo podvodem a není příliš chudý. Chudý člověk (i svobodný) byl považován za nespolehlivého (cf. LV II, 4, 3).

Za zvláštních okolností mohl otrok vystupovat i jako svědek testamentární (LV II, 5, 13).

Ve výjimečných případech Chindasvind dokonce připustil, aby otrok svého pána na soudě zastupoval. LV II, 2, 9 („*Ut petenti servo alieno respondere ingenuus non recuset*“) ustanovila, že otrok může zastupovat pána nepřítomného. Byl-li

pán vzdálen méně jak 50 mil, musil mít otrok speciální písemný mandát. Meškal-li však pán ve vzdálenosti větší, jednal otrok zcela samostatně. Každý, koho v záležitosti vlastní anebo svého majitele zažaloval, musil se dostavit k soudu a věc řádně projednat. Podlehl-li, platil zákonnou kompozici, ubránil-li se, byl žalobce-otrok odsouzen „*pro iniusta petitione*“ k pokutě. Rozsudek byl definitivní. Zákon zdůrazňuje, že pán nesmí protestovat v případě, když žalobce neuspěl.

Na základě zvláštního pánova mandátu mohl otrok vystupovat jako žalobce i v případě, že byl obviněn ze zločinu člověk nesvobodný (LV II, 3, 4), s otrokem-žalobcem se setkáváme i ve velkém Chindasvindově zákoně „*Si quilibet ex alterius iudicis potestate in alterius iudicis territorio habeat causam*“ (LV II, 2, 7). Konstituce, jak z rubriky patrně, řeší však hlavně problém soudní příslušnosti při teritoriální kolizi a o postavení otroka v procesu se z ní nedovídáme nic nového. Také četné další procesní normy Chindasvindovy jsou z hlediska vývoje právního postavení otroků indiferentní. Význam tří citovaných zákonů (LV II, 4, 4, LV II, 4, 10 a LV II, 2, 9) zůstává však mimořádný. Podle starších pravidel otrok zásadně na soudě nesměl vystupovat jako žalobce. Jako obžalovaný se v římském procesu objevoval ve výjimečných případech, ve vizigótském procesu naproti tomu téměř pravidelně. Již tento fakt jsme hodnotili jako progresivní rys vizigótského práva: pohánění otroka před soud omezovalo možnost svévolných jednání pána. Chindasvind pokračil dále. Rozšířil případy pasívní účasti otroka na soudě (zahrnul sféru vzájemných vztahů majitele k nesvobodnému — LV VI, 5, 12), za výjimečných okolností povolil otrokům i vystupování aktivní. Otrok sice odvozuje své oprávnění z osoby pána, za určitých předpokladů nepotřebuje však vůbec mandátu. Také tradiční forma svědecké účasti nesvobodných doznala za Chindasvinda změnu. Pro vyšší kategorii královských otroků byla obecně přiznána „*dicendi vel testificandi licentia*“ (LV II, 4, 4), neprivelegovaným otrokům potom dovoleno svědectví bez tortury alespoň v některých případech (LV II, 4, 10). Zákonné uznání částečné procesní způsobilosti nesvobodných je dalším článkem k řetězu právních opatření uvolňujících postavení původně úplně bezprávných, na pánovi závislých lidí.

Chindasvindovy konstituce, které jsme posud citovali, dokládaly většinou změny ve společenském a právním postavení otroků přímo. Existují však i některé normy, které osvětlují proces uvolnění závislosti nepřímě, jenom jaksi náznakem. Již dříve jsme konstatovali, že vizigótsští otroci netvořili jednotnou kategorii obyvatelstva státu. V postavení jednotlivců byly rozdíly a to faktické i právní. O faktických víme jenom málo, pokud jde o rozdíly právní, uvádějí něco málo dvě Chindasvindovy konstituce LV II, 4, 4 a LV VI, 4, 3. Prvou jsme již výše citovali. Postavila vyšší palácové hodnostáře-otroky na roveň svobodným co do svědecké způsobilosti. LV VI, 4, 3 rozlišuje obecně mezi otroky dvě kategorie s rozdílným právním režimem. Jednu

tvorí tzv. *servi idonei*, druhou *servi rusticani*. Ochrana otroků výše postavených (*servi idonei*) je intenzivnější: podle LV VI, 4, 3 platí svobodný za stržení vlasů rustikanovi 10 solidů pokuty jeho majiteli, za poškození idonea vedle pokuty 10 solidů stíhá pachatele ještě tělesný trest. S diferenciací *servus idoneus* — *servus vilis* jsme se ve vizigótském právu setkali již dříve. Uváděla ji *antiqua* LV III, 4, 15, také církevní kánony se o ní zmiňovaly. Důvody rozlišení nebyly docela jasné, nejsou ostatně úplně spolehlivé ani u Chindasvinda. Užívá-li však LV VI, 4, 3 jako synonyma pro adjektivum „*vilis*“ termínu „*rusticanus*“, lze mít za to, že níže stojící kategorie nesvobodných zahrnovala především venkovské otroky, obyčejné zemědělce. „*Servi idonei*“ byli potom patrně otroci — řemeslníci nebo vůbec otroci nějak kvalifikovaní, otroci cennější, na nichž jejich majitel měl zvýšený zájem a jež proto také právní normy zvýšenou měrou chránily.²²⁾

Diferenciací otroků — faktickou i právní — byly ve vizigótské společnosti stírány původně ostře vedené hranice mezi obyvatelstvem svobodným a nesvobodným. Privilegovaní královští otroci získávali postupem doby lepší postavení než obyčejní svobodníci, ať už germánští nebo římsí, také u otroků soukromých byly alespoň v některých vztazích rozdíly vyrovnávány nebo alespoň zeslabovány.²³⁾ Z tohoto hlediska je příznačné, že v Chindasvindových zákonech nacházíme nejednou společné, jednotné sankce pro otroky i svobodné (cf. LV VI, 2, 5; VI, 2, 3; VI, 5, 14). Na rozdíl od staršího práva je např. v LV VI, 3, 7 chápán potrat způsobený otrokyní ne jako poškození věci, ale jako zločin proti člověku a stíhán u nesvobodné i svobodné nejprísnějším trestem (trest smrti, event. vyrvání zraku). V této souvislosti bylo by možno se zmínit i o výše citovaných normách, které určují kompozice otroků zlomkem kompozice lidí svobodných anebo alespoň pevnou taxou a upouštějí od staršího principu prosté náhrady škody.

Všechna tato místa Chindasvindových zákonů dokládají, že v postavení otroků ve vizigótské společnosti docházelo postupem doby ke změnám. Nelze si ovšem představovat, že by se snad situace otroků zlepšila nějak radikálně. Neuváděli jsme zdaleka všechny Chindasvindovy normy, ale jenom místa z hlediska vývojových tendencí charakteristická. Vedle nových zákonných dispozic existuje ještě bohatá legislativa, jež vychází ze starých, tradičních představ o společenském a právním postavení otroka, legislativa, jež doplňuje nebo v detailu rozvádí zásady nadále platných norem Leovigildova kodexu, event. i kánonů církevních. Chceme-li posoudit právní postavení otroků za Chindasvinda v plné šíři, musíme nezbytně k této masě staršího právního materiálu přihlédnout.

O propuštěncích neuvádí Chindasvind ve svých zákonech nic, co by stálo za zmínku. Staré právo bylo podrženo i v úpravě právního postavení osob v patrociniu a konečně — stejně jako kodex Eurichův a „*leges antiquae*“ — neznačí ani zákony Chindasvindovy kategorii kolónů.

3. část Legislatura doby Reccessvindovy

Je-li pro zákony Chindasvindovy charakteristický jistý demokratický a novátorský rys, setkááme se v konstitucích jeho syna — od roku 649 spoluvladaře a později nástupce na trůně — Reccessvinda s konzervatismem, s výrazným sklonem k tradičním starým koncepcím právní úpravy. Zvláštní charakter Chindasvindovy legislativy úzce souvisel se svérázným pojetím vnitrostátní politiky a úlohy královské moci ve vizigótském státě. Chindasvind se postavil proti poručnickování světské i církevní aristokracie a usiloval o relativní samostatnost a nezávislost vladaře. Reccessvind před aristokracií kapituloval. Již na samém počátku své vlády spojil svůj program co nejtěsněji s politickým programem vizigótské šlechty a po celou dobu panování zůstal potom své koncepci věrný.¹⁾ Úzce spolupracoval především s katolickým duchovenstvem (za jeho vlády se konaly dvě národní synody v Toledu a dva významné koncily provinční), ani světská aristokracie však nezůstala stranou. Dokladem toho jsou důležité reformy, jež měly upevnit panství vládnoucí třídy jako celku.

Na prvním místě třeba uvést unifikaci práva v zemi, jež odstranila poslední formální zbytky starého protikladu mezi vizigótským a římským obyvatelstvem země. Zákonem LV II, 1, 10 zrušil Reccessvind platnost římského práva a nařídil teritoriální závaznost práva královských konstitucí.²⁾ O předpokladech a smyslu této reformy jsme již mluvili, a není proto třeba se k ní vracet znovu.

Druhým významným aktem Reccessvindovy vlády byla nová kodifikace vizigótských zákonů. Ve spolupráci s představiteli katolického duchovenstva a světské šlechty zrevidoval Reccessvind starší kodex Leovigildův, doplnil sbírku zákony Reccaredovými, Sisibutovými a Chindasvindovými a připojil konečně i legislativu vlastní.³⁾ Kodifikační práce beze sporu úzce souvisely s unifikací práva. Stalo-li se vizigótské právo jediným platným systémem v zemi, bylo nezbytně třeba, aby jeho formy dostaly pevnou a pro praxi spolehlivou podobu.

Reccessvindova kodifikace vizigótského práva je nejstarším v úplnosti dochovaným vizigótským kodexem. Sloužila nám jako základ pro analýzu královských zákonů 6. století (*leges antiquae*), zákonů Reccaredových, Sisibutových i Chindasvindových, nyní ji použijeme i k rozboru norem Reccessvinda samého.

Reccessvindovy konstituce tvoří nejmladší vrstvu do sbírky zahrnutého materiálu. Co do kvantity nezůstávají pozadu za zákony Chindasvindovými: je jich na devadesát⁴⁾, od Reccessvinda pochází kromě toho i celá první kniha kodifikace, jež shrnuje morální názory na úlohu zákonodárce a zákona ve společnosti.⁵⁾

Co do obsahu zákonů: bylo již konstatováno, že ve srovnání s Chindasvindem je pro konstituce Reccessvindovy charakteristický jistý konzervativní rys. Projevuje se v úpravě vztahů mezi lidmi svobodnými, zvláště výrazný je v normování právního postavení osob závislých. Jenom docela výjimečně jde Reccessvind novými cestami, jenom výjimečně navazuje na novely svého otce. Pokud jde o otroky, propuštěnce a osoby v patrociniu, zůstává vlastně všechno při starém.

Mohli bychom v našem výkladu na tomto konstatování přestat a legislativou Reccessvindovou se dále nezabývat, postup by však nebyl docela správný. Jednak proto, že některé drobnější novoty Reccesvind přece jen zavedl, jednak

proto, že sám výčet normovaných vztahů může být někdy charakteristický. Pověšme si nejprve stručně těch konstitucí, jež se týkají otroků.

Pokud jde o původy vzniku otroctví, neuvádí Reccessvind nic, co by stálo za zvláštní zmínku. Jen málo nového obsahují i zákony, jež ochraňují vlastníka otroka proti zásahům ze strany osob třetích: vlastníku vzniká obyčejně nárok na náhradu škody, event. na pokutu (cf. VI, 3, 1; VIII, 1, 8 aj.). Co do úpravy vzájemného poměru pána a otroka je u Reccessvinda třeba zdůraznit: 1. pravomoc pána zůstává silná. Podle LV VIII, 1, 8 smí státní orgán trestat nesvobodného bez vědomí jeho majitele jedině tenkrát, je-li majitel nepřítomen.⁶⁾ Zní-li nález soudu na kompozici nebo vydání otroka poškozenému, je soudce povinen odsouzeného zadržet a vyčkat, až se majitel navrátí a sám rozhodne; 2. Reccessvindovy konstituce věnují mimořádnou pozornost úpravě odpovědnosti pána za jednání lidí jemu podřízených. I tady jde vesměs o aplikaci starších zásad, sama skutečnost ovšem, že se normy opakují, zdá se nasvědčovat tomu, že právě v této oblasti docházelo k nesrovnalostem a kolizím. Hlavním problémem zůstávala skutečnost, že vzájemný vztah pána a osoby podřízené umožňoval zneužívání moci: pán mohl používat lidí závislých k páchání trestných činů. Proto Reccessvind znovu zvláštní konstitucí proklamoval zásadu, že za jednání provedené z příkazu pána je výlučně odpovědný sám příkazce, ne přímý pachatel, ať už by to byl člověk svobodný, propuštěnec anebo otrok (LV VIII, 1, 1); 3. pokud jde o bezprostřední ochranu pána před jeho vlastním nesvobodným, neuvádí Reccessvind nic nového. Zato doplňuje zákony chránící otroka před jednáním pána samotného. LV VI, 5, 8 sice potvrzuje širokou kárnou pravomoc pána nad osobami podřízenými (trestá-li pán přiměřeným trestem, neodpovídá za eventuální usmrcení nesvobodného), LV VI, 5, 13 však rozšiřuje starší Chindasvindův zákaz zabíjení otroků i na jejich mrzačení. Bez soudního vyšetřování a spolehlivého důkazu trestného činu nesmí pán svého otroka mrzačit. Trestem za neuposlechnutí je tříleté vyhnanství spojené s pokáním u biskupa domicilu nebo místa, kde byl zločin spáchán.⁷⁾

Starší zákon doplnil Reccessvind i pokud jde o usmrcení otroků osobami cizími. Chindasvind normoval jenom vraždu, Reccessvind připojil ustanovení o usmrcení neúmyslném. Podle LV VI, 5, 9 je svobodný člověk, který by zabil cizího otroka, povinen platit jeho majiteli $\frac{1}{2}$ wergeldu lidí svobodných.⁸⁾ Za pachatele-otroka uhradí podle LV VI, 5, 20 polovinový obnos jeho pán. Usmrtí-li neúmyslně otrok člověka svobodného, platí jeho pán kompozici, jež je stanovena na případ náhodného zabití lidí svobodných. Trestání otroků v obou případech odpadá, pachatel nejednal zlovolně.

Normy jsou nesporně výrazem již progresivnějšího způsobu nazírání. Výše náhrady je určována pevnou taxou, zlomkem kompozice ingenuů. Jde zřejmě již o otrocký wergeld, starší formy, jejichž východiskem byla naturální restituce (vydání otroka téže ceny jako usmrcený), jsou překonávány.

O hospodářském postavení nesvobodných se z Reccessvindových zákonů dovídáme jenom málo. Nikde se nepředpokládá, že by otrok sám platil kompozici, které spácháním deliktu propadl: konstituce vždycky uvádějí odpovědnost majitele (Cf. LV II, 5, 6). Zákonodárce v podstatě setrvává na starých, zčásti již překonaných principech a dostává se do rozporu se zákony, jež platnost některých otrockých smluv uznávaly (cf. LV X, 1, 10; V, 4, 13; V, 7, 16). Nedůslednost postupu je ostatně patrná i ze srovnání s dvěma normami Reccesvinda samého: tak předpokládá LV VII, 2, 8 otrokem platně kontrahovanou smlouvu trhovou,⁹⁾ LV V, 6, 1 potom existenci pohledávky otroka vůči osobě třetí.¹⁰⁾

O otrockém pekuliu se Reccessvindovy konstituce zmiňují jen na jediném místě, to samo však dokazuje, že šlo o instituci běžnou, hospodářsky i společensky důležitou. LV X, 1, 18, nadepsaná rubrikou „*Ut peculium et peculiare ad unam intelligentiam habeatur*“, je zvláštní, ve vizigótském kodexu ojedinělá norma, obsahující autentickou interpretaci zákonů.¹¹⁾ Aby nevznikaly spory o tom, co je třeba rozumět pod pojmem „*peculium*“ nebo „*peculiare*“, podává zákonodárce závazný výklad: pekuliem může být jakákoliv věc movitá i nemovitá, věc jakéhokoliv druhu, jakékoliv podoby. Na základě našeho pramenného materiálu nelze zjistit, o jaké kolize při výkladu mohlo jít, nabízí se však domněnka, že LV X, 1, 18 měla nějakou souvislost s Chindasvindovým zákonem, jenž povoloval otrokům volné zcizování drobných věcí z podstaty pekulia (LV V, 4, 13).

O společenské a právní diferenciaci otroků jedná v Reccessvindových normách jen jedině místo: LV X, 2, 4, jež stanoví třicetileté období jako obecně závaznou lhůtu pro promlčení žalobního nároku, vylučuje fiskální otroky a prohlašuje jejich trvalou vázanost. Fiskální otroci, jinak privilegovaní, jsou v nevýhodě proti ostatním nesvobodným, jimž uplynutí „*tricennia*“ prospívá. Výjimečný právní režim je i zde nepřímým ukazatelem výjimečného postavení. Hospodářská a společenská samostatnost královských otroků znesnadňovala, resp. vůbec vylučovala evidenci jejich jednání, a král se proto speciální klauzulí zákona snažil předejít možným ztrátám.

To, co Reccessvindovy zákony uvádějí o propuštěncích (např. LV V, 7, 17–18; III, 3, 9), je z hlediska typizace jejich postavení sotva významné. *Libertinus* je posuzován jako osoba závislá, patronátním právem vázaná.¹²⁾ Výše již citovaná LV VIII, 1, 1 zdůrazňuje, že právě tak jako otroka osvobozuje i propuštěnce pánův příkaz od odpovědnosti za spáchání trestného činu. Prost odpovědnosti je i ingenuus, který se komendoval člověku zámožnému anebo vlivnému. O svobodných patrociniu jinak neslyšíme; stejně jako dříve nepadne ani v Reccessvindových zákonech termín „*colonus*“ nebo výraz synonymní. Vizigótské právo kolóny nezná, a to ani v době, kdy se stalo systémem závazným i pro římské provinciály.

Z toho vyplývá důležitý závěr. Až do doby unifikace bylo možno tvrdit,

že mezi římským obyvatelstvem vizigótského státu existovala instituce kolonátu v podobě, kterou petrifikovalo Breviarium Alaricianum a pozdější soudní praxe. U Alaricha byla zřetelně patrná tendence ztotožnit kolonát s otroctvím; tendence se prosazovala fakticky i právně již v posledních staletích existence římského impéria, ve státě Vizigótů dále zesílila (viz zejména Gaudenziho fragmenta). Vizigóti sami kolonát jako zvláštní právní instituci patrně vůbec neznali. Své nesvobodné pracovní síly exploatovali však ve formách, jež vztahy kolonátní nápadně připomínaly. Ekonomicky vzato měl vizigótský otrok, hospodařící na vyděleném pekuliu, postavení skoro stejné jako bývalý římský kolón. A na této platformě došlo postupně k vyrovnání. Rozdíly mezi otroky a kolóny se během doby stíraly, v prvních fázích vývoje vizigótského státu patrně hlavně *via facti*.¹³⁾

Za Reccessvinda zmizely i rozdíly právní. Skutečnost, že vizigótský kodex neznal instituci kolonátu a stal se přitom závazným i pro Římany, nezbytně předpokládá, že na bývalé kolóny se aplikovaly ty normy královských konstitucí, které upravovaly postavení lidí závislých. Nic nenasvědčuje tomu, že to byly normy vydané pro propuštěnce anebo — jak soudí M. Torres — pro svobodné „*in patrocinio*“.¹⁴⁾ Na bývalé kolóny se mohly aplikovat jenom zákony o otrocích. Tendence hospodářského i právního vývoje ve vizigótském státě nepřipouští jiný závěr.

Zbývá promluvit o legislativě církevních koncílů doby Reccessvindovy.

Dříve než k ní přistoupíme, je třeba odbočit ještě krátkou poznámkou o židech. Od vlády Sisibutovy dochoval vizigótský kodex jen málo protižidovských norem. Církevní koncily se sice problémem potírání židů obíraly průběžně, světská legislativa zůstávala však stranou. V početných konstitucích krále Chindasvinda nacházíme např. jen jedinou protižidovskou normu (LV XI, 2, 16).¹⁵⁾ Reccessvind reputaci světského zákonodárství v očích katolického duchovenstva napravil. 2. titul XII. knihy vizigótské kodifikace, nadepsaný rubrikou „*De omnium hereticorum adque Judeorum cunctis erroribus amputatis*“, obsahuje 13 (z celkového počtu 18) velmi obšírných protižidovských Reccessvindových norem. Zákony se sice svými sankcemi někdy dotýkají předmětu našeho pojednání (vedle trestu smrti ukamenováním nebo upálením se zhusta objevuje i trest zotročení žida křesťanům), o jednotlivostech však mluvit nebudeme. Cílem zákonů je obrátit židy na katolickou víru a zabránit novému odpadnutí. Za zvláštní zmínku stojí snad jen LV XII, 2, 9. Zákon zakazuje židům svědčit proti křesťanům nebo žalovat křesťany „*pro Judeorum causis*“. V postavení se nedělají rozdíly: žid nesmí vystupovat proti křesťanu, ať již je to člověk svobodný, nebo otrok („*...quamvis humilis servilisque persone*...“).

Protižidovské zákonodárství bylo nepochybně plodem těsné spolupráce krále s katolickým duchovenstvem. Pročítáme-li akta vizigótských koncílů, jež byly odbývány za vlády Reccessvindovy, setkáme se s ostrým antisemitským kursem, který je příznačný pro synody celostátní i provinční. Ani těmto opatřením není však třeba věnovat zvláštní pozornost. Zaznamenáme pouze to, co koncily usnesly o lidech nesvobodných a závislých.

Za panování Reccessvinda se ve vizigótské říši konaly čtyři koncily: dva celostátní toledské (*Cc. Tol. VIII* (roku 653)¹⁶⁾ a *X.* (roku 656)¹⁷⁾) a dva

provinční (koncil provincie kartaginské roku 655 (*Cc. Tol. IX*)¹⁸) a koncil duchovenstva lusitánského v Meridě (*Cc. Emeritense*) roku 666¹⁹).

Celostátní koncily projednávaly především závažné politické otázky, na problémy hospodářské správy církevní mnoho místa nezbylo. A tak s výjimkou dekretu, který je připojen jako dodatek k aktům X. koncilu toledského, nenajdeme v usneseních nic, co by bylo třeba vytýkat zvláště. Kánony provinčních synod jsou obsahově bohatší, zejména ty, které se týkají vázanosti a nezci- zitelnosti církevního majetku. Koncil v Meridě např. v duchu starších zásad kanonického práva rozhodl (c. 20 a 21), že pravoplatné manumisse církevních otroků může provádět jen duchovní, který ze svého vlastního majetku církev bohatě obdaroval („*qui de suo bona plurima sanctae ecclesiae... cognoscuntur con- tulisse*“), darování věcí církevních přátelům, otrokům, propuštěncům nebo jiným osobám, má být platné jen tehdy, poskytl-li donátor ze svého jmění církvi nejméně třikrát tolik („*tripulum aut multo plus*“). Ze stejných principů vycházejí i kánony IX. koncilu toledského, jež jednájí o postavení a povin- nostech církevních propuštěnců. Podle kánonu 12 nabývá propuštění otroka účinnosti teprve smrtí manumissora, ne již okamžikem vyhotovení propou- šťčího listu. Norma má být kautelou: teprve po smrti biskupa, po otevření jeho testamentu může zpravidla být spolehlivě zjištěno, byla-li za provedené manumisse církevních otroků dána biskupem z jeho vlastního majetku patřičná náhrada. Kánony v aktech následující (c. 13 a 14) zdůrazňují trvalost závazků z patrocina. Propuštěnec se jim nemůže vyhnout ani sňatkem se svobodnou osobou.²⁰) Co do vázanosti majetku církevního libertina stanoví konečně 15. kánon synody toto: libertinové (jejich potomci) nesmějí věci, jež nabyli od chrámu, prodávat osobám cizím, napřed je třeba je nabídnout ke koupi biskupovi. Volně mohou věci prodávat nebo darovat jen příbuzným, kteří otročí nebo jsou v patrociniu církevní instituce. Nehrozí totiž nebezpečí, že majetek bude osvobozen od církevního nexu.

Z principu vázanosti a nezci- zitelnosti církevního majetku vychází i ono výše citované „*decretum*“ X. toledského koncilu. Je to synodální rozhodnutí o platnosti testamentu biskupa Rikimera z kláštera v Dumiu²¹. Rikimer za svého života prodal hluboko pod cenou mnoho klášterních věcí, nadto propustil na svobodu celou řadu otroků a jako pekulium jim postoupil víc jak 50 dalších nesvobodných. Ve své poslední vůli potom odkázal chudým lidem výnos z poplatků a výtěžek plodů ze svého vlastního majetku, dále všechny věci „*ad usus domesti- cos*“, které při jeho nástupu byly vlastnictvím kláštera, výtěžek prací klášterních otroků- řemeslníků a konečně všechno to, co sám nabyl z vlastní iniciativy. Za propuštěnce náhradu nedal, nedal ji ani za pekuliární otroky, ani za věci ostatní.

Duchovenstvo na X. koncilu shromážděné se v záležitosti Rikimera usneslo takto: testa- ment bude zachován v platnosti, v dispozicích je však třeba provést některé změny. Před-evším osobní jmění Rikimerovo zůstane vyhrazeno klášteru v Dumiu tak dlouho, než úroky nahradí škodu, vydáním klášterních věcí způsobenou.²²) Za druhé: propuštěnci a všichni ostatní odkázaný majetek jsou v dispozici Rikimerova nástupce biskupa Fructuosa a je na něm, aby sám v hodnotě darování a propuštění rozhodl.²³)

Pokud jde přímo o regulaci postavení církevních otroků, je možno z usnesení provinčních synod citovat především dva kánony IX. koncilu v Toledu. Prvý (c. 10) odchylkou od obecných zásad stanoví, že dítě zrozené ze svobodných rodičů se stává otrokem, je-li jeho otec osobou duchovní. Dítě případně chrámu, kterému slouží otec, a nenabyde nikdy nic z vlastnictví rodičů.²⁴⁾ Druhý kánon (c. 11) opakuje starší zásady, že biskup smí ordinovat církevního otroka klerikem jen za předpokladu, že jej nejprve propustí na svobodu. Neosvědčí-li se propuštěnec ve funkci, upadne znovu do trvalého otroctví.²⁵⁾ Z usnesení koncilu v Meridě zasluhuje zvláštní pozornost zejména 15. kánon. Zakazuje biskupům, těžké tělesné trestání a mrzačení církevních nesvobodných: „...*placuit huic sancto concilio, ut omnis potestas episcopalis modum suae ponat irae; nec pro quolibet excessu cuiuslibet ex familia ecclesiae aliquod corporis membrorum sua ordinatione preasumat extirpare, aut auferre.*“ Těm, kteří hlásali lásku k bližnímu a kteří vystupovali proti světským trestům, musilo být ještě v polovině 7. století zakazováno mrzačení a trápení vlastních lidí! Již taková dispozice byla ostudná, ještě ostudnější pasáž však následuje v dalším textu.

Spáchá-li církevní otrok nějaký delikt, není dovoleno duchovním správcům jej vyšetřovat. Musí být povolán světský soudce a teprve ten rozhodne.²⁶⁾ Státní orgán má být ochranou před násilnými excesy ze strany duchovenstva. Zásah světského soudce předvídá kánon 15. potom ještě v dalším, trochu kuriózním případě. Stává se prý, že někteří duchovní, když onemocní, obviňují své otroky a je týrají a mučí. Podle usnesení koncilu má biskup i v této situaci povolat světského soudce a podle jeho vyšetření potom rozhodnout o potrestání otroka.

Dispozice a sankce 15. kánonu jsou nepochybně příznačné pro postavení nejen církevních, ale i světských otroků ve vizigótském státě. Konstatovali jsme sice několikrát, že životní podmínky otroků se v průběhu 5.—7. století zlepšily. Bylo to ovšem zlepšení jenom relativní. Postavení nesvobodných zůstávalo nadále těžké, pravomoc pána — vzdor restrikcím — stále silná. I kdybychom neměli konkrétní doklady v normách práva světského i kanonického, mohli bychom bez dalšího předpokládat excesy ze strany držitelů nesvobodných lidí již proto, že státní moc zasahovala do poměru pána a otroka stále ještě liknavě a nesoustavně.

4. část

Poslední králové

Král Vamba (672—680)

Když roku 672 zemřel Reccessvind, nastoupil na trůn vizigótský šlechtic Vamba. Krátká doba jeho vlády je poznamenána výrazným úpadkem vnitřních sil vizigótského státu.⁴⁾

Proces majetkové diferenciaci v zemi dosahoval již krajních hranic. Vizigótsko-římská aristokracie rozšiřovala své držby a upevňovala své politické postavení na úkor třídy drobných

svobodných producentů a úměrně tomu, jak se na straně jedné hromadilo bohatství, ubývalo na druhé straně svobodných a nezávislých lidí. Sedláci ztráceli půdu, své majetky vůbec a byli buď magnátům zotročováni, anebo se sami dobrovolně dávali do jejich ochrany. Proces expropriace drobných svobodných producentů se stal hlavní příčinou vnitrostátní krize vizigótské říše. Přistupovalo vykořisťování nesvobodných a závislých vrstev obyvatelstva (otroků, propuštěnců a osob komendovaných). Odpor, který tyto exploatované třídy vládoucí aristokracii kladly, znamenal nesporně vnitřní oslabení. Jenom vedlejším faktorem zůstávala trvalá perzekuce židů. Židé mohli v nejlepším případě jenom využívat zostřující se politické situace, za žádných okolností nelze však souhlasit s názory, že zkázu vizigótské říše způsobili právě oni.²⁾

Od poloviny 7. století propukají v zemi vzpoury. Proti povstalcům byl nucen vystoupit již Reccessvind,³⁾ nebezpečný odboj v jihogalských oblastech říše potlačil za své vlády i Vamba.⁴⁾ Třídní charakter těchto povstání není vyhraněný (z pramenů, které jsou k dispozici, nelze alespoň nic pozitivního zjistit), nepochybně byla však produktem zostřujících se společenských poměrů v zemi. Kořeny politické krize vizigótského státu byly hluboké a starého data. Narůstaly vlastně od samého počátku osídlení římského území „barbarskými“ Vizigóty, v druhé polovině 7. století vydávaly již jen zlověstné plody. Řada králů se pokoušela je vyrvat nebo alespoň je oslabit: na počátku 7. století Svintila, později energický Chindasvind, v osmdesátých letech Vamba. Vamba ovšem potíral spíše už jen důsledky než vlastní příčiny. Potlačil povstání Juliana v Galii, provedl reformu vizigótské armády a branného řádu, snažil se upevnit hospodářské postavení hlavy státu a státní pokladny, nechal na pokoji židy apod. Pozitivního výsledku však dosáhnout nemohl a také nedosáhl. Za jeho nástupců se krize dále prohlubovala, až skončila totálním politickým a vojenským krachem r. 711. Agresivním Arabům se rozlehly stát složil k nohám doslova v několika dnech.

Z Vambovy legislativy se ve vizigótském kodexu práva dochovalo jen 5 zákonů. Pro posouzení právního postavení otroků a propuštěnců má z nich jistý význam jen zákon branný z l. 11. 673 (LV IX, 2, 8), něco málo uvádí i konstituce o církevních propuštěncích (LV IV, 5, 7). Ostatní normy Vambovy o nesvobodných lidech nemluví.

Branný zákon je charakteristickým výrazem politické krize vizigótské společnosti v druhé polovině 7. století.⁵⁾ Vamba ve snaze obnovit pořádek a disciplínu v armádě hrozí přísnými tresty světským i duchovním osobám, které by nedbaly branné povinnosti a nenastoupily do vojska v době války s vnějším nebo vnitřním nepřítelem. Sankcí je pro vyšší duchovenstvo náhrada nepřítelem způsobených škod z vlastního majetku (subsidiárně vyhnanství podle rozhodnutí krále), pro nižší duchovenstvo a laiky všech stavů bezectnost (*infamia*) a zotročení podle dispozic panovníka. Delikvent se stane otrokem nejnižšího druhu: „...redigatur protinus in conditionem ultime servitutis...“.

Zákon o církevních propuštěncích (LV IV, 5, 7) je zajímavý zejména tím, že povyšuje partikulární právo kanonické na právo státní. Vychází z úpravy, kterou zavedl 13. kánon IX. koncilu v Toledu, sankce ve prospěch církve mění však v sankce ve prospěch královské pokladny: děti z nedovoleného a nerovného manželství propuštěnců se svobodnými (event. majetek těchto dětí) připadají králi, ne kostelům či klášterům-manumissorům, jak stanovilo právo kanonické.⁶⁾

Z koncilu katolického duchovenstva doby Vambovy je možno uvést jen dvě provinční synody, konané r. 675. Jedna zasedala v Toledu (*Concilium Toletanum XI*),⁷⁾ druhá v městě Braze (*Concilium Bracarense III*).⁸⁾

Akta XI. koncilu toledského jsou pro nás mimořádně zajímavá ustanovením o proplácení kompozic, jež stanovilo světské právo. Podle 5. kánonu trestají se biskupové-pachatelé trestného činu: a) mají-li majetek, tedy tím, že zaplatí kompozici a budou dočasně exkomunikováni; b) nemají-li majetek, tedy uvalením pokání (za hodnotu deseti solidů dvacetidenním, za 15 solidů třicetidenním, zkrátka dvojnásobným); v žádném případě nesmějí nemajetní duchovní poskytovat kompozici z prostředků církve, pro dluhy nesmějí však být ani zotročeni.⁹⁾ Spáchá-li církevní otrok nějaký delikt, je duchovní správce povinen vydat jej k potrestání světskému soudu. Dispozice je analogická 15. kánonu koncilu v Meridě. Na jeho ustanovení navazuje i 6. kánon citovaného koncilu toledského. Zakazuje duchovním vynést rozsudek smrti anebo trestat mrzačením. Jako souzené uvádí kánon nejen církevní otroky, ale kohokoliv, tedy i osoby svobodné (patrně hlavně komendované).¹⁰⁾

To, co o otrocích uvádí *Concilium Bracarense III* je obsahově nevýznamné.

Král Ervig (680—687)

Legislativa doby Vambovy má — jak patrně — pro posouzení vývoje právního postavení lidí nesvobodných a závislých jenom malý význam. Důležité normy přináší až období následující, období panování krále Erviga. Ervig, vysoký dvorský úředník, se dostal na vizigótský trůn podvodem. V těsné spolupráci s představiteli katolického kléru odstranil v říjnu r. 680 krále Vambu, ujal se moci a po 7 let jako nástroj v rukou církevní hierarchie řídil osudy upadajícího státu.¹¹⁾ Do dějin vizigótského zákonodárství se Ervig zapsal především novou redakcí Reccessvindovy kodifikace práva, nemalého významu je však i Ervigova legislativa vlastní.¹²⁾ Pokud jde o redakční práce, postačí říci jenom několik slov. Jejich podstatou byla revize (emendace) osmdesáti zákonných textů Reccessvindova kodexu, vyloučení některých posud platných norem a připojení zákonů nových.¹³⁾ Nové zákony upravují zčásti poměry ještě neregulované, zčásti doplňují a novelují předpisy dřívější.

V systému našeho výkladu o právním postavení lidí poddaných povšimneme si nejprve těchto zákonů nových, tj. původních norem Ervigových. V jejich čele je třeba uvést 27 protižidovských konstitucí, jež v nové redakci kodifikace tvoří samostatný 3. titul XII. knihy.¹⁴⁾ Jednotlivostí si všimnat nebudeme, zákony jenom opakují anebo zostřují sankce starší protižidovské královské i synodální legislativy. Z ostatních původních Ervigových zákonů je zvláště třeba zaznamenat především novelu k brannému zákonu krále Vamby (LV IX, 2, 9). Vambova konstituce byla zčásti revidována již na XII. koncilu toledském (v lednu roku 681, tedy krátce poté, co se Ervig ujal vlády). Na návrh krále vypustil tehdy koncil z textu zákona sankci infamie, která hrozila všem laikům a nižším duchovním v případě, že by nesplnili své vojenské povinnosti. Argument, kterým král koncilu svůj návrh odůvodnil, je velmi

výmluvným dokladem politického úpadku vizigótské říše, zejména úplného rozkladu říšské armády. Kdyby sankce Vambova měla zůstat v platnosti, řekl Ervig v projevu, jímž zahajoval jednání synody, musela by polovina všeho obyvatelstva Hispanie být bezecná: „*cuius severitatis institutio, dum per totos Hispaniae fines ordinata decurrit, dimidiam fere partem populi ignobilitati perpetua subiugavit...*“¹⁵⁾ Král tedy počítal s tím, že každý druhý vojenskou službou povinný buď vůbec neuposlechně volání do zbraně, anebo z vojska zběhne.

Ervigova novela „*De his, qui in exercitum constituto die, loco vel tempore definito non successerint aut refugerint; vel que pars servorum uniuscuiusque in eadem expeditione debeat proficisci*“ (LV IX, 2, 9) má — jak již z rubriky patrně, dvě části. V prvních stanoví král sankce za neuposlechnutí mobilizační výzvy nebo svévolný útěk z vojska.¹⁶⁾ Druhá část zákona jedná o doprovodu (sborech) jednotlivých válečníků. Svobodný člověk, propuštěnec, královský otrok vojenskou službou povinný nenastupoval do války sám. Měl-li nějaké osoby poddané, musil jich vzít část s sebou a poskytnout jim předepsanou výzbroj. Ervig rozhodl, že pokud jde o otroky, je třeba povolát každého desátého.¹⁷⁾ Otroci se přitom neúčastní války jako osobní služebníci svého pána (jak tomu bylo již dříve — viz CE 323; antiqua LV IV, 2, 15), ale jako samostatný řadový bojovník.¹⁸⁾ Povolávání otroků do zbraně nebylo zavedeno teprve Ervigem, praktikovalo se již dříve. Od kdy, nevíme,¹⁹⁾ na starší datum však zjevně ukazuje pasáž v úvodu zákona, kde si zákonodárce stěžuje, že pánové zatajují počty svých otroků, aby je nemusili odvádět od prací na polích; do války s sebou potom nepřivádějí ani dvacetinu nesvobodných lidí.

Ervig proto starší předpisy obnovuje (noveluje?) a stanoví sankci: ti z otroků, které pán nepřivede, propadnou králi.²⁰⁾

Vedle novely Vambova branného zákona bychom z Ervigovy původní legislativy mohli uvést ještě několik zákonů dalších, jde však vesměs jen o normy obsahově málo významné. Přesto se o jedné z nich zmíníme. Je to zákon „*de fugitivis*“ LV IX, 1, 16, který ruší starší dispozici, jak ji formulovala antiqua LV IX, 1, 15. Ta stanovila výjimku z pravidla, že dítě následuje stav „horšího“ z rodičů: jestliže ingenua v domnění, že jde o svobodného, se provdala za uprchlého otroka, rodily se ze svazku děti svobodné. Ervig výjimku zrušil. Děti následují vždycky stav otce, i kdyby žena o jeho otroctví nevěděla, a pán otroka má tedy právo vindikovat nejen otce, ale i děti, event. i jejich pekulium.

Ervigova norma není zajímavá obsahově, ale tendencí pro některé jeho další zákony charakteristickou: zhoršovat postavení lidí nesvobodných, resp. zotřovovat dispozice, jež se jich přímo či nepřímo týkají.

Jádrem Ervigovy legislativy nebyla tvorba konstitucí nových, původních, ale revize a emendace zákonů Reccessvindova kodexu. V Ervigově redakci vizigótské kodifikace práva najdeme na 80 emendačních zásahů do starších textů. Nejčastěji jsou opravovány „*leges antiquae*“ a konstituce Chindasvin-

dovy. Opravy jsou někdy jenom formální, jindy mění dispozice emendované normy.

Pokud jde o otroky, znamenají tyto změny v několika případech zhoršení jejich právního postavení. Tak v Chindasvindově zákoně LV VI, 5, 12 změnil Ervig sankci na zlovolné usmrcení vlastního otroka. Chindasvind trestal pána vyhnanstvím a pokáním, Ervig jenom pokutou fisku a trvalou infamií (prakticky trvalou ztrátou svědecké způsobilosti).²¹⁾ Chindasvind nedovolil, aby otrok, který spáchal trestný čin, byl pánem usmrcen dříve, než by případ byl soudně projednán. Ervig tuto eventualitu připustil. Vyžadoval jenom, aby pán dostatečně svědky nebo přísahou prokázal, že otrok opravdu spáchal delikt zasluhující smrt. Pokud jde o vraždu cizího otroka, omezil Ervig sankci jen na pokutu a náhradu škody. Trest doživotního vyhnanství odpadl, a tím se rozdíl mezi usmrcením cizího otroka a zničením cizí věci — u Chindasvinda tak výrazný — v jeho redakci opět ztratil.

Některé pasáže Chindasvindovy konstituce Ervig vůbec vypustil. Tak např. ustanovení o tom, že v obraně má pán právo otroka usmrtit i mimosoudně. Ervig nepochybně toto právo nepopíral; naopak, považoval pánovo jednání za tak samozřejmé, že nevyžadoval ani soudní důkaz nutné obrany, event. přísahu jako Chindasvind.

V zákoně LV VI, 5, 12 Ervig mnohé změnil. Konstituci v kodexu následující — Reccessvindovu normu čelící mrzačení otroků (LV VI, 5, 13) — vůbec škrtl.²²⁾ Týrání a trápení vlastních otroků bylo znovu povoleno; zákazy trvaly jenom v kanonickém právu.

Všechny Ervigovy emendace starších zákonů ovšem právní postavení ne-svobodných nezhoršovaly. Vedle řady míst, kdy emendace zachovává v podstatě posavadní stav, je možno uvést i několik dodatků, jež postavení otroků uvolňují, vesměs ovšem jen v záležitostech drobných. Tak např. povoluje Ervigova redakce zákona LV II, 3, 3 otrokům vystupovat na soudě nejen v záležitostech pána, ale i v záležitostech církevních institucí, lidí chudých a sporech fiskálních, s písemným ovšem mandátem.²³⁾ Jisté zlepšení postavení otroků znamenají i Ervigovy emendace zákonů LV III, 3, 1; III, 3, 9; V, 4, 10; XI, 1, 1 a XI, 1, 6.

Pokud jde o propuštěnce, postačí poznamenat jenom několik slov. Privilegia měli propuštěnci královští, propuštěnci osob soukromých zůstávali zpravidla připoutáni ke svým bývalým pánům. Ervigův doplněk k zákonu „*De rebus manumissi, si absque legitimis filiis moriatur*“ (antiqua LV V, 7, 13) obecně nařídil, že libertinus nesmí opustit svého patrona, pokud tento žije.^{23a)} Tím byla dána právní sankce vázanosti, která se ve sféře hospodářské prosadila zřejmě již dříve. Právní sankce byla dána i společenské diferenciaci propuštěnců: ti, kteří mají postavení vyšší, jsou nyní nazýváni „*liberti idonei*“ (LV III, 3, 9; VI, 1, 5), proti nim stojí „*liberti inferiores*“, „*liberti rusticani*“ (LV VI, 1, 5). Terminologie, jak vidíme, je stejná jako u otroků. Stejně jako u otroků ne-

můžeme však ani u propuštěnců bezpečně zjistit kritérium rozlišení. Z Ervigových sankcí je jenom zřejmé, že „*liberti idonei*“ tvořili kategorii právně preferovanou.²⁴⁾

Personae in patrocinio u Erviga zvláště uváděny nejsou. Také o kolóněch nepadne slovo — instituce kolonátu v druhé polovině 7. století již dávno neexistovala.

Normy vizigótského kanonického práva rozmnožila v době Ervigově usnesení tří koncilů toledských (*Concilium Toletanum XII.*,²⁵⁾ *XIII.*²⁶⁾ a *XIV.*).²⁷⁾ Prvé dva, konané v letech 681 a 683, byly synody celostátní, třetí koncil (r. 684) byl jen provinční. Akta celonárodních synod potvrdil Ervig zvláštními výnosy (tzv. *Lex in confirmatione concilii edita*) jako normy obecně závazné, usnesení provinčního koncilu měla platnost jen jako partikulární právo kanonické.

Na jednání synod doby Ervigovy jen zřetelně patrné, jak s prohlubující se politickou krizí zatlačovaly obecné politické otázky do pozadí řešení vlastních problémů církevních, a to teoretických, hospodářských i jiných. A tak se spíše jako výjimka objeví v kánonech ustanovení o právu azylu (Cc. Tol. XII, c. 10), o potírání pohanství (ibidem, c. 11),^{27a)} o uprchlých duchovních (Cc. Tol. XIII c. 11) apod. O církevních otrocích a poddaných nepadne již skoro ani slovo.

Za zvláštní zmínku stojí pak vlastně jen 6. kánon XII. koncilu, kánon obsahu koneckonců světského. Byl přijat z podnětu samého Erviga a jeho „ratio“ čelila drzým a vzpurným otrokům a propuštěncům, kteří zapomínajíce na svůj původ dělali závratné kariéry v královských službách, vyvyšovali se nad šlechtu a mstili se svým pánům.^{27b)} Koncil proto stanovil: s výjimkou otroků a propuštěnců královských se žádný otrok nebo propuštěnec nesmí stát dvorským úředníkem ani správcem nebo aktorem královských domén. Kdo po vydání tohoto zákazu přijme úřad, bude ihned navrácen tam, kde otročil nebo kde byl propuštěn.^{27c)}

Až do doby Ervigovy bylo tedy možné, aby se kterýkoliv otrok stal dvorským úředníkem. Od roku 683 se přístup omezil jen na otroky královské a jejich privilegované postavení bylo tak dále utvrzeno.

Král Egica (687—701)

Těsná spolupráce světské i církevní moci, jež se již v době Ervigově výrazně projevovala smíšením a splýváním norem světského a kanonického práva, zůstala charakteristickou i pro vládu posledního významnějšího zákonodárce vizigótské říše, krále Egicu. Nastoupil na trůn v listopadu r. 687, po deset let panoval zemi sám, od r. 697 potom po čtyři léta spolu se svým synem a designovaným nástupcem Vitizou.²⁸⁾

Vnitropolitická situace vizigótského státu se koncem 7. století zkomplikovala nebezpečím, jež zemi hrozilo zvenčí. Na severu stál dávný nepřítel říše, monarchie merovejských Franků, jež ohrožovala panství Vizigótů hlavně v oblastech narbonské Galie, na jihu se objevil nepřítel nový, nebezpečnější, agresivní kalifové arabští. Již v době Vambové byla provedena některá opatření na obranu proti nim,²⁹⁾ v osmdesátých a devadesátých letech představovali pro

vizigótský stát smrtelné nebezpečí. Pokusy o sjednocení vnitřních sil země se ukázaly málo účinné. Stejně jako Ervig hledal proto i Egica spásu v nejtěsnějším svazku královské moci s církví, stejně jako Ervig obracel se i Egica se zoufalými prosbami na katolické duchovenstvo a žádal je o pomoc. „*Quantis denique malis indignante Deo terra quotidie vapulet*,“ napsal r. 693 v poselství XVI. koncilu v Toledu, „*quantisque plagis vel perfidorum sceleribus contabescat, paternitati vestrae non reor esse incognita*.“³⁰⁾ Kléru potíže a nebezpečí nepochybně známy byly, charakteristicky se však pokusil svést je na jedinou příčinu, kterou hodlal ve vlastní prospěch využít, na podvratnou činnost židů v zemi. Židé byli obviněni, že konspirují s nepřátelskými Araby, a jejich perzekuce vyvrcholila. Na XVII. koncilu v Toledu (r. 694) bylo podle návrhu krále³¹⁾ přijato usnesení (c. 8), které rozhodlo: protože se židé pokusili rozvrátit nejen katolickou církev, ale i celý vizigótský stát, je jim konfiskován veškerý majetek a sami se stávají otroky. Musí opustit svá bydliště a po celé zemi rozptýleni otročit trvale tomu, komu určí král. Křesťané, kteří od panovníka dostanou žida darem, se musí zavázat, že mu nedovolí výkon ritu nebo jiných zvyklostí a že židovské děti budou od 7 let odděleny od rodičů, dány na výchovu řádnému křesťanu a potom za křesťany provdány nebo s křesťankami oženy.

8. kánon XVII. koncilu v Toledu byl posledním aktem protižidovské legislativy vizigótské. Bylo dosaženo extrémní hranice, dále jít se již nedalo. O realizaci usnesení není zpráv. Víme jenom, že Egicova „*Lex in confirmatione concilii edita*“ kánon „*De Judeorum damnatione*“ potvrdila, že se tedy perzekuční norma kanonická stala i normou práva světského.

Vedle protižidovských zákonů (cf. i LV XII, 2, 18)³²⁾ dochovalo se nám z legislativy Egicovy jenom nemnoho: zaznamenáme úpravu privilegií královských otroků (LV X, 2, 5), další doplněk k brannému zákonu krále Vamby (LV V, 7, 19), renovaci Reccessvindova zákona o ochraně otroků před vlastním pánem³³⁾ (LV VI, 5, 13; viz výše) a významný doplněk k zákonům „*de fugitivis*“ (LV IX, 1, 21).

V kodifikaci vizigótského práva je Ervigova novela zařazena jako poslední norma titulu o uprchlých otrocích. Již její umístění možno považovat svým způsobem za symbolické. Ukazuje totiž, že přísné sankce dvaceti předcházejících zákonů nebyly s to vykořenit zlo, které již od samých počátků existence vizigótského státu ohrožovalo vnitřní pořádek v zemi. Útěk otroků neustal, v době politické krize se naopak rozmnožil. A tak Egica je nucen na začátku své konstituce žalovat, že v zemi snad není města, hradu, obce či sídliště, kde by se neskrýval uprchlý otrok. Útěky se prý přitom neustále množí, protože staré zákony proti uprchlíkům jsou soustavně porušovány, a to jak ze strany přechovavatelů, tak i ze strany státních orgánů (soudců).³⁴⁾ Aby byla učiněna přítrž těmto nešvarům, zostřuje Egica posavadní zákonné sankce a vyhlašuje kolektivní odpovědnost obyvatelstva, obcí, statků apod. za odkrývání uprchlých otroků. Všichni musí po utečencích pátrat a zjišťovat, komu patří a odkud utekli. Poruší-li svou povinnost, dostane každý 200 ran důtkami. Osoby výše postavené — thiufadové nebo vikáři — jakož i všichni, kteří mají soudní pravomoc, dále „*numerarii*“ (finanční úředníci), aktoři, prokurátoři a kněží dostanou 300 ran. Na biskupy je uvalen třicetidenní půst, soudcové a hrabata zaplatí vysokou pokutu fisku.³⁵⁾

Zvláštní zmínku zasluhuje i Egicova novela o propuštěncích „*De trans-*

gressionibus libertorum“. Utužuje vázanost propuštěnců k bývalým pánům a v duchu Ervigovy emendace zákona LV V, 7, 13 zakazuje propuštěncům (a jejich potomstvu) opouštět patrona a jeho potomstvo. Sankcí je „*revocatio in servitutem*“.³⁶⁾ Trvalé připoutání libertinů, jež zatím bylo striktně praktikováno jenom institucemi kanonického práva, stává se tak v posledních letech vizigótského státu také normou práva světského.

Kanonické právo doby Egicovy je reprezentováno usneseními 5 koncilů katolického duchovenstva, 4 celostátních (r. 688, 693, 694 a 701) a jednoho provinčního (r. 691). Z jednání a usnesení toledských koncilů zasluhuje pozornosti jen 5. kánon XVI. koncilu. Je realizací návrhu, který král přednesl ve svém zahajovacím programovém poselství.³⁷⁾ Egica upozornil na nepořádky, které se objevily ve správě církevního majetku (venkovské kostely prý upadají, protože jedinému duchovnímu bývá často svěřována péče o mnohé) a navrhl, aby každý chrám, i ten nejchudší, měl vlastního duchovního správce: „*ut unaquaeque ecclesia, quamvis pauperrima, quae vel decem mancipia habere potest, sui debeat cura gubernarii cultoris*“; chudý chrám byl ten, který měl pouhých 10 otroků. Měl-li méně, nebyl spravován samostatně, ale přičleněn k chrámu, který minimální majetkový předpoklad splňoval.

5. kánon XVI. koncilu v Toledu návrh krále přijal a sankcionoval. Zakázal dále duchovním, aby nepřetěžovali své farnosti nadměrnými dávkami a službami („*diversis exactionibus vel angariis*“).³⁸⁾

Z usnesení provinční synody v Zaragose (Cc. Caesaraugustanum III.) r. 691 postačí uvést jen jediný kánon, c. 4. Rekapituluje a doplňuje starší normy vizigótských koncilů o církevních propuštěncích a jejich „profesi“ a zapovídá přílišné vykořisťování libertinů. Z rubriky kánonů vyplývá, že propuštěnci dostávali od kostelů nebo klášterů církevní pozemky (*praedia ecclesiarum*) a na těch potom jako drobní závislí producenti hospodařili. Byla to zřejmě pekulia, jež užívali již jako otroci a jež jim byla při manumissi ponechána.³⁹⁾ 5. kánon III. koncilu v Zaragose tak znovu — a ve vizigótském státě naposledy — petrifikoval stálou závislost propuštěnců na jejich bývalém pánu. Na stejném stanovisku — jak již víme — stálo od doby Ervigovy i právo světské. Vázanost propuštěnce měla být trvalá a postavení libertinů se tak definitivně ustálilo jako postavení lidí polosvobodných. Dikce pramenů (*liberti* = *liberi*; *liberti* = *ingenui*) na tomto konstatování nemůže nic změnit.

O legislativě posledních dvou vizigótských králů, Vitizy (697—710) a Rodericha (710—711), víme jenom málo, resp. vůbec nic. Kodex zákonů dochoval dvě normy označené Vitizovým jménem (LV V, 7, 20; LV VI, 1, 3), jejich původ je však sporný. Patrně je nevydal Vitiza, ale Egica, event. Egica s Vitizou společně.

Konstituci LV V, 7, 20, jež se týká právního postavení propuštěnců, jsme již výše citovali jako zákon Egicův. Obsah druhého zákona (LV VI, 1, 3 — ordál horkou vodou) se týká jen lidí svobodných a je proto pro nás nevýznamný.

V důsledku ekonomických a politických změn, podmíněných zánikem otrokářského impéria římského a příchodem germánských kolonizátorů do oblastí jižní Galie a Hispánie, odumřelo ve vizigótském státě 5.—8. století antické otroctví. Převládajícím výrobním poměrem se stal poměr kolonátní v ekonomickém slova smyslu. Otroek byl usazován na půdě, samostatně na ní hospodařil a majiteli odevzdával jenom povinné dávky, event. plnil povinné služby. Vydělení pekulia uvolňovalo hospodářskou a společenskou závislost otroka na pánovi. V oblasti nadstavby došlo toto uvolnění výrazu v respektování omezené právní subjektivity člověka nesvobodného, nejprve v právu trestním, potom v právu rodinném a manželském, v právu procesním a nakonec i v právu majetkovém. Vizigótské zákony 7. století přiznaly již otrokovi způsobnost volně disponovat a zcizovat hospodářsky málo významné součásti pekulia.

Římský kolonát jako právní instituce ve vizigótském státě zanikl. Byl to původně jenom prostý obligační poměr a bezprostřednímu výrobcí zajišťoval více volnosti a samostatnosti, než kolik bylo slučitelné se stavem rozvoje výrobních sil v otrokářské společnosti 3.—5. století a ve vizigótské společnosti 5.—8. století. Již v Římě se nezávislost kolónů postupně omezovala a kategorie kolónů se svým postavením stále více přibližovala třídě producentů vůbec nesvobodných, otroků. Ve vizigótské společnosti byl tento vývoj dovršen. V důsledku zvláštního charakteru germánského otroctví a syntézy institucí přežívajícího otrokářského způsobu výroby s institucemi zanikající společnosti prvotně pospolné došlo k takovému uvolnění postavení otroka, že jeho míra samostatnosti společenské i hospodářské se mohla stát platformou pro sjednocení otroctví s kolonátem. Terminologie sice zůstala stará, koneckonců otrokářská, ekonomický a sociální význam nesvobodného se však změnil. „Servus“ vizigótských pramenů je již někdo jiný než „servus“ klasických textů římských.

Uvolnění závislosti nesvobodného na majiteli moci, jež bylo podmínkou dalšího růstu produktivity práce a rozvoje výrobních sil a jež výrazně odlišovalo římského otroka od kolóna, je ve vizigótském státě již charakteristickým rysem faktického i právního postavení otroka vůbec. Řada oprávnění římského kolóna ovšem vizigótskému otroku chybí. Otroek je člověk nesvobodný, je podroben pravomoci svého pána, který odpovídá za jeho jednání atd. Také charakteristické připoutání kolónů k půdě není ve vizigótském státě známo. Zákony vizigótských králů povolují pánům zcizovat otroky volně, s půdou, na které sedí, i bez půdy.

Je tedy právně vizigótský otroek více než otroek římský, méně však než římský kolón. Proto jsme mluvili jenom o kolonátu v ekonomickém slova smyslu.

Závislou vrstvu obyvatelstva tvořili ve vizigótském státě i propuštěnci a osoby v patrociniu. Zákony vizigótských králů vykazují tendenci postavení těchto kategorií utužovat. V 6.—8. století připoutávají propuštěnce trvale k patro-

novi, v některých případech potom posuzují poměr patrona k propuštění nebo osobě komendované dokonce jako odrůdu poměru otrockého. I když mezi otroky, libertiny a osobami v patrociniu existují právní i faktické rozdíly, můžeme mít za to, že právě tyto skupiny obyvatelstva jsou jádrem, ze kterého se postupem doby vyvíjí třída feudálních nevolníků španělských a portugalských.

A je-li otrok nového typu („vizigótský otrok“) jednou z hlavních produktivních sil tolosánského i toledského státu, znamená to nezbytně, že vizigótský stát není již státem otrokářským. Protože se však v něm vytvářejí teprve předpoklady nového způsobu výroby a instituce pro feudální společnost typické se zatím výrazněji neprosazují, je možno vizigótský stát charakterizovat jako stát raně feudální. Tím spíše potom, že třída vizigótsko-římské aristokracie, která zlomila státní moc otrokářského impéria a vybudovala na jeho troskách říši vlastní, byla přímým předchůdcem středověké šlechty španělské a portugalské.

Etude sur les esclaves, les colons et les affranchis dans l'Etat visigothe du 5^e au 8^e siècle

L'étude est consacrée au problème touchant la réglementation de la situation juridique des esclaves et des personnes dépendantes opérée dans les lois des rois des Visigothes et dans les canons des concils d'Eglise du 6^e au 8^e siècle.

Dans le premier chapitre, l'auteur fait une analyse du *Breviarium Alaricianum*, code du roi Alaric II. Etant donné qu'il s'agit d'une codification destinée à l'usage de la partie romaine de la population de l'Etat visigothe, le Code contient seulement des normes de droit romain classique et postclassique, donc des normes appartenant, en fin de compte, encore au type de droit esclavagiste. La réglementation de la situation juridique des esclaves, opérée dans le *Breviarium*, atteste que, dans l'empire romain du 4^e et du 5^e siècle, des changements étaient en voie de se produire qui relâchaient la dépendance économique et sociale de l'homme non-libre vis-à-vis de son possesseur: déjà le droit postclassique (vulgaire) reconnaît aux esclaves un certain minimum de capacité d'être sujet de droit. Or, de l'autre côté, la position des colons, elle, va en s'aggravant; du franc fermier qu'il était primitivement, le colon devient un homme demi-dépendant. La situation des colons et celle des esclaves établis sur le sol, se rapprochent avec le temps et les différences de la réglementation juridique s'effacent.

A côté des normes du *Breviarium*, ce sont également les textes de certaines formules visigothes, ensuite lesdits *Fragmenta Gaudenziana* et finalement les résolutions des synodes du clergé catholique ayant eu lieu jusqu'en 589 qui sont analysés au premier chapitre.

Le chapitre deux est divisé en trois parties. Dans la première, l'auteur examine le rapport du droit romain au droit national des Visigothes; sur le plan formel, ces deux systèmes étaient, il est vrai, différents, mais matériellement (quant au contenu), dès les débuts mêmes de l'existence de l'empire tolosan, les deux systèmes allaient en s'unifiant. Le droit écrit en langue visigothe ne fut jamais un droit purement germanique: dès la première codification qui nous est parvenue (ledit Code Euric), il est fortement romanisé, c.-à-d. pénétré de normes romaines.

Dans la deuxième partie, l'auteur documente sur la réglementation de la position juridique des esclaves et des affranchis telle qu'elle a été opérée dans le Code Euric, une synthèse originale des éléments romains et visigothes. Dans la troisième partie, il examine la position des hommes dépendants à l'éclairage desdites „*Leges antiquae*“. S'appuyant sur une analyse détaillée des textes, l'auteur montre comment la conception germanique de l'esclavage (tirant, en somme, son origine encore de l'esclavage patriarcal primitif) et la réglementation romaine de l'esclavage déjà en voie d'extinction ont donné naissance à une série de dispositions rapprochant déjà l'esclave de la situation du serf du moyen-âge.

Dans le chapitre trois, l'accent est mis surtout sur l'oeuvre législative du roi Chindasvinde. C'est précisément sous le règne de ce monarque, qui poursuivait une certaine indépendance du pouvoir royal vis-à-vis de l'aristocratie laïque et ecclésiastique, qu'a été promulguée une série de lois qui soutenaient et favorisaient les couches de population simplement libre, non privilégiée, et relâchaient la position des hommes dépendants. Chindasvinde est intervenu dans le rapport du maître et de l'esclave, il a restreint les droits du propriétaire sur l'homme non-libre, il a reconnu aux esclaves une capacité restreinte d'être sujet de droits en matière de patrimoine et il a élargi leur capacité active et passive d'agir en justice.

Le gouvernement de Reccessvinde est, en fin de compte, caractérisé comme conservatif; parmi les derniers rois des Visigothes l'attention est finalement prêtée en particulier au roi

Erwig et à ses réformes qui ont, une nouvelle fois, temporairement resserré la position des hommes non-libres et dépendants.

A côté des esclaves, c'est aussi l'asservissement des affranchis qui est examiné dans le chapitre trois; de l'homme demi-libre, qu'il était primitivement, l'affranchi devient, dans les lois d'Erwig et d'Egic, un homme dépendant.

Parallèlement avec la législation laïque l'auteur fait aussi l'analyse de la législation des d'Eglise. Depuis les temps de Reccared, une attention accentuée est prêtée au problème des biens de mainmorte de l'Eglise, à la restriction de la liberté de disposition lors des manumission des esclaves et à la situation des affranchis d'Eglise.

Poznámky

Poznámky ke kapitole úvodní

- ¹⁾ De gubernatione Dei IV, 4, 21; IV, 6, 30; 31; V, 4, 17; V, 6, 21; V, 7, 28; V, 8, 35; 37; VI, 8, 43; 45; VI, 12, 67; VII, 12, 50 a místa další.
- ²⁾ Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu, Praha 1949, str. 140.
- ³⁾ Uvádím náhodně asijský pramen, který byl v nedávné době zpřístupněn českým vydáním (Tajná kronika Mongolů, Praha 1955).
- ⁴⁾ H. ZEISS, Die Grabfunde aus dem spanischen Westgotenreich, Berlin-Leipzig, 1934; Historia de España III (España Visigoda), Madrid 1940, str. 435 a násl.
- ⁵⁾ WATTENBACH-LEVISON, Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter, Vorzeit und Karolinger, I. Heft, Weimar 1952, str. 86–88.
- ⁶⁾ Tamtéž, str. 90.
- ⁷⁾ Tamtéž, str. 90–91.
- ⁸⁾ EMIL HÜBNER, Inscriptiones Hispaniae Christianae, Berlin 1871; Inscriptionum Hispaniae Christianarum Supplementum, Berlin 1900;
EDMOND LE BLANT, Inscriptions Chretiennes de la Gaule anterieures au VIII^e siècle, Paris 1856.
- ⁹⁾ J. D. MANSI, Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio; 31 svazků, 1759–1798.
- ¹⁰⁾ Zejména k edici „Sacrosancta concilia ad regiam editionem exacta ... studio Philip. Labbei et Gabr. Cossartii...“ (Paříž 1671) a potom k speciálnímu vydání akt koncilů hispánských: J. SÁENZ DE AGUIRRE „Collectio maxima Conciliorum omnium Hispaniae“, I–VI, 1753 a násl.
- ¹¹⁾ MANUEL HELENO, Os Escravos em Portugal, Volume I., Lisboa 1933 (O poměrech ve vizigótské říši jedná autor v kapitole „A escravidao nos Visigodos“ (str. 66–110).
- ¹²⁾ Srovnej H. GAMA BARROS: Historia da Administração publica em Portugal nos seculos XII a XV, II (Lisboa 1896), str. 32–47.
- ¹³⁾ CH. VERLINDEN není v dalším textu citován podle uvedené knihy, ale podle speciální studie „L'esclavage dans le monde ibérique médiéval“, Anuario de Historia del Derecho español, tomo XI (Madrid 1934), str. 283 a násl.
- ¹⁴⁾ A. R. KORSUNSKIJ, Raby i volnootpuščeniki v vestgotskom gosudarstve VI–VII vekov, Srednie veta 1953/IV str. 11–30
- ¹⁵⁾ E. DE HINOJOSA, Historia general del Derecho español, tomo I., Madrid 1887. Přetisk prvního dílu, jenž jediný byl vydán, pořídili v Madridě r. 1924.
- ¹⁶⁾ RAFAEL ALTAMIRA Y CREVEA, Historia de España y de la civilización española, I–IV, Madrid 1900–1911. O vizigótském státě jedná autor v I. dílu.
- ¹⁷⁾ ANTONIO BALLESTEROS Y BERETTA, Historia de España y su influencia en la historia universal, 9 dílů, Barcelona 1918–1941. Stručný výtah obsahuje kniha „Síntesis de Historia de España“, Barcelona 1936.
- ¹⁸⁾ Historia de España dirigida por RAMÓN MENÉNDEZ PIDAL; tomo III „España Visigoda“ (Madrid 1940); autory statí o vizigótském státu a právu jsou MANUEL TORRES, RAMÓN PRIETO BANCES a RAMÓN MENÉNDEZ PIDAL.
- ¹⁹⁾ Historia de España I. De los orígenes a la baja Edad Media, Madrid 1952.
- ²⁰⁾ SALVADOR MINGUIJÓN ADRIÁN, Historia del Derecho español, 4. opravené vydání Barcelona 1953.
- ²¹⁾ A. GARCÍA GALLO, Historia del Derecho español, Madrid 1943; Manual de Historia del Derecho español, I, Madrid 1964.
- ²²⁾ J. BENEYTO, Manual de Historia del Derecho español, Zaragoza 1948.

Poznámky ke kapitole I

- ¹⁾ Historia de España III, España Visigoda, Madrid 1940, str. 155–157 (MANUEL TORRES); STROHEKER, Eurich, König der Westgoten, Stuttgart 1937, str. 109, pozn. 81.
- ²⁾ Historia de España III, str. 201 a násl.; LUIS G. DE VALDEAVELLANO, El desarrollo del

- derecho en la penninsula iberica hasta alrededor del año 1300, Cuadernos de historia mundial, III-4/1957, str. 835—837.
- ³⁾ Historia de España III, str. 205 a násl.; F. BEYERLE, Die Frühgeschichte der westgotischen Gesetzgebung, ZRGGA 67/1950, str. 1 a násl.
 - ⁴⁾ ERNST STEIN, Geschichte des spätromischen Reiches, I. Band, Wien 1928, str. 431—433; cf. i pozn. 3.
 - ⁵⁾ Auctoritas Alarici regis (publikační zákon Alarichovy kodifikace): „...ut omnis legum Romanarum et antiqui iuris abscuritas, adhibitis sacerdotibus ac nobilibus viris, in lucem intelligentiae melioris deducta resplendeat ... haec, quae excerpta sunt vel clariori interpretatione composita, venerabilium episcoporum vel electorum provincialium nostrorum roboravit assensus.“ G. HAENEL, Lex Romana Visigothorum, str. 2, cf. i str. VI a násl.; Historia de España, III, str. 255 a násl. (RAMÓN PRIETO BANCES); K. ZEUMER, Geschichte der westgotischen Gesetzgebung I., Neues Archiv 23/1898, str. 472 a násl.
 - ⁶⁾ Rukopisy uvádějí názvy „Lex Romana“, „Lex Romana Visigothorum“, „Corpus Theodosii“ aj.; BRUNNER, Deutsche Rechtsgeschichte I, str. 512; ZEUMER, o. c., str. 473.
 - ⁷⁾ BRUNNER, DRG I, str. 512; název „Breviarium Alaricianum“ pochází z 16. století.
 - ⁸⁾ FR. CALASSO, Medio evo del diritto, I-Le fonti, Milano 1954, str. 47—48; O. SOMMER, Prameny soukromého práva římského, Melantrich, str. 119.
 - ⁹⁾ R. TAUBENSCHLAG, Rzymskie prawo prywatne, Warszawa, 1955, str. 55.
 - ¹⁰⁾ Srovnej text Alarichova publikačního zákona, citovaný v pozn. 5.
 - ¹¹⁾ ERNST LEVY, Weströmisches Vulgarrecht. Das Obligationenrecht. Weimar 1956, str. 11 až 13.
 - ¹²⁾ Srovnej KARLOWA, Römische Rechtsgeschichte I, str. 973; DE UREÑA Y SMENJAUD, La legislación gótico-hispana, str. 299 a násl.; str. 305; ZEUMER, Geschichte der westgotischen Gesetzgebung I, str. 474.
 - ¹³⁾ Přesněji: valná většina textů interpretace. Některá místa pocházejí opravdu až od kompilátorů Alarichových (např. int. ad BACTh I, 4 aj.) HAENEL, o. c., str. X; HALBAN, Das römische Recht in den germanischen Volksstaaten I, str. 116, 185; E. LEVY, Vom Wesen des weströmischen Vulgarrechts, Atti del congresso internazionale di diritto Romano, Roma 2 (1935), str. 47 a násl.; B. PARADISI, Quelques observations sur un thème célèbre, Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis, XXVII/1, 1959, str. 92.
 - ¹⁴⁾ Poslední interpretované zákony jsou novely císařů Maioriána (457—461) a Libia Severa (461—465).
 - ¹⁵⁾ Auctoritas Alarici regis: „...nec aliud cuilibet aut de legibus aut de iure liceat in disceputationem proponere, nisi quod directi libri et subscripti viri spectabilis Aniani manu, sicut iussimus, ordo complectitur. Provide ergo te convenit ut in foro tuo nulla alia lex neque iuris formula proferri vel recipi praesumatur ...“ (HAENEL, o. c., str. 2—4).
 - ¹⁶⁾ P. KRÜGER, Geschichte der Quellen und Literatur des römischen Rechts, Leipzig 1888, str. 212.
 - ¹⁷⁾ Historia de España, III, str. 81 a násl.; LUIS DE VALDEAVELLANO, Historia de España I, str. 266; trochu jinak posuzuje politické pozadí vydání Alarichova Breviaria B. PARADISI ve výše citované stati (o. c., str. 91).
 - ¹⁸⁾ L. SCHMIDT, Geschichte der deutschen Stämme. Die Ostgermanen, München 1934, str. 518; Historia de España III, str. 226; H. MITTEIS, Der Staat des hohen Mittelalters, Weimar 1955, str. 29. Otázka účasti Římanů ve vojsku je diskutabilní, názor, že ve starší době vojenské službě nepodléhali, však převládá. Opačné stanovisko hájí zejména F. DAHN, Könige der Germanen VI, str. 212 a násl.
 - ¹⁹⁾ F. DAHN, Könige der Germanen VI, str. 50—52; CH. VERLINDEN, L'esclavage dans le monde ibérique médiéval, I, AHDE XI/1934, str. 322—323.
 - ²⁰⁾ Viz dále str. 58.
 - ²¹⁾ CH. VERLINDEN, o. c., str. 324—327; M. HELENO, Os Escravos em Portugal I, str. 70; cf. GAMA BARROS, Historia da Administração... II, str. 36.
 - ²²⁾ BACTh V, 5, 1; BA Paul II, 26, 1; IV, 8, 5; III, 6, 1; BA Gai I, 6, 2 a místa další.
 - ²³⁾ BA Paul III, 6, 1; MAX CONRAT, Breviarium Alaricianum. Römisches Recht im fränkischen Reich, 1903, str. 42—47.
 - ²⁴⁾ HEYROVSKÝ, Dějiny a systém římského práva soukromého, Praha 1903, str. 124 a násl.; P. GIRARD, Manuel élémentaire de droit Romain, Paris 1929, str. 110 a násl.; MAX KASER, Partus ancillae, ZRGRA 75/1958, str. 156 a násl.
 - ²⁵⁾ PWRE-heslo „Colonatus“ (IV-1, col. 498)-SEECK.
 - ²⁶⁾ TH. MOMMSEN, Römisches Strafrecht, str. 949—955.
 - ²⁷⁾ BA Paul III, 7, 3; 6; 8.
 - ²⁸⁾ BA Paul III, 9, 34; III, 9, 36; III, 9, 42; II, 18, 3; BACTh IV, 9, 1.
 - ²⁹⁾ ENGELS, Původ rodiny..., str. 135 a násl.

- ³⁰⁾ Srovnej poznámku 1; PÉREZ PUJOL, o. c. IV., str. 156.
- ³¹⁾ S. PEROZZI, Istituzioni di diritto Romano I, Roma 1928, str. 224–228; GIRARD, o. c. str. 107–108.
- ³²⁾ PEROZZI, o. c., str. 215–223; HEYROVSKÝ, o. c., str. 860–864; GIRARD, o. c. str. 707 a násl.
- ³³⁾ Gai Inst. I, 52–53; o ochraně otroků slyšíme i dříve, zejména za vlády Claudia a Hadriana (cf. FR. SCHAUB, Studien zur Geschichte der Sklaverei im Frühmittelalter, Berlin 1913, str. 16–18).
- ³⁴⁾ BA Gai III, 1; JACQUES ELLUL, Histoire des institutions, Paris 1955, str. 575–577.
- ³⁵⁾ BA Paul II, 32, 27: „*Servus, qui in fuga est a domino quidem possidetur, sed dominus furti actione eius nomine non tenetur: quia in potestate eum non habet*”.
- ³⁶⁾ HEYROVSKÝ o. c. str. 949–952; BA Paul I, 4, 5.
- ³⁷⁾ Cf. HEYROVSKÝ o. c. str. 862 a násl. (*Actio exercitoria, actio institoria, actio utilis ad exemplum institoriae*).
- ³⁸⁾ BACTh IV, 20, 1; II, 31, 1; IX, 22, 1; X, 3, 1–2; BA Paul II, 8, 1–2; II, 9, 1; II, 9, 32 a místa další.
- ³⁹⁾ Concilium Emeritense, c. 15. Viz dále v kapitole III.
- ⁴⁰⁾ BA Paul V, 4, 18; V, 23, 4; V, 24, 1; V, 25, 1; V, 26, 1; V, 19, 2 aj.; CONRAT, Breviarium Alaricianum, str. 635–638; DAHN, Westgotische Studien, str. 173–174.
- ⁴¹⁾ BA Paul V, 4, 20; V, 20, 1; BACTh VIII, 1, 1 a int.; BA Gai I, 3 aj.
- ⁴²⁾ BA Paul IV, 11, 3; 5; 7–8; BACTh IX, 9, 1 a int.
- ⁴³⁾ BA Paul III, 9, 7; IV, 11, 8.
- ⁴⁴⁾ PEROZZI, o. c. str. 200 a násl.
- ⁴⁵⁾ HEYROVSKÝ, o. c. str. 166–169; PEROZZI, o. c. str. 284–289.
- ⁴⁶⁾ V interpretaci Gaia je již uváděna jako jedna z hlavních forem manumisse: „*Cives Romani sunt, qui his tribus modis, id est testamento, aut in ecclesia, aut ante consulem fuerint manumissi*”. (BA Gai I, 1) Originální text Gaiův zná jen tyto způsoby: (*legitima manumissio*) „*id est vindicta aut censu aut testamento*...” (Gai Inst. I, 10).
- ⁴⁷⁾ Viz text citovaný v předchozí poznámce.
- ⁴⁸⁾ Originální text Gaiův (I, 13) mluví o trestání pánem i mocí veřejnou. Interpretace, jak se zdá, počítá hlavně s eventualitou druhou (BA Gai I, 3). BA Gai I, 4: „*...Dedititū vero nulla ratione possunt ad civium Romanorum libertatem ordinis beneficio pervenire*”.
- ⁴⁹⁾ WATTENBACH–LEVISON, Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter, Die Rechtsquellen, Weimar 1953, str. 71; BRUNNER, DRG I, str. 577; ZEUMER, Formulae Merowingici et Karolini aevi (MGH, Legum sectio V, 1886), str. 573–577.
- ⁵⁰⁾ DAHN, Westgotische Studien, str. 73 a násl.; FV 5.: „*...quod... iuratione confirmamus*...”.
- ⁵¹⁾ PEROZZI, o. c., str. 227–228.
- ⁵²⁾ Tamtéž, str. 282–283.
- ⁵³⁾ L. c.: „*Actor vel colonus ex alio fundo in eodem constitutus, qui cum omni instrumento legatus erat, ad legatarium non pertinet: nisi eum ad ius eius fundi testator voluerit pertinere*”.
- ⁵⁴⁾ PWRE IV/1, col. 485 a násl. (SEECK).
- ⁵⁵⁾ PWRE IV/1, col. 497 a násl.
- ⁵⁶⁾ Dispozice venkovskými otroky (*familia rustica*) je omezoována. Cf. CTh III, 32, 1; VI, 35, 1; IX, 42, 7; X, 8, 4; XI, 1, 12 aj.
- ⁵⁷⁾ CTh V, 9, 1; zákon je z 30. října r. 332 (CTh V, 9, 1 = BACTh V, 9, 1).
- ⁵⁸⁾ PEROZZI, o. c., str. 559–562.
- ⁵⁹⁾ Cf. BA Nov. Val. V, (§ 4); BA Paul V, 24, 2; PWRE IV/1, col. 507 a násl.
- ⁶⁰⁾ Citují podle Zeumerova vydání „*Collectionis iuris Romano-visigothici capita VII–XX*“ (Fragmenta Gaudenziana) – Leges Visigothorum, ed. cit., str. 469–472. Fragmenty bývají někdy označovány názvem „*Holkhamské kapitoly*“.
- ⁶¹⁾ Názor není jednotný. Na jižní Galii usuzuje RAFAEL DE UREÑA (Historia de la literatura jurídica española II, str. 215, 226/234), H. BRUNNER (DRG I, str. 496), K. ZEUMER (Geschichte der westgotischen Gesetzgebung I, str. 465–460; Praefatio ad Leges Visigothorum, str. XVI), RAMÓN PRIETO BANCES (Historia de España III, str. 257) a další.
- ⁶²⁾ R. DE UREÑA považuje fragmenty za zbytek ediktu vizigótského krále Theodericha II. (453–466), GAUDENZI za součást kodexu Eurichova, ZEUMER usuzuje na edikt místodržícího v Septimánii z doby Leovigildovy. Cf. BRUNNER, DRG I, str. 496; GALO SANCHEZ, Curso de Historia del Derecho. Introducción y fuentes, Madrid 1952, str. 41–42. Z pokusů o datování převládá dnes v literatuře názor Brunnerův, že zápis vznikl někdy po roce 510 (BRUNNER I. c.); RAMÓN PRIETO BANCES uvádí rozmezí let 510–536; cf. M. Torres, Lecciones de Historia del Derecho español, II, str. 121.
- ⁶³⁾ Historia de España III, str. 196 (M. TORRES).
- ⁶⁴⁾ V komentáři k 16. článku FG říká M. TORRES „*Así, el XVI nos habla distinguiendo e*

siervo y el tributario colono del contrato de mutuo“. TORRES přehlíží, že další text článku nerozlišuje. K čl. 18. autor poznamenává: nejasnost, která vzniká dikcí (*tributarius*) „se dixerit liberum esse“, lze vysvětlit tak, že *tributarius* prohlašuje „de no extar sometido a limitación de capacidad alguna, ni en el orden económico o de abandono de la tierra“. Proč však požaduje 16. článek navrácení uprchlíka majiteli? Také tvrzení, že 18. článek je interpolovaný text, který mluvil původně jen o otroku, není odůvodněné. A kdyby bylo, svědčilo by spíše proti Torresově tezi o svobodě kolónů (*tributariū*). Historia de España III, str. 196.

⁶⁵⁾ Původ ustanovení o polovinovém dělení dětí kolónů je nejasný. Římské právo takovou normu neznalo, analogické ustanovení najdeme až v Justiniánských novellách.

⁶⁶⁾ K FV 40: BETHMANN-HOLLWEG, Der germanisch-romanische Civilprozess im Mittelalter I, Bonn 1868, str. 213–214.

⁶⁷⁾ A. GERÖRER, Zur Geschichte deutscher Volksrechte im Mittelalter II, 1866, str. 4 a násl.; podle Zeumera (Formulae... str. 580–581) *non causarius = non morbosus; non vexatitius = ne tulák*.

⁶⁸⁾ DAHN, Könige der Germanen VI, str. 421 a násl. K. VOIGT, Staat und Kirche von Konstantin dem Grossen bis zum Ende der Karolinger, Stuttgart, 1936 str. 116 a násl.

⁶⁹⁾ VOIGT, o. c., str. 119 a násl.; cf. Johannis abb. monasterii Biclarenensis Chronica: „*Leovigildus rex in urbem Toletanam synodum episcoporum sectae Arrianicae congregat et antiquam heresim novello errore emendat dicens...*“ (MGH, AA, XI, str. 216). Srovnej dále MANSI, Collectio... IX, col. 941–942.

⁷⁰⁾ STROHEKER, o. c., str. 37 a násl.

⁷¹⁾ DAHN, Könige der Germanen VI, str. 360–362; A. HELFFERICH, Entstehung und Geschichte des Westgotenrechts, Berlin 1858, str. 4 a násl.

⁷²⁾ VOIGT, o. c. str. 134; STROHEKER, o. c., str. 37 a násl.

⁷³⁾ VOIGT, o. c. str. 133 a násl.

⁷⁴⁾ Historia de España III, str. 293 a násl. (M. TORRES); VOIGT, o. c., str. 124 a násl.

⁷⁵⁾ MANSI VIII, col. 319–338; HEFELE, Conciliengeschichte II (1875), str. 649–660.

⁷⁶⁾ „*Casellas vero, vel mancipioli ecclesiae, episcopi... neque vendere, neque per quoscunque contractus... alienare praesumant*“.

⁷⁷⁾ „*Sane si quos de servis ecclesiae bene meritos sibi episcopus libertate donaverit, collatam libertatem a successoribus placuit custodiri, cum hoc quod eis manumissor in libertate contulerit...*“

⁷⁸⁾ „*Libertos legitime a dominis suis factos ecclesia, si necessitas exegerit, tueatur, quos si quis ante audientiam aut pervadere, aut expoliare praesumpserit, ab ecclesia repellatur*“.

⁷⁹⁾ Přehled prací nejvýznamnějších autorů uvádí WATTENBACH–LEVISON, Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter I. Heft, Weimar 1952, str. 81 a násl.

Část 1

Poznámky ke kapitole II

¹⁾ Srovnej k tomu: G. HAENEL, Lex Romana Visigothorum, str. XCI a násl.; ALF. DE WRETSCHKO, De usu Breviarum Alariciani forensi et scholastico..., Mommsenovo vydání Theodosiova kodexu I/1, str. CCCVIII a násl.

²⁾ Mluvím později o vizigótském právu v širším slova smyslu; vizigótským právem v užším smyslu rozumím právo platné pro vizigótskou složku obyvatelstva státu (tzv. národní právo vizigótské).

³⁾ Kodifikační komise Alarichova vybírala ze sbírek římského práva jen to, co ještě považovala za nutné a užitečné. Int. ad. BACTH I, 4: „...*Sed ex his omnibus iuris consultoribus... quae necessaria causis praesentium temporum videbantur, elegimus.*“

⁴⁾ Srovnej poznámku 2.

⁵⁾ Z VI. knihy kodexu Theodosiova, jež jedná o státních úřednících a hodnostech, převzalo Breviarium jen 2 zákony; z knihy VII (věci vojenské) dokonce jenom zákon jediný; ze 192 konstitucí „*De decurionibus*“ (CTh XII, 1) přešlo do Breviaria jen devět.

⁶⁾ STEIN, Geschichte des spätrömischen Reiches I, str. 569, pozn. 3. Autor právem namítá A. Halbanovi, že teze o aplikaci práva obžalovaného je neudržitelná. A. HALBAN (Das römische Recht in den germanischen Volksstaaten I, str. 183) soudí, že ve vizigótském státě platila bezvýjimečně zásada „*actor sequitur forum rei*“ a že tedy Gót-žalobce mohl být souzen podle práva římského. Tvrzení není opodstatněné, protože pravidlo „*actor sequitur forum rei*“ obsahuje jenom Breviarium (BACTH II, 1, 4; int. ad Nov. Martiani I, 1) a jeho užití má tedy místo jen ve sporech mezi Římany. Cf. HELFFERICH, o. c.,

- str. 90; BRUNNER, DRG I, str. 260; ZEUMER, Geschichte der westgotischen Gesetzgebung I, str. 471, pozn. 1; Historia de España III, str. 205 a násl.
- 7) LV II, 1, 10 „De remotis alienarum gentium legibus“; Historia de España III, str. 207.
- 11) „Passio S. Sabae“; nové vydání textu pořídil H. DELEHAYE („Saints de Thrace et de Mésie“, Analecta Bollandiana, XXX-/1912, str. 209—221).
- 12) Srovnej stať E. A. THOMPSONA: The Passio S. Sabae and early Visigothic Society (Historia, Zeitschrift für alte Geschichte IV, Wiesbaden 1955, str. 331—338).
- 13) STROHEKER, o. c., str. 101; ZIEGLER, Church and State in Visigothic Spain, Washington 1930, str. 1—2; LUIS DE VALDEAVELLANO, Historia de España I, str. 252.
- 14) GAUPP, Die germanischen Ansiedlungen..., str. 372 a násl.; Historia de España III, str. 59—62; 149—155 (MANUEL TORRES); DE VALDEAVELLANO, o. c., str. 250 a násl.
- 15) Srovnej místa citovaná v předešlé poznámce. Dále: CH. VERLINDEN, o. c., str. 323—324; W. WESTERMANN, The Slave Systems of Greek and Roman Antiquity, Philadelphia 1955, str. 109; MANUEL TORRES, El Estado Visigótico, AHDE III/1926, str. 402 a násl.
- 16) Historia de España III, str. 154—155; DE VALDEAVELLANO, o. c., str. 251.
- 17) M. TORRES, El Estado Visigótico, l. c., str. 405 a násl. Autor polemizuje s Halbanovým názorem, že v Akvitánii se Visigoti usazovali v sousedských občinách (A. HALBAN, o. c., str. 165—166); cf. de Valdeavellano, o. c., str. 251.
- 18) DE VALDEAVELLANO, o. c., str. 251.
- 19) J. KINCL, Stát a právo v germánsko-římské Burgundii V.—VI. století, Praha 1959, str. 131 a násl.
- 20) E. PÉREZ—PUJOL, o. c. IV, str. 192; F. GUERRA, E. HINOJOSA, Historia de España desde la invasión de los pueblos germanicos..., str. 169; STROHEKER, o. c. str. 111; H. ZEISS, Die Grabfunde aus dem spanischen Westgotenreich, Berlin-Leipzig 1934, str. 130—131.
- 21) Vyznání víry bylo sjednoceno koncem 6. století, zákaz konubia odstranila LV III, 1, 1; zákon pochází nejpozději z doby Leovigildovy (Historia de España III, str. 342).
- 22) STROHEKER, o. c., str. 111, 124; PÉREZ—PUJOL, o. c. IV, str. 191—204. Na str. 192 autor říká: „Senadores ...se unieron a los monarcas godos y bajo su gobierno continuaron ejerciendo la misma ó mayor influencia que en el Imperio“; Cf. DE VALDEAVELLANO, o. c., str. 322.
- 23) Cf. L. SCHMIDT, Geschichte der deutschen Stämme. Die Ostgermanen, München 1934, str. 504; DAHN, Könige der Germanen VI, str. 88 a násl.
- 24) Z bohaté literatury cituji A. HALBANA, o. c., str. 192 a násl. V souvislosti s úvahou o romanizaci charakterizuje DE VALDEAVELLANO Vizigóty jako „...germanos alcoholizados de romanismo...“ (o. c. str. 261).
- 25) Cf. HALBAN, o. c., str. 185—186.
- 26) Tamtéž, str. 186 a násl.

Část 2

Poznámky ke kapitole II

- 1) Literatura o Eurichově kodexu je velmi bohatá, cituji základní práci KARLA ZEUMERA „Geschichte der westgotischen Gesetzgebung I“, Neues Archiv 23, str. 468 a násl.
- 1a) Není pravděpodobné, že by Vizigótové při kolonizaci nového území získávali formou hospitality i otroky, jak soudí M. TORRES (Historia de España III, str. 154), A. DOPSCH (Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung I, Wien 1923, str. 213—214), DE VALDEAVELLANO (o. c. str. 250) a další. Ve vizigótských památkách se v souvislosti s hospitalitou o nesvobodných nikde nemluví. Zákony uvádějí jen pozemky (terrae — LV X, 1, 8) a lesy (LV X, 1, 8; 9).
- 2) Jordanis, Getica, kap. 26.
- 3) Rerum gestarum libri, XXXI, 5—6.
- 4) De bello Gotico, v. 616, 630 aj.
- 5) DAHN, Könige der Germanen VI, str. 26.
- 6) PÉREZ—PUJOL, o. c. I, str. 487; IV, str. 190—191.
- 7) Germania, kap. 25.
- 8) P. OLIVA, Počátky otrokářské výroby v antickém Řecku, ČČH 1954, sv. 1, str. 78 a násl.; J. A. LENCMAN, Ob istoričeskom městě gomerskogo rabstva, VDI 1952, sv. 2, str. 38 a násl.
- 9) J. KLÍMA, Zákony Chammurapiho, Praha 1954, str. 98 a násl.; Istoria gosudarstva i prava I, Moskva 1949, str. 29, 45.

- ¹⁰⁾ R. TAUBENSCHLAG, Rzymskie prawo prywatne na tle praw antycznych, Warszawa 1955, str. 62 a násl.
- ¹¹⁾ Obecnou část končí Tacitus v 27. kapitole. Od kapitoly 28. začíná líčení života jednotlivých germánských kmenů.
- ¹²⁾ CELR 3. Normy, resituované Zeumerem z bavorského kodexu, považují za součást Eurichovy kodifikace.
- ¹³⁾ CELR 5.
- ¹⁴⁾ MOMMSEN, Römisches Strafrecht, str. 983. Srovnej sankce pro otroky v textech, jež cituje Breviarium.
- ¹⁵⁾ WILDA, Strafrecht der Germanen, Halle 1842, str. 512 a násl.; GRIMM, Deutsche Rechtsaltertümer, Leipzig 1922 (4. vydání), II, str. 290.
- ¹⁶⁾ Srovnej sankce pro otroky v Gundobadově kodexu, v Sálském zákoně a některých dalších kodifikacích „barbarů“.
- ¹⁷⁾ R. SCHRÖDER, Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte, Leipzig, 1898, str. 347.
- ¹⁸⁾ Ustanovení o zotročení insolventního dlužníka obsahoval již Zákon XII tabulí.
- ¹⁹⁾ „Otroctví pro dluhy a zotročování příslušníků vlastního kmene či národnosti je totiž jedním z nejvýznamnějších pramenů otroctví na takovém stupni vývoje, kdy otrokářské výrobní poměry nejsou ještě plně rozvinuty a kdy se otrokářská výroba nestala převládajícím výrobním způsobem... V souvislosti s dovážením otroků zvenčí ustává zotročování příslušníků vlastní národnosti, je odstraňováno otroctví pro dluhy“. (P. OLIVA, ve stat. citované v poznámce 8). Mutatis mutandis lze tvrzení aplikovat i na poměry vizigótské.
- ²⁰⁾ Titul „*De venditionibus*“ (čl. 286—300, resp. 304).
- ²¹⁾ BACTh II, 31 a interpretace; FG čl. 16.
- ²²⁾ Srovnej, co obecně o germánských otrocích říká F. DAHN, Bausteine VI, str. 11—13; konkrétně k vizigótským poměrům Könige der Germanen VI, str. 191 a násl.
- ²³⁾ O propuštěncích kodex nepochybně jednal, pokud jde o kolóny, je těžko rozhodnout. Žádný z pozdějších zákonů vizigótských králů se o nich nezmiňuje.

Část 3

Poznámky ke kapitole II

- ¹⁾ ZEUMER, Geschichte der westgotischen Gesetzgebung I, str. 423 a násl.; Praefatio ad Leges Visigothorum, ed. cit., str. XII,—XIV; Historia de España III, str. 256—257 (RAMÓN PRIETO BANCES); R. RIAZA y GARCIA GALLO, Manual de Historia del Derecho español, Madrid 1934, str. 194 a násl.
- ²⁾ Historia Gothorum, c. 51: (*Leovigild*) „in legibus quoque ea quae ab Eurico incondite constituta videbantur correxit, plurimas leges praetermissas adiciens, plerasque superfluas auferens“.
- ³⁾ Např. LV II, 4, 13 „*Antiqua emendata*“, LV V, 4, 4; VIII, 3, 1; IX, 1, 17 „*Antiqua. Flavius Chindasvindus rex emendavit*“ aj.
- ⁴⁾ V komentáři k textu vizigótských zákonů upozorňuje K. Zeumer na řadu míst, jež patrně byla součástí Eurichovy kodifikace; přímý důkaz však většinou chybí.
- ⁵⁾ Přesněji: skoro nic. Alarichova kodifikace nepřichází v úvahu, z legislativy králů ostatních je znám pouze neúplně dochovaný text Theudisova zákona o procesních poplatcích.
- ⁶⁾ Srovnej text Isidorův, citovaný v poznámce 2; ZEUMER, o. c., str. 433 a násl.
- ⁷⁾ LV IX, 1, 3; IV, 1, 5; IX, 1, 11 aj.; GAMA BARROS, Historia da Administração publica em Portugal... II, str. 363—379.
- ⁸⁾ DAHN, Könige der Germanen VI, str. 187, pozn. 6; A. HERCULANO, Historia de Portugal, Lisboa 1916, VI, str. 126; M. HELENO, Os Escravos em Portugal I, str. 66; CH. VERLINDEN, o. c., str. 335—337; J. MANS PUIGARNAU, Las clases serviles..., str. 44—45.
- ⁹⁾ Za vlády Erviga byla LV IX, 1, 15 novelována. Viz dále na str. 142.
- ¹⁰⁾ DAHN, Könige der Germanen VI, str. 188; Westgotische Studien, str. 199 a násl.; HELENO, o. c., str. 70—75; VERLINDEN, o. c., str. 338—340; GAMA BARROS, o. c., str. 32—47.
- ¹¹⁾ DAHN, Westgotische Studien, str. 199; BRUNNER—SCHWERIN, DRG II, str. 768 a násl.
- ¹²⁾ Citované místo recipuje patrně římské *Senatusconsultum Claudianum*. Do Alarichova Breviaria *SC Claudianum* převzato nebylo (cf. HAENEL, o. c., str. 118 pozn. a).
- ¹³⁾ DAHN, Westgotische Studien, str. 201.
- ¹⁴⁾ Tamtéž, str. 170—172.
- ¹⁵⁾ Tamtéž, str. 201; VERLINDEN, o. c., str. 340—341; MANS PUIGARNAU, o. c., str. 44—45.
- ¹⁶⁾ DAHN, Westgotische Studien, str. 252.
- ¹⁷⁾ L. c.: „...*Quod si ad altaria sancta confugerit, donetur a rege, cui iussum fuerit, perenniter servitura*“.

- ¹⁸⁾ L. c.: „*Si certe ad episcopum vel ad altaria sancta confugerint, vita concessa, omnimodis separentur et parentibus raptè servituri tradantur*“.
- ¹⁹⁾ Historia de España III, str. 423; ZACARIAS GARCIA VILLADA, Historia eclesiástica de España II, 2, Madrid 193á; „*De vitis et miraculis patrum Emeritensium*“.
- ²⁰⁾ „...ob hoc itaque decernimus (sc. král Reccared), ut ipse Vacrila cum uxore, filiis, et omni patrimonio suo perpetim sanctissimæ virginis Eulaliæ deserviat...“ MIGNE, PL LXXX, col. 157; DAHN, Könige der Germanen VI, str. 202, pozn. 4; str. 376, pozn. 2.
- ²¹⁾ MOMMSEN, Römisches Strafrecht, str. 947—948.
- ²²⁾ Srovnej text, citovaný v poznámce 20.
- ²³⁾ LV VI, 4, 4: „*Si in itinere positum aliquis iniuriose sine sua voluntate retinuerit, et ei in nullo debitor existat, quinque solidos pro sua iniuria consequatur ille, qui tentus est; et si non habuerit unde componat, ille, qui eum retinuerat, L flagella suscipiat*“.
- ²⁴⁾ Das alte Recht der salischen Franken, str. 196.
- ²⁵⁾ LV V, 4, 12 (= CE 299).
- ²⁶⁾ LV V, 4, 11 (= CE 290).
- ²⁷⁾ HEYROVSKÝ, o. c., str. 166 a násl.; BACTh IV, 8 „*De liberali causa*“, BA Paul V. 1 „*De liberali causa*“.
- ²⁸⁾ BA Paul V, 1, 4.
- ²⁹⁾ Sankci pro otroky uvádějí rukopisy V 1, 2, 5, 6, 17, 18 a 19 jako doplněk z Ervigovy redakce. Princip je však starý a byl jistě již v 6. století znám i v těchto souvislostech.
- ³⁰⁾ LV VI, 4, 11: „*Si servus in servum debilitationem intulerit, excepto vulneris conopositionem C flagella suscipiat*...“ Z dalšího textu vyplývá, že kompozici za rány platil pán otroka-pachatele.
- ³¹⁾ Gesetze der Burgunden (Germanenrechte, sv. X, Weimar 1936), str. 162.
- ³²⁾ CTh II, 1, 8 (z r. 395) = BACTh II, 1, 8; Lex Gundobada, tit. 4.
- ³³⁾ A. D. DMITREV, Hnutí latronů jako jedna z forem třídního boje v římském impériu. VDI 1951-4, str. 61 a násl.; P. OLIVA, Počátky krize otrokářského řádu v římské říši, Sborník historický III/1955, str. 47 a násl.
- ³⁴⁾ M. HELENO, o. c., str. 95—96.
- ³⁵⁾ Široký okruh méně významných bezprávných činů pokrývaly „*actiones noxales*“, směřující výučně proti majiteli moci.
- ³⁶⁾ Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte, str. 347.
- ³⁷⁾ GRIMM, Deutsche Rechtsaltertümer II, str. 287 a násl.
- ³⁸⁾ GRIMM, o. c., str. 291; FR. GÖRRES, Weitere Beiträge zur Kirchen- und Culturgeschichte des Vormittelalters, Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie, 41/1898, str. 95—97; DAHN, Westgotische Studien, str. 191.
- ³⁹⁾ Tamtéž, str. 186—188.
- ⁴⁰⁾ WILDA, Das Strafrecht der Germanen, str. 512—513.
- ⁴¹⁾ Jako výjimku uvádí antiqua LV VIII, 3, 10 jenom 40 ran.
- ⁴²⁾ WILDA, o. c., str. 484 a násl.; DAHN, Westgotische Studien, str. 188.
- ⁴³⁾ Cf. LV VII, 2, 21 a sankce v prvním titulu IX. knihy LV.
- ⁴⁴⁾ LV VI, 1, 1: „*Si servus in aliquo crimine accusetur, iudex prius dominum, villicum vel actorem eius loci, cuius servus fuerit accusatus, admoneat, ut eum in iudicio presentet. Quod si reum presentare noluerit, ipse dominus vel actor aut villicus, donec reum presentet, a comite civitatis vel iudice distringatur. Certe si dominus, vel quibus commissa res est, difficulter ad locum adproximent, a iudice et tenendus et discutiendus est servus*“.
- ⁴⁵⁾ Norma byla v Reccessvindově redakci kodexu nahrazena Chindasvindovým zákonem „*Pro quantis rebus et qualiter servus aut libertus tormenta portabunt*“ (LV VI, 1, 5).
- ⁴⁶⁾ BRUNNER—SCHWERIN, DRG II, str. 169 a násl.; DAHN, Könige der Germanen VI, str. 343.
- ⁴⁷⁾ Cf. str. 89; LV IX, 2, 2 a IX, 2, 5.
- ⁴⁸⁾ LV V, 7, 16: „...*Simili modo servis nostris mancipia sua aut terras ad liberos homines non liceat vinditione transferre, nisi tantummodo aliis servis nostris vendendi habeant potestatem. Quod si terras sive mancipia ecclesie sive pauperibus donare voluerint, donatio hec vel voluntas nulla ratione subsistat. Illud enim eis tantum ...concedimus, ut pro animabus suis ecclesie vel pauperibus de aliis facultatibus largiantur*...“.
- ⁴⁹⁾ LV V, 4, 13: „...*Ideoque, cum promulgata sanctio iuris antiqui non sine dominorum dispendio servorum venditiones in irritum preceperit devocari, providentiori decreto consulimus, si leges patrias ad equitatis regulam redigamus*“.
- ⁵⁰⁾ V 6. století jde zatím o normu morální. Právní sankce se objevují až později.
- ⁵¹⁾ Podle LV V, 7 připadá část majetku propuštěnce manumissorovi, část propuštěncovým příbuzným, „*sive servi sint, sive liberi*...“.
- ⁵²⁾ Je to charakteristický rys všech germánsko-římských společností západní Evropy 5.—8.

- století. V římském státě byli otroci považováni za kategorii právně jednotnou. („*In servorum conditione nulla differentia est*“ — Inst. Just., I, 1, 3).
- 53) DAHN, Könige der Germanen VI, str. 203–205; MANS PUIGARNAU, o. c., str. 49–50; GAMA BARROS, o. c., str. 44–45; M. HELENO, o. c., str. 77, 78. Zajímavý doklad o královských otrocích uvádí spisek „*De vitis patrum Emeritensium*“ (MIGNE, PL LXXX, col. 127–128). Místo cituje a hodnotí DAHN, o. c., str. 203.
- 54) Text zákona je citován v poznámce 48.
- 55) Kánon 15.
- 56) Když r. 683 zakázal XIII. koncil v Toledu otrokům přístup k palatinským úřadům, byli „*servi regis*“ ze zákazu vyjmuti. Právo jim zřejmě příslušelo odedávna.
- 57) LV LX, 2, 2: „*Servi domini, id est compulsores exercitus, quando Gotos in hostem exire compellunt...*“; LV IX, 2, 5: „*Servi domini, qui in hoste exire compellunt...*“; DAHN, Könige der Germanen VI, str. 210; 211, pozn. 9; KORSUNSKIJ, o. c., str. 15.
- 58) LV III, 4, 15: (Svedl-li svobodný otrokyni) „*ingenius quidem pro idonea ancilla absque infamio C verbera ferat, pro inferiori vero L;...*“
- 59) L. c.: „*Quicumque habens causa ad maiorem personam se propterea contulerit, ut in iudicio per illius patrocinium adversarium suum possit obprimere...*“
- 60) V dalším textu LV II, 2, 8 jsou jako „*persona maior*“ uvedeni: „*potens*“ a „*reliqui vero ingenui seu servi*“.
- 61) M. HELENO, o. c., str. 99–106; GAMA BARROS, o. c., str. 46 a násl.; MANS PUIGARNAU, o. c., str. 33 a násl.
- 62) Norma byla převzata z Eurichova kodexu (CE 277) a známe ji již z dřívějšího výkladu.
- 63) ZEUMER, Leges Visigothorum, ed. cit., str. 235, pozn. 2.
- 64) Rubrica ad l. c.: „*Ut bis venditus servus, per fugam rediens, in libertate permaneat*“.
- 65) DAHN, Könige der Germanen VI, str. 178 a násl.; MANS PUIGARNAU, o. c., str. 33 a násl.; KORSUNSKIJ, o. c., str. 24 a násl.; CLAUDIO SÁNCHEZ ALBORNOZ, Los libertos en el reino astur-leones, Revista Portuguesa de Historia, sv. IV., Coimbra 1947. Vlastnímu výkladu předesílá autor pojednání o poměrech vizigótských.
- 66) Rubrica ad LV V, 7, 11: „*Ne contra patronum vel filios eius testificari audeat manumissus*“.
- 67) LV V, 7, 9 a V, 7, 10 uvádějí jenom manumissora.
- 68) Cf. BACTH IV, 10, 1 a int.; rubrica ad LV V, 7, 9: „*Quare data libertas debeat revocari*“.
- 69) Některé rukopisy doplňují v textu LV VIII, 4, 16: „*de ingenuis personis D solidi componantur. Pro libertis autem medietas huius compositionis...*“ ZEUMER, Leges Visigothorum, ed. cit., str. 336 a násl.
- 70) V 7. století bylo toto právo zrušeno; viz dále v kapitole III.
- 71) Rubrica ad l. c.: „*Si mulier ingenua servo vel liberto proprio sese commisceat*“ Sankcí je trest smrti.
- 72) Podle ZEUMERA (Leges Visigothorum, str. 249, pozn. 1) byla LV V, 7, 12 publikována až Reccessvindem. Důvody k posunutí data nejsou docela přesvědčivé. U WOHLHAUPTERA (Gesetze der Westgoten, Weimar 1936, str. 148) je zákon nadepsán „*antiqua*“.
- 73) Viz dále v kapitole III.
- 74) De gubernatione Dei V, 8, 38–39.
- 75) BRUNNER—SCHWERIN, DRG II, str. 252 a násl.; DAHN, Könige der Germanen VI, str. 138.
- 76) CE 310; LV V, 3, 1; V, 3, 4.
- 77) CE 310; LV V, 3, 1; VI, 4, 2.
- 78) LV V, 3, 1; 2; 4; VI, 4, 2.
- 79) LV VI, 4, 2; V, 3, 1–2; VIII, 1, 3.
- 80) Cf. V, 7, 13, CE 310 (= LV V, 3, 1) a CE 311 (= LV V, 3, 2).
- 81) LV VI, 4, 2 stanoví obecně: „*Quod si in patrocinio vel obsequio presumptoris retenti, ab illo hoc facere iussi fuerint, vel cum eo hoc eos fecisset constiterit, solus patronus ad omnem satisfactionem... teneatur obnoxius...*“ Podobně LV VIII, 1, 3: podmínkou trestnosti spolupachatelů je neexistence patrocinia („*si in eius patrocinio non sunt*“).
- 82) Zdůvodnění beztrestnosti „*osob chráněných*“ v LV VI, 4, 2: „*...nam illi non erunt culpabiles, qui iussa patroni videntur esse complentes*“.
- 83) Cf. CE 310; 311; LV V, 3, 1–2 aj.
- 84) De gubernatione Dei V, 8, 38: „*Tradunt se ad tuendum protegendumque maioribus, dedicios se divitum faciunt et quasi in ius eorumque dicionemque transcendunt*“.
- 85) Doklady máme až z legislativy Chindasvindovy, lze však usuzovat, že stejně nebo alespoň podobně bylo i dříve („*saio*“ je originální gótský termín!).
- 86) LV VI, 4, 2 a VIII, 1, 3.
- 87) Zmínky v Gaudenziho fragmentech a Alarichově Breviaru necháváme v těchto souvislostech stranou.

- ¹⁾ ZEUMER, Geschichte der westgotischen Gesetzgebung I, str. 486 a násl.
- ²⁾ Pokusy TH. MELICHERA (Der Kampf zwischen Gesetzes- und Gewohnheitsrecht im Westgotenreiche, Weimar 1930) obohatily poznatky o právu obyčejovém jenom málo; A. GARCIA—GALLO, Manual de Historia del Derecho español I (Madrid 1964), str. 119.
- ³⁾ ZEUMER, o. c., str. 430 a násl.
- ⁴⁾ Tamtéž, str. 482 a násl.
- ⁵⁾ Reccared I. vládl v letech 586—601. Literatura o jeho panování a konverzi ke katolicismu je velmi bohatá. Uvádím jenom díla základního významu: DAHN, Könige der Germanen V, str. 152 a násl.; VI, str. 425 a násl.; F. GÖRRES, König Reccared der Katolische, Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie, sv. 42., str. 270 a násl.; týž, Der spanisch-westgotische Episkopat und das römische Papsttum von König Reccared dem Katolischen bis Wamba, citovaný časopis sv. 45., str. 41 a násl.; Historia de España III, str. XXVIII—XXX (RAMÓN MENÉDEZ PIDAL); str. 109 a násl. (M. TORRES); DE VALDEAVELLANO, o. c., str. 279—281; str. 283—284 aj.
- ⁶⁾ Zdaleka ovšem ne význam základní, jak někdy soudí apogeti katolicismu. „The real history of Visigothic Spain“, píše např. A. ZIEGLER (o. c., str. 32), „may be said to have commenced with the conversion of the Goths to Catholicism“.
- ⁷⁾ DAHN, Könige der Germanen V, str. 167 a násl.; VI, str. 376 a násl.; Historia de España III, str. 286—291; VOIGT, o. c., str. 138 a násl.
- ⁸⁾ Výjimkou byl v 7. století jen Chindasvind. Viz dále.
- ⁹⁾ DAHN, o. c., V, str. 152 a násl.; Historia de España III, str. 109 a násl.
- ¹⁰⁾ DAHN, o. c. V, str. 128 a násl.
- ¹¹⁾ Historia de España III, str. 115—116.
- ¹²⁾ Tamtéž, str. 110—111.
- ¹³⁾ Rubrica ad l. c.: „*Ut tam Goto Romana, quam Romano Gotam matrimonio liceat sociari*“. Historia de España III, str. 342.
- ¹⁴⁾ Staré germánské obyčejové systémy považovaly tělesné tresty pro osoby svobodné za potupné a uvalovaly je jenom výjimečně. Vizigótský zákonodárce již jimi nešetřil. Cf. DAHN, Westgotische Studien, str. 186, 188.
- ¹⁵⁾ Spory mezi otroky témuž pánovi patřícími řešil zpravidla pán sám. Na fiskálních doménách byl kompetentní „actor“.
- ¹⁶⁾ Cf. ZEUMER, Leges Visigothorum, ed. cit. str. 417, pozn. 1.
- ¹⁷⁾ BACTh III, 1, 5; XVI, 4, 1—2; BA Paul V, 24, 3—4. Cf. Zeumer, Leges Visigothorum, str. 417, pozn. 2.
- ¹⁸⁾ Přistupuje i skutečnost, že protizidovská politika byla v praxi málo účinná. Viz dále. „*Ad civium Romanorum privilegia... transire debeant*“.
- ²⁰⁾ „*Mancipia ...libera a dominis suis reddantur*“.
- ²¹⁾ Termín „*adherere*“ se v celém visigótském kodexu práva objevuje jenom šestkrát a určit jeho přesný význam není možné.
- ²²⁾ Srovnej textovou variantu, kterou uvádí rukopis V 8 (Zeumer, Leges Visigothorum, str. 420).
- ²³⁾ DAHN, o. c., VI, str. 413 a násl.; SOLOMON KATZ, The Jews in the Visigothic and Frankish Kingdoms of Spain and Gaul, Cambridge-Massachusetts 1937, str. 98—99; str. 124.
- ²⁴⁾ DAHN, o. c., str. 411.
- ²⁵⁾ FV 2, 5, 6.
- ²⁶⁾ FV 2, 21, 5, 6.
- ²⁷⁾ Termín „*obiurgatio*“ vykládá ZEUMER (Formulae ...str. 589) jako „*obiurgatio*“ nebo „*obligatio*“, DAHN (o. c., VI, str. 173, 188) jako „*obnoxio*“.
- ²⁸⁾ BRUNNER, DRG I, str. 353—354; VERLINDEN, o. c., str. 340—343.
- ²⁹⁾ Jsou nadepsány „*Precaria*“ (sc. *charta, chartula*).
- ³⁰⁾ ZEUMER, Formulae..., str. 591.
- ³¹⁾ Ve všech germánských státech 5.—8. století platila zásada, kterou pro francký stát charakteristicky formulovala Lex Ribvaria: „*Ecclesia vivit sub lege Romana*“ („*secundum legem Romanam, qua ecclesia vivit*“). CHÉNON, Histoire générale du Droit français public et privé, Paris 1926, str. 126—127; str. 153—154.
- ³²⁾ Text u MANSIHO IX, col. 999—1000.
- ³³⁾ Z bohaté literatury čítuji: F. J. SIMONET, El concilio III de Toledo, base de la nacionalidad y civilización española, 1891; DAHN, o. c. VI, str. 425—429; HEFELE, o. c. III, str. 48 a násl.; GAMS, Kirchengeschichte Spaniens II, 2, str. 6 a násl.; Historia de España III, str. 109—110; str. 286 a násl. Akta koncilu otiskl MANSI IX, col. 977—1010.

- ³⁴⁾ Vlastní usnesení (capitula, kánony) tvoří sotva jednu polovinu textu dochovaných zápisů jednání koncilu. MANSI, I. c., col. 992–999.
- ³⁵⁾ „...id praecepit sacerdotale concilium, ut clericorum ex familia fisci nullus audeat a principe donatos expetere; sed reddito capitis sui tributo ecclesiae Dei, cui sunt alligati, usque dum vivant, regulariter administrant“. GAMS, o. c. II, 2, str. 12; HEFELE, o. c. III, str. 51; Historia de España III, str. 309.
- ³⁶⁾ Titul citovaného kánonu: „Quod de clero ex familiis fisci nullus unquam postulet a rege; et qui acceperit irrita talis donatio maneat“.
- ³⁸⁾ Zákazy pohanství se objevovaly i později. Cf. dále Cc. Tol. XII, c. 11; Cc. Tol. XIII, c. 9.
- ³⁹⁾ „Nam funebre carmen quod vulgo defunctis cantari solet, vel pectoribus se, proximos aut familias caedere, omnino prohibemus.“
- ⁴⁰⁾ ZEUMER, Geschichte der westgotischen Gesetzgebung I, str. 482; str. 500
- ⁴¹⁾ Církevní otroci bývají v literatuře nejednou charakterizováni jako otroci privilegovaní. Jedním z hlavních důvodů tohoto tvrzení je právě citovaná exempce kánonu 21. DAHN o. c. VI, str. 205–206; Historia de España III, str. 200; MANS PUIGARNAU, o. c., str. 50–52; GAMA BARROS, o. c. II, str. 44. Právem namítá proti této tezi A. HERCULANO, že privilegia neprospívala církevním otrokům, ale přímo institucím (História de Portugal VI, str. 134).
- ⁴²⁾ MANSI IX, col. 1013–1020.
- ⁴³⁾ Könige der Germanen VI, str. 429.
- ⁴⁴⁾ MANSI X, col. 449–454.
- ⁴⁵⁾ Dnešní Ecija, jedno z deseti biskupských sídel provincie Baetica; SÁNCHEZ ALBORNOZ, Fuentes para el estudio de las divisiones eclesiásticas visigóticas, 1930, str. 43.
- ⁴⁶⁾ „Epistola episcoporum de concilio Hispalensi ad Pegasium episcopum missa“. (MANSI X, col. 449–451).
- ⁴⁷⁾ „...et peculium suum non aliis personis, sed tantum filiis suis derelinquant, ipsis quoque filiis et nepotibus cum peculio ipsorum, quasi idoneis, in iure ecclesiae permanentibus, in extraneam eis personam non liceat quippiam transmutare...“
- ⁴⁸⁾ MANSI X, col. 555–572; GAMS, o. c. II, 2, str. 85–90; HEFELE, o. c. III, str. 72–73; cf. Isidor Pacensis, Chronicon, c. 6. (MIGNE, PL XCVI, col. 1255).
- ⁴⁹⁾ Kánon odkazuje přitom na právo světské: „...Sicut enim per legem mundialie... postliminio revertentibus redditur antiqua possessio, non aliter est ecclesia receptura parochiam...“
- ⁵⁰⁾ Postupem doby se předpoklady kanonické revokace rozmnožily. Cf. DAHN, o. c. VI, str. 434.
- ⁵¹⁾ MANSI X, col. 611–650.
- ⁵²⁾ MANSI X, col. 653–658.
- ⁵³⁾ MANSI X, col. 659–674.
- ⁵⁴⁾ Šlechta doprovází krále, který jednání synody zahajuje. Tak Sisinand se objeví na shromáždění „cum magnificentissimis viris“ (Praefatio ad Cc. Tol. IV), Kindila přijde na V. koncil „cum optimatibus et senioribus palatii sui“; od poloviny 7. století podepisuje světská aristokracie i synodální usnesení. Podpisy kónonů III. koncilu toledského třeba považovat za výjimku, podmíněnou mimořádným politickým významem jednání.
- ⁵⁵⁾ Srovnej výše výklad v kapitole I a doklady z textů vizigótských formulí.
- ⁵⁶⁾ DAHN, o. c. VI, str. 444 a násl.; GAMS, o. c. II, 2, str. 90 a násl.
- ⁵⁷⁾ „...libertos successor... revocavit, quia improbitas eos absolvit...“ GAMS, o. c. II, 2, str. 100; M. FOURNIER, Les affranchissements du V^e au XIII^e siècle, Revue historique, t. 21/1883, str. 13 a násl.
- ⁵⁸⁾ Srovnej výše str. 94–96.
- ⁵⁹⁾ O kánonech IV. koncilu toledského se široce rozepisuje PAUL SÉJOURNÉ v knize „Le dernier pape de l'Eglise — Saint Isidor de Seville“ (Paris 1929). Autor je bojovný klerikál a jeho výklad některých ustanovení koncilu stojí za pochybností. Nezaujatému čtenáři kánonů musí být na prvý pohled jasné, že církev otroctví utužovala a postavení svých nesvobodných zhoršovala. Séjourné soudí jinak. Kánony 67–69 prý manumisse favorizovaly, na postavení otroků vykonávalo blahodárný vliv učení o rovnosti všech lidí před bohem atd. Na str. 251 podává autor zevšeobecnující uzávěr: „...enfin les exhortations a la douceur devaient amener peu a peu des améliorations sensibles dans leur condition (sc. církevních otroků). Et le fait de ne pouvoir affranchir autant de serfs qu'on l'eut désiré dut amener les évêques et les abbés a faire un sort plus humain a ceux qui restaient sous leur crosse... Une preuve de cet adoucissement de leur état se trouve dans le livre VII des Étymologies, chapitre IV: „Servi fiebant...“ ou l'esclavage proprement dit semble relégué dans le passé, pour être remplacé par le mancipium, servitude atténuée qui a droit a des égards de la part des pères de famille: „Qui autem inique dominantur in servis hoc

- (patris familiae) se nomine nequaquam reputent appellari“. Pro autora, jak vidíme, stačí jedno imperfektum v Etymologiích Isidora ze Sevilly, a otroctví zmizelo.
- ⁶⁰⁾ Srovnej dále Cc. Tol X (testament Rikimerův); za zmínku stojí v této souvislosti i kánon, který MANSI uvádí ve fragmentech II. hispálské synody (X, col. 453–454): dávky lidí svobodných jsou označovány termíny „*primitiae*“, „*decimae*“, „*decimationes*“.
- ⁶¹⁾ F. SCHAUB, Studien zur Geschichte der Sklaverei im Frühmittelalter, str. 68–69; Séjourné, o. c. str. 245 a násl.
- ⁶²⁾ Historia de España III, str. 409 (PÉREZ DE URBEL).
- ⁶³⁾ SCHAUB o. c., str. 55 a násl.; cf. Salvianus, De gubernatione Dei III, 28; Hieronymus, Comment. in epistolam ad Galat III, 28; Pseudo-August., Sermones, CXVI: „... *Si boni fueritis (sc. servi), meliores eritis dominis malis*...“ (Cituji podle SCHAUBA, o. c., str. 67–68.)
- ⁶⁴⁾ Tak Lactantius, Ambrosius, Augustinus aj. (SCHAUB, o. c., str. 55–57, str. 61 a násl.)
- ⁶⁵⁾ SCHAUB, o. c., str. 65.
- ⁶⁶⁾ Hlavně ze spisů klasické jurisprudence římské.
- ⁶⁷⁾ Proto také Séjourné věnuje jednáním těchto synod zvláštní pozornost (o. c., str. 95 a násl.; str. 114 a násl.; str. 245–251).
- ⁶⁸⁾ Církevní vlivy na postavení nesvobodných hodnotí objektivně FR. PIJPER ve stati „Church and Slavery in Middle Ages“ (AHR XIV, n. 4, 1909, str. 675–695). Podle autora nečinila církev vážnější pokus o odstranění otroctví. Jenom jednotlivci vystupovali s postulátem osvobození nesvobodných (str. 676). Pijpera ostře kritizuje klerikální A. ZIEGLER, o. c., str. 183. Církevní vlivy silně přeceňuje i Séjourné (cf. pozn. 59), primát ovšem drží A. GFRÖRER (Zur Geschichte deutscher Volksrechte im Mittelalter II, str. 10 a násl.).
- ⁶⁹⁾ Je to charakteristicky patrné na kanonických podmínkách a účincích manumisse. Ale i jinak; Cf. M. HELENO, o. c., str. 109–110.
- ⁷⁰⁾ A. HERCULANO, História de Portugal VI, str. 134.
- ⁷¹⁾ Séjourné, o. c., str. 251.
- ⁷²⁾ Concilium Emeritense (a. 666), c. 15; M. HELENO, o. c., str. 109.

Část 2

Poznámky ke kapitole III

- ¹⁾ DAHN, Könige der Germanen V, str. 191–193; HELFFERICH, o. c., str. 85–86.
- ²⁾ Vládl potom v letech 642–653. Z bohaté literatury o jeho panování uvádím: Historia de España III, str. 118 a násl.; HELFFERICH, o. c., str. 85–134; DAHN o. c., str. 193 a násl.
- ³⁾ Údaj z Fredegarovy kroniky cituje a komentuje HELFFERICH, o. c., str. 85 a násl.
- ⁴⁾ MIGNE, PL XCVI, col. 1256 (c. 13).
- ⁵⁾ Cc. Tol. VII; MANSI X, col. 763–774.
- ⁶⁾ Toledský biskup Eugenius navrhl Chindasvindovi potupný náhrobní nápis. Jeho text cituje DAHN (Könige der Germanen V, str. 198), HELFFERICH (o. c., str. 140) a řada dalších autorů. Kriticky je přetřesen ve spisech Eugeniových v Monumentech Germaniae (AA, sv. XIV).
- ⁷⁾ DE VALDEAVELLANO, o. c., str. 291–292; DAHN, o. c. V, str. 196.
- ⁸⁾ ZIEGLER, o. c., str. 169; DAHN, o. c. VI, str. 177. Charakteristickým projevem této tendence je zákon LV XII, 1, 1, kde Chindasvind doporučuje soudcům, aby proti chudým lidem postupovali mírněji: „...*circa victas tamen personas ac praesertim paupertate depressas severitatem legis aliquantulum temperare*.“
- ⁹⁾ ZEUMER, Leges Visigothorum, ed. cit., str. 488.
- ¹⁰⁾ Při kodifikačních pracích nelze, myslím, tento moment nikdy vyloučiti. ZEUMER (Geschichte der westgotischen Gesetzgebung I, str. 486) soudí, že Reccesvind převzal Chindasvindovy normy všechny. Reccesvind však sám říká (LV II, 1, 5), že z legislativy otce platí to, co „*genitor noster ... visus est non inmerito condidisse*...“.
- ¹¹⁾ ZEUMER, Geschichte der westgotischen Gesetzgebung I, str. 491 a násl. Autor cituje na straně 491 známou charakteristiku, kterou o zákonech Reccesvindových, Chindasvindových a Egikových podal MONTESQUIEU v „Duchu zákonů“: „...*les lois de Wisigoths ... sont puériles, gauches, idiots; ... pleines de rhétorique et vides de sens, frivoles dans le fond e gigantesques dans le style*.“
- ¹²⁾ HALBAN, o. c., str. 199 a násl.
- ¹³⁾ LV VI, 5, 12 je v literatuře hojně komentován. Nejpodrobnější výklad podává A. GFRÖRER, o. c., str. 12 a násl. Autor vidí v zákoně triumf křesťanské morálky a vlivu katolické církve. Stejně i ZIEGLER, o. c., str. 185–186; str. 205; srovnej dále DAHN, Bausteine VI, str. 12; MELICHER, o. c., str. 94–9c aj.

- 14) Srovnej kapitolu I; MELICHER, o. c., str. 96—97.
- 16) LV XI, 10; MELICHER o. c., str. 105—107.
- 17) „...providentiori decreto consulimus, si leges patrias ad equitatis regulam redigamus; sitque melius earum statuta corrigere, quam cum eis pariter oberrare.“
- 18) DAHN, Westgotische Studien, str. 100.
- 19) DAHN, Könige der Germanen VI, str. 201.
- 20) „...postquam ad dominorum cognitionem contubernia servorum pervenerint ... infra anni spatium ipsa contubernium resolvere non morentur.“ DAHN, Westgotische Studien, str. 68.
- 21) DAHN, Könige der Germanen VI, str. 197.
- 22) VERLINDEN, o. c., str. 347—348; HERCULANO, História de Portugal VI, str. 131; HELENO, o. c., str. 77 (*idonei* = řemeslníci, *rusticani* = ti, kdo vykonávají hrubé práce, ne však jenom venkovské); MANS PUIGARNAU, o. c., str. 52.
- 23) Jak zvláštní postavení „*servi idonei*“ někdy měli, dosvědčuje textace Chindasvindova zákona LV VI, 4, 7: „*Quamvis idoneus servus persone nobili et illustri nullatenus indebite contumeliosus aut seditiosus presumat existere...*“; „*servi idonei*“ se někdy považovali za rovné lidem vznešeným. DAHN, Könige der Germanen VI, str. 164—167.
- 24) GAMA BARROS, o. c. II, str. 53 a násl.; MANS PUIGARNAU, o. c., str. 40—41. S poukazem na LV V, 4, 19 usuzuje na existenci kolonátu jako právní instituce PÉREZ-PUJOL, o. c. IV, str. 240—241. DAHN, o. c., str. 314; Historia de España III, str. 196 (M. TORRES).

Část 3

Poznámky ke kapitole III

- 1) K charakteristice Reccessvindovy vlády: DAHN, Könige der Germanen V, str. 200 a násl.; HELFFERICH, o. c., str. 135 a násl.; Historia de España, III, str. XLIII—XLIV (R. MENÉNDEZ PIDAL); str. 119—121 (M. TORREZ); R. ALTAMIRA, Spain under the Visigoths, The Cambridge medieval History II, str. 177—179.
- 2) ZEUMER, Geschichte der westgotischen Gesetzgebung I, str. 485; DE VALDEAVELLANO, El desarrollo..., str. 835—837.
- 3) ZEUMER, o. c., str. 486—488; GALO SANCHEZ, Curso de Historia del Derecho, Madrid, 1952, str. 44—46; Historia de España III, str. 257—259 (R. PRIETO BANCES).
- 4) Přesný výčet uvádí ZEUMER, Leges Visigothorum, ed. cit., str. 488—489.
- 5) ZEUMER, Geschichte... I, str. 489.
- 6) Rubrica ad l. c.: „*Si aliquid illicitum faciant servi eius, qui in publica expeditione est constitutus.*“
- 7) L. c.: „...(*Dominus*) ... trium annorum exilio sub penitentia religetur apud episcopum, in cuius territorio aut ipse manere aut factum scelus esse videtur.“
- 8) L. c.: „*Si ingenuis servum non voluntate ... occiderit, medietatem compositionis, que est de ingenuis constituta, erit a percussore domino servi reddenda.*“
- 9) Vyplyvá to z poslední věty zákona, která vztahuje právní následky jednání lidí svobodných i na otroky („*Haec et de servis forma servabitur*“).
- 10) Za svémocné vzeti zásaty platí svobodný věřitel dvojnásobek hodnoty, otrok vrací sim-
plum a je bičován.
- 11) L. c.: „*Sepe contentionis acie improbos vidimus sinceram intellegentiam desecare, que ut repelli possit, compendio brevitatis uti sic convenit...*“
- 12) Výmluvným dokladem závislosti libertina je LV VI, 5, 8.
- 13) PÉREZ PUJOL, o. c. II, str. 193 a násl.; IV, str. 245; GAMA BARROS, o. c. II, str. 54 a násl.; MANS PUIGARNAU, o. c., str. 41—43; E. MAYER, Historia de las instituciones sociales... I, str. 253.
- 14) Historia de España III, str. 196.
- 15) Za Chindasvinda patrně persekuce židů na čas ustala. Prameny alespoň nic neuvádějí. Citovaný zákon „*De Iudaizantibus christianis*“ není namířen proti židům, ale proti křesťanům, kteří by se obraceli k židovské víře. ZIEGLER, o. c., str. 192—193.
- 16) MANSI, X, col. 1205 a násl.
- 17) MANSI, XI, col. 31 a násl.
- 18) MANSI, XI, col. 23 a násl.
- 19) MANSI, XI, col. 75 a násl.
- 20) Titul kánonu: „*Ut ex libertis ecclesiae et ex personis ingenuis geniti ab obsequiis ecclesiae non recedant.*“ GAMS, o. c. II, 2, str. 130; DAHN, o. c. VI, str. 456.
- 21) O závěti Martina z Bragy a závěti biskupa Rikimera jedná podrobně A. GARCIA GALLO ve stati „El testamento de San Martín de Dumio“, AHDE XXVI/1956, str. 369—385; ze starších autorů HEFELE, o. c. III, str. 103—104; DAHN, o. c. VI, str. 457—458 aj.

- ²²⁾ „*omnis res eius ... tamdiu Dumiensi ecclesiae plena deserviat facultate, donec omne hoc damnum ... valeat evidentius repararit...*“ DAHN, o. c. VI, str. 458.
- ²³⁾ „*Liberti vero, qui ex familiis ecclesiae facti sunt, et seu res universa, quae in mancipiis aliisque corporibus vel illis suis hominibus collata esse dignoscitur, cuncta in discretionem venerabilis fratris nostri Fructuosi episcopi disponenda relinquimus ... ut secundum merita servientium et libertatis praemia et rerum donaria vel subtrahat vel concedat.*“
- ²⁴⁾ GAMS, o. c. II, 2, str. 129—130; HEFELE, o. c. III, str. 101; DAHN, o. c. VI, str. 456.
- ²⁵⁾ Titul kánonu: „*Quod servilibus clericis dare debeant episcopi libertatem.*“
- ²⁶⁾ C. c.: „*Quos si talis emergerit culpa, advocato iudice civitatis, ad examen eius deducatur quod factum fuisse asseritur.*“ DAHN, o. c. VI, str. 460 („Eine beschämende Bestimmung“); GAMS, o. c. II, 2, str. 141; GFRÖRER, o. c. II, str. 16—17; PIJPER, o. c., str. 694.

Část 4

Poznámky ke kapitole III

- ¹⁾ O Vambově vládě Historia de España III, str. 121, 127; R. ALTAMIRA, Spain under the Visigoths o. c., str. 179; ZEUMER, Geschichte... I, str. 492 a násl.
- ²⁾ O příčinách zániku vizigótské říše jedná: DAHN, o. c. V, str. 224 a násl.; VI, str. 419—421; ALTAMIRA, o. c., str. 186 a násl.; TAILHAN, La ruine de l'Espagne gothique, Revue des questions historiques XXXI, str. 384 a násl.; Historia de España III, str. 130 a násl. (M. TORRES).
- ³⁾ Historia de España III, str. 120.
- ⁴⁾ Historia de España III, str. 123—124; DAHN, o. c. V, str. 206 a násl. Paulovo povstání v Galii vylíčil ve spise „Historia Vambae regis“, Vambův současník, biskup Julian z Toleda.
- ⁵⁾ DAHN, o. c. V, str. 213—214; Historia de España III, str. 126—127.
- ⁶⁾ Cc. Tol. IX, c. 13: „...permixtione tali genita proles nunquam merebitur jus indebitae dignitatis, nec ecclesiae unquam carebit obsequiis...“ LV IV, 5, 7: „*quidquid ex illis natum fuerit in principis potestate servitutem deveniat.*“ V obou normách jde o děti zrozené ze svazku církevních propuštěnců s lidmi svobodnými.
- ⁷⁾ MANSI XI, col. 129 a násl.
- ⁸⁾ MANSI XI, col. 123—162.
- ⁹⁾ „*Naque enim justum est, ut pro pravis actibus sacerdotum ecclesiae quibus praeeminent sustineant damnum: ut pro excessibus talium satisfactio ab ecclesiis exigatur ... De talibus ergo placuit definire, qui nullis habitis rebus propiis, aut in quocumque pervasores extiterint, aut quibuslibet personis caedes ... intulerint, nulla eos incurvatione status sui, servituti hominum debere addici: sed...*“
- ¹⁰⁾ Titul kánonu: „*Non debere sacerdotes quasilibet in ecclesiae familiis truncationes membrorum facere, nec aliquid quod morte plectendum est iudicare.*“
- ¹¹⁾ Historia de España III, str. 128—130; ALTAMIRA, o. c., str. 179—180.
- ¹²⁾ DAHN, o. c. V, str. 215 a násl.; VI, str. 463 a násl.
- ^{12a)} ZEUMER, Geschichte... I, str. 494 a násl.
- ¹³⁾ Tamtéž; Praefatio ad Leges Visigothorum, ed. cit., str. XV.
- ¹⁴⁾ Je nadepsán rubrikou: „*De novellis legibus Iudeorum, quo et vetera confirmantur, et nova adjecta sunt.*“
- ¹⁵⁾ Tomus Ervigii regis concilio oblatus (ZEUMER, LV, str. 476).
- ¹⁶⁾ „...*Si maioris loci persona fuerit, id est dux, comes seu etiam gardingus, a bonis propriis ex toto privatus exilii relegatione iussus regio mancipetur;*“ „*Inferiores sane vilioresque persone ... non solum ducentorum flagellorum ictibus verberati, sed et turpiter decalvatione fedati, et singulas insuper libras auri cogantur exsolvere ... Quod si non habuerit, unde hanc compositionem exolvat, tunc regie potestati sit licitum huiusmodi transgressorem perpetue servituti subicere...*“
- ¹⁷⁾ „...*quisquis ... deciman partem servorum suorum secum in expeditione bellica ducturus accedat.*“
- ¹⁸⁾ PÉREZ PUJOL, o. c. IV, str. 256; BRUNNER, DRG I, str. 180 a násl.; GRIMM, Deutsche Rechtsaltertümer I, str. 490 a násl.
- ¹⁹⁾ DAHN usuzuje na dobu Vambovu a uvádí i podrobnosti, ovšem bez dokladů z pramenů (o. c. V, str. 213, 214). Za to jej TORRES (Historia de España III, str. 126) právem kritizuje; sám TORRES ovšem není v právu, tvrdí-li, že „los siervos formaban parte del ejército con anterioridad, como se prueba por la ley ... de Ervigio“. Ervigův zákon se mohl odvolávat na dncs ztracenou normu Vambovu.
- ²⁰⁾ „...*quidquid minus fuerit inventum de hac instituta ... decima parte servorum ... in potestate principis reducendum est, ...*“
- ²¹⁾ LV VI, 5, 12 (forma Ervigiana): „*Sane si ex disposito malitiae servum suum ... occidere quicumque*

presumerit, pro facti huius temeritate libram auri fisco persolvat atque insuper perenni infamio denotatus testificari ei ultra non liceat.“

- 22) V Ervigově redakci LV zákon chybí. Byl obnoven až za vlády krále Egiky (viz dále).
- 23) LV II, 3, 3 (forma Ervigiana): „*Servo tamen non licebit per mandatum causas quorumlibet suscipere, nisi tantum domini vel domine sue, ecclesiarum quoque vel pauperum seu etiam negotiorum fiscalium.*“
- 23a) LV V, 7, 13 (forma Ervigiana): „*Hoc tantum justitia suadente adicimus, ut nullus libertus sive liberta, a domino vel domina sua libertate percept, manumissores suos, dum advixerint, derelinquant.*“ KORSUNSKIJ, o. c., str. 25–26; MANS PUIGARNAU, o. c., str. 35–36; Historia de España III, str. 198 (M. TORRES).
- 24) Ervigova redakce zákona LV VIII, 4, 16 sice stanoví pro libertiny jednotný wergeld (jednu polovinu wergeldu lidí svobodných), privilegované postavení těch, kteří jsou nazýváni „*liberti idonei*“, však jasně vyplývá ze zákonů LV III, 3, 9 a VI, 1, 5.
- 25) MANSI XI, col. 1023 a násl.
- 26) MANSI XI, col. 1059 a násl.
- 27) MANSI XI, col. 1085 a násl.
- 27a) Kánon uvádí nejprve sankci proti pohanům-otrokům, teprve potom proti lidem svobodným. Otroci mají být bičováni a v poutech předáni svým pánům. Cf. Cc. Tol. III, c. IX; Cc. Tol. VIII, tomus; Cc. Tol. XIII, c. 9.
- 27b) MANSI XI, col. 1068–1069.
- 27c) „*ut exceptis servis, vel libertis fiscalibus, nullus servorum, atque etiam libertorum quorumlibet, deinceps ad palatinum quandoque transire permittatur officium: nec etiam locorum fiscalium, atque etiam proprietatis regiae adminiculatores vel actores fieri quolibet tempore admittantur...*“
- 28) DAHN, o. c. V, str. 219 a násl.; VI, str. 476 a násl.; Historia de España, III, str. 131 a násl.
- 29) Historia de España III, str. 125–127.
- 30) *Tomus Egicani regis concilio oblatus* — ZEUMER, o. c., str. 481–483.
- 31) Tamtéž, str. 484–485.
- 32) DAHN, o. c. VI, str. 419; ZIEGLER, o. c., str. 195–196; S. KATZ, o. c., str. 91–92.
- 33) V úvodní větě novely k LV VI, 5, 13 si Egika stěžuje: „*Invenimus hanc legem justissime editam, injuste abramam; et ideo ... ego Flavius Egica rex ipsis verbis ipsisque sententiis illo eam iterum ordine introduxi, quo dudum illam previa iudicii principalis auctoritas conlocavit, que sic incipit: ...*“ (Následuje text Reccessvindovy normy, kterou Erwig zrušil.) ZEUMER, o. c., str. 279, pozn. 1.
- 34) „*...sed dum iudicum diversis occasionibus vel susceptorum fraude eorum fuga occultitur, verum est, quod et ipsarum legum ordo difficile adimpletur et increscente vitio potior latitantibus aditus propagatur...*“
- 35) DAHN, o. c. VI, str. 190–191; VERLINDEN, o. c., str. 356–357; HELENO, o. c., str. 93–94.
- 36) LV V, 7, 20; cf. KORSUNSKIJ, o. c., str. 26.
- 37) *Tomus Egicani regis concilio oblatus* — ZEUMER, o. c., str. 481–483.
- 38) DAHN, o. c. VI, str. 483.
- 39) Titul kánonu: „*De libertis, qui ab episcopis ex familia ecclesiae manumittantur.*“ GAMS, o. c. II, str. 180.

Seznam literatury

Edice pramenů

- Karolus Zeumer, *Leges Visigothorum* (Monumenta Germaniae historica, *Leges nationum germanicarum*, tomus I, Hannoverae et Lipsiae MDCCCCHII)
 Gustav Haenel, *Lex Romana Visigothorum*, Lipsiae 1849
 J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, Florentiae 1759–1798

Literatura

- R. Altamira y Crevea, *Historia de España y de la civilización española*, I–II, Madrid 1900–1911
 R. Altamira y Crevea, *Spain under the Visigoths, The Cambridge medieval History*, II, Cambridge 1911
 Anuario de Historia del Derecho español, Madrid
 A. Ballesteros y Beretta, *Historia de España y su influencia en la historia universal*, I–IX, Barcelona 1918–1941
 A. Ballesteros y Beretta, *Sintensis de historia de España*, Barcelona 1936
 J. Beneyto, *Manual de Historia del Derecho español*, Zaragoza 1948
 von Bethmann-Hollweg, *Der germanisch-romanische Civilprozess im Mittelalter*, I, Bonn 1868
 F. Beyerle, *Gesetze der Burgunden*, Weimar 1936
 F. Beyerle, *Die Frühgeschichte der westgotischen Gesetzgebung*, ZRG GA 67/1950
 B. Blumenkranz, *Les auteurs chrétiens latins du moyen age sur les Juifs et le judaïsme*, Paris-La Haye, 1963
 H. Brunner, *Deutsche Rechtsgeschichte*, I, Leipzig 1906
 H. Brunner, C. von Schwerin, *Deutsche Rechtsgeschichte*, II, Leipzig 1928
 F. Calasso, *Medio evo del diritto*, I-Le fonti, Milano 1954
 H. Conrad, *Deutsche Rechtsgeschichte*, I, Karlsruhe 1954
 M. Conrat-Cohn, *Breviarium Alaricianum*, Leipzig 1903
 F. Dahn, *König der Germanen*, V, *Die äussere Geschichte der Westgoten*, Würzburg-Leipzig 1870 (1883)
 F. Dahn, *Könige der Germanen*, VI, *Die Verfassung der Westgoten. Das Reich der Suaven in Spanien*, 1885
 F. Dahn, *Westgotische Studien*, 1874
 F. Dahn, *Bausteine VI*, Berlin 1884
 A. D. Dmitrev, *Hnutí latronů jako jedna z forem třídního boje v římském impériu*, VDI – 1951, sv. 4
 A. Dopsch, *Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung*, I–II, Wien 1923–1924
 H. Eicke, *Geschichte der westgotischen Könige seit Alarichs Tod*, Leipzig 1944
 J. Ellul, *Histoire des Institutions*, Paris, 1955
 B. Engels, *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu*, Praha 1949
 A. Fernandez Guerra y E. Hinojosa, *Historia de España desde la invasión de los pueblos germanicos hasta la ruina de la monarquía visigoda*, Madrid 1890

- H. Gama Barros, *Historia de Administração publica em Portugal nos seculos XII a XV*, tomo II, Lisboa 1896
- O. Gams, *Kirchengeschichte Spaniens*, I—II, Regensburg 1862
- A. García Gallo, *Historia del Derecho español*, Madrid 1943
- A. García Gallo, *Curso de Historia del Derecho español*, I, II, Madrid 1950
- A. García Gallo, *El testamento de San Martin de Dumio*, AHDE XXVI/1956
- A. García Gallo, *Manual de Historia del Derecho español I*, Madrid 1964
- Z. García Villada, *Historia eclesiastica de España*, II, 1, 2 Madrid 1932—1933
- E. Gaupp, *Die germanischen Ansiedlungen und Landtheilungen*, Breslau 1844
- P. Girard, *Manuel élémentaire de Droit Romain*, Paris 1929
- A. Gfrörer, *Zur Geschichte deutscher Volksrechte im Mittelalter*, I—II, Schaffhausen 1865—1866
- J. Grimm, *Deutsche Rechtsaltertümer*, 4. vydání, Leipzig 1922
- F. Görres, *Weitere Beiträge zur Kirchen- und Culturgeschichte des Vormittelalters*, *Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie*, 41/1898
- F. Görres, *König Rekared der Katholische*, *Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie*, 42/1899
- F. Görres, *Der spanisch-westgotische Episkopat und das römische Papsttum von König Rekared dem Katolischen bis Wamba*, *Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie*, 45/1902
- A. Halban, *Das römische Recht in den germanischen Volksstaaten*, I, Breslau 1899
- C. Hefele, *Conciliengeschichte*, II (1875), III (1877), Freiburg
- M. Heleno, *Os Escravos em Portugal*, I, Lisboa 1933
- A. Helfferich, *Entstehung und Geschichte des Westgotenrechts*, Berlin 1858
- A. Herculano, *Historia de Portugal*, VI, Lisboa 1916
- L. Heyrovský, *Dějiny a systém římského práva soukromého*, Praha 1903
- E. Hinojosa, *Historia general del Derecho español*, I, Madrid 1887
- E. Hinojosa y A. Fernandez Querra, *Historia de España desde la invasión de los pueblos germanicos hasta la ruina de la monarquia visigoda*, Madrid 1890
- Historia de España*, tomo III., *España Visigoda*, Madrid 1940
- Hübner E., *Inscriptiones Hispaniae Christianae*, Berlin 1871
- Hübner E., *Inscriptionum Hispaniae Christianarum supplementum*, Berlin, 1900
- E. Chénon, *Histoire générale du Droit français public et privé*, Paris 1926
- Istoria gosudarstva i prava*, Moskva 1949
- O. Karlowa, *Römische Rechtsgeschichte*, I—II, Leipzig 1901
- M. Kaser, *Partus ancillae*, ZRGRA 75/1958
- S. Katz, *The Jews in the Visigothic and Frankish Kingdoms of Spain and Gaul*, Cambridge-Massachusetts, 1937
- J. Klíma, *Zákony Chammurapiho*, Praha 1954
- A. R. Korsunskij, *Raby i volnootpuščeniki v vestgotskom gosudarstvě VI—VII vekov*, *Srednie veka* 1953/4
- P. Krüger, *Geschichte der Quellen und Litteratur des römischen Rechts*, Leipzig 1888
- Le Blant, *Inscriptions chretiennes de la Gaule anterieures au VIII^e siecle*, Paris 1856
- J. A. Lancman, *Ob istoričeskom meste gomerskogo rabstva*, VDI-1952, sv. 2
- E. Levy, *Vom Wesen des römischen Vulgarrechts*, *Atti del congresso internazionale di diritto Romano*, II/1935, Roma
- E. Levy, *Weströmisches Vulgarrecht. Das Obligationenrecht*, Weimar 1956
- E. Loening, *Geschichte des deutschen Kirchenrechts*, II, 1878
- J. Mans Puigarnau, *Las clases serviles bajo la monarquia Visigoda y en los estados cristiano de la reconquista española*, Barcelona 1928
- N. A. Maškin, *Dějiny starověkého Říma*, Praha 1952

- E. Mayer, *Historia de las instituciones sociales y políticas de España y Portugal durante los siglos V. al XVI.*, I—II, Madrid 1925—1926
- T. Melicher, *Der Kampf zwischen Gesetzes- und Gewohnheitsrecht im Westgotenreiche*, Weimar 1930
- P. Merea, *Estudos de direito Visigótico*, Coimbra 1948
- S. Minguijón, *Historia del Derecho español*, Barcelona 1953
- H. Mitteis, *Der Staat des hohen Mittelalters*, Weimar 1955
- T. Mommsen, *Römisches Strafrecht*, Leipzig 1899
- P. Oliva, *Počátky otrokářské výroby v antickém Řecku*, ČČH 1954/1
- P. Oliva, *Počátky krize otrokářského řádu v římské říši*, *Sborník historický*, III, Praha 1955
- B. Paradisi, *Quelques observations sur un theme célebre*, *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* XXVII/1 1959
- E. Pérez-Pujol, *Historia de las instituciones sociales de la España goda*, I—IV, Valencia 1896
- S. Perozzi, *Istituzioni di diritto Romano*, I, Roma 1928
- F. Pijper, *Church and Slavery in Middle Ages*, *AHR-XIV* (1909), n. 4
- R. Rauchhaupt, *Geschichte der spanischen Gesetzesquellen von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Heidelberg 1923
- R. Ríaza y García Gallo, *Manual de Historia del Derecho español*, Madrid 1934
- G. Sánchez Albornoz, *Curso de Historia del Derecho. Introducción y Fuentes*, Madrid 1950
- C. Sánchez Albornoz, *Fuentes para el estudio de las divisiones eclesiásticas visigóticas*, 1930
- C. Sánchez Albornoz, *Los libertos en el reino astur-leonés*, *Revista Portuguesa de Historia*, t. IV., Coimbra 1947
- P. Séjourné, *Le dernier Père de l'Eglise-Saint Isidor de Seville*, Paris 1929
- F. J. Simonet, *El concilio III de Toledo, base de la nacionalidad y civilización española*, 1891
- F. Schaub, *Studien zur Geschichte der Sklaverei im Frühmittelalter*, Berlin 1913
- L. Schmidt, *Geschichte der deutschen Stämme. Die Ostgermanen*, München 1934
- R. Schröder, *Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte*, Leipzig 1898
- O. Sommer, *Prameny soukromého práva římského*, 2. vydání, Melantrich, Praha 1945
- E. Stein, *Geschichte des spätrömischen Reiches*, Wien 1928
- K. Stroheker, *Eurich-König der Westgoten*, Stuttgart 1937
- J. Tailhan, *La Ruine de l'Espagne gothique*, *Revue des questions historiques*, t. XXXI/1882
- Tajná kronika Mongolů*, Praha 1955
- R. Taubenschlag, *Rzymskie prawo prywatne*, Warszawa 1955
- R. Taubenschlag, *Rzymskie prawo prywatne na tle praw antycznych*, Warszawa 1955
- M. Torres, *Lecciones de Historia del Derecho español*, I—II, Salamanca 1935—1936
- M. Torres, *El Estado Visigótico*, *AHDE* III, 1926
- E. A. Thompson, *The Passio S. Sabae and early Visigothic society*, *Historia* IV, Wiesbaden 1955
- R. de Ureña y Smenjaud, *La legislación gótico-hispana*, Madrid 1905
- R. de Ureña y Smenjaud, *Historia de la literatura jurídica española*, I—II, Madrid 1906
- L. G. de Valdeavellano, *Historia de España*, tomo I, Madrid 1952
- L. G. de Valdeavellano, *El Desarrollo del Derecho en la Península ibérica*, *Cuadernos de Historia mundial*, III-4/1957
- Ch. Verlinden, *L'Esclavage dans le monde ibérique médiéval*, I, *AHDE* XI/1934
- K. Voigt, *Staat und Kirche von Konstantin dem Grossen bis zum Ende der Karolingerzeit*, Stuttgart 1936
- Wattenbach-Levison, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter, Vorzeit und Karolinger*, I. Heft, Weimar 1952

- W. Westermann, *The Slave Systems of Greek and Roman Antiquity*, Philadelphia 1955
- W. E. Wilda, *Strafrecht der Germanen*, Halle 1842
- A. de Wretschko, *De usu Breviarii Alariciani forensi et scholastico*, Codex Theodosianus (Mommseveno vydání), I/1, Berlin 1905
- E. Wohlhaupter, *Gesetze der Westgoten*, Weimar 1936
- H. Zeiss, *Die Grabfunde aus dem spanischen Westgotenreich*, Berlin-Leipzig 1934
- K. Zeumer, *Geschichte der westgotischen Gesetzgebung*, Neues Archiv, XXX—XIV 1898—1899
- K. Zeumer, *Das Processkostengesetz des Königs Theudis vom 24. November 546*, Neues Archiv XXIII/1898
- A. K. Ziegler, *Church and State in Visigothics Spain*, Washington 1930
- E. Pérez-Pujol, *Historia de las instituciones sociales de la España goda*, I—IV, Valencia 1896
- S. Pistorius, *Institutioni di diritto Romano*, I, Roma 1928
- T. Pijper, *Church and Slavery in Middle Ages*, AHR XIV (1909), n. 4
- R. Ranschaup, *Geschichte der spanischen Gesetzgebungen von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Heidelberg 1923
- R. Rias y García Gallo, *Manual de Historia del Derecho español*, Madrid 1934
- G. Sánchez Albornoz, *Curso de Historia del Derecho*, Introducción y Fuentes, Madrid 1930
- G. Sánchez Albornoz, *Fuentes para el estudio de las divisiones eclesiásticas visigóticas*, 1930
- G. Sánchez Albornoz, *Los libertos en el reino astur-leonés*, Revista Portuguesa de Historia, I IV, Coimbra 1947
- P. Schourm, *Le dernier Part de l'Église-Saint Isidore de Seville*, Paris 1929
- F. J. Simoner, *El concilio III de Toledo, base de la nacionalidad y civilización española*, 1891
- F. Schab, *Studien zur Geschichte der Sklaverei im Frühmittelalter*, Berlin 1913
- L. Schmidt, *Geschichte der deutschen Stämme*, Die Ostgermanen, München 1934
- R. Schöder, *Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte*, Leipzig 1898
- O. Sommer, *Právní soustavné práva římského*, 2. vydání, Melantrich, Praha 1945
- E. Stein, *Geschichte des spätromischen Reiches*, Wien 1928
- K. Strohacker, *Recht-König der Westgoten*, Stuttgart 1937
- J. Taitian, *La Ruine de l'Espagne gothique*, Revue des questions historiques, n. XXXI/1882
- Tajná kronika Mongolů, Praha 1925
- R. Tabuenschlag, *Rzymskie prawo prywatne*, Warszawa 1935
- R. Tabuenschlag, *Rzymskie prawo prywatne na de praw antycznych*, Warszawa 1935
- M. Torres, *Lecciones de Historia del Derecho español*, I—II, Salamanca 1935—1936
- M. Torres, *El Estado Visigótico*, AHDE III, 1926
- E. A. Thompson, *The Pactus S. Sabor and early Visigothic society*, Historia IV, Wiesbaden 1955
- R. de Utrera y Smerland, *La legislación gótico-hispana*, Madrid 1905
- R. de Utrera y Smerland, *Historia de la literatura jurídica española*, I—II, Madrid 1906
- L. G. de Valdeavellano, *Historia de España*, tomo I, Madrid 1952
- L. G. de Valdeavellano, *El Desarrollo del Derecho en la Península ibérica*, Cuadernos de Historia mundial, III-4/1957
- G. Verlinden, *L'Esclavage dans le monde ibérique médiéval*, I, AHDE XI/1934
- K. Voigt, *Staat und Kirche von Konstantin dem Grossen bis zum Ende der Karolingischen*, Stuttgart 1926
- Wattenbach-Frison, *Deutsches Geschichtsbuch im Mittelalter*, Vorzeit und Karo-linger, I, Hoff, Weimar 1922